

ERUDITIO – EDUCATIO

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University

2012/1
(7. évfolyam)

Tartalom

TANULMÁNYOK	3
<i>Miskolczy Ambrus:</i> Társadalmi reform és irodalom a Kazinczy–Berzeviczy vita tükrében?	3
<i>Lőrincz Gábor – Vas Kinga:</i> A Színek és évek című regény képi szintjének vizsgálata	18
<i>H. Nagy Péter:</i> Babits Mihály költészetének alapvonásai. Történeti-poétikai vázlat	27
<i>Sorosy Dóra:</i> A Gutenberg-korszak vége? avagy írásbeliség az Internet korában	41
<i>Bajcsi Ildikó:</i> Magyar-szlovák vegyes házasságok az egyéni élettörténetek tükrében	52
<i>Bencéné Fekete Andrea:</i> Családi életre nevelés az óvodában	81
<i>Horváthová Kinga:</i> Az oktatásmenedzsment alapvető jellemzői	92
<i>Edvy László:</i> Az egészségnevelés létjogosultsága a felsőoktatásban	109
RECENZÍÓK	119
<i>Szabó Tünde:</i> Értékek és összefüggéseik	119
<i>Jóba Tamás:</i> A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt	122
<i>Baka L. Patrik:</i> A valóság délen	125
<i>Hatos Rudolf:</i> Az ismeretlen szomszéd	128

HÍREK131

Nagy Melinda:

Environmentális és környezetvédelmi nevelés az oktatáson kívül
a Selye János Egyetemen131

Kiss Tímea:

Tankönyvkutató szimpózium a Selye János Egyetem Tanárképző Karán135

Bajcsi Ildikó – Bóna László:

Interetnikus viszonyok Zoboralján és a szomszédos szlovákiai magyar
kistérségekben.....138

SZERZŐINK141

Alapító főszerkesztő:

Erdélyi Margit

Főszerkesztő:

Liszka József

Szerkesztőbizottság:

*Doc. Ing. Albert Sándor, CSc.; doc. PhDr. Cséfalvay Zsolt, PhD.; RNDR. Csiba Péter, PhD.;
Prof. PhDr. Erdélyi Margit, CSc. (elnök); Prof. Dr. Hans-Joachim Fischer; Prof. Dr. Földes Csaba, DrSc.; Prof. Dr. Kovátsné Németh Mária; doc. PhDr. Liszka József, PhD.;
Prof. PhDr. ThDr. Peres Imre, PhD.; Prof. PhDr. PaeDr. Perhács János, CSc.; Prof. Ing. Stoffa Veronika, CSc.; Prof. Dr. Szabó András, DrSc.; Prof. Dr. Szabó Péter, PhD.; doc. Szarka László, CSc.; doc. RNDR. Tóth János, PhD.; doc. Dr. Tölgyesi József; Prof. Dr. Varga J. János, DSc.*

Olvasószerkesztő:

Vajda Barnabás

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR – program Kultúra národnostných menšín

2012

A szerkesztőség címe: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho; P. O. Box 54, SK-945 01 Komárno
● **Tel.:** +421-35-3260-627 ● **E-mail:** liskaj@selyeuni.sk ● Kiadja a Selye János Egyetem Tanárképző Kara (Komárom) ● **Szerkesztőségi munkatárs:** Hanusz Szilvia ● **Borító és nyomdai előkészítés:** Szabolcs Liszka - Cool Design ● **Nyomta:** Tribun EU s. r. o., Brno ● ISSN 1336-8893 ● EV 2179/08

Adresa redakcie: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho; P. O. Box 54, SK-945 01 Komárno
● **Tel.:** +421-35-3260-627 ● **E-mail:** liskaj@selyeuni.sk ● Vydáva Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho (Komárno) ● **Redakčná asistentka:** Hanusz Szilvia ● **Obal a tlačiarenská príprava:** Szabolcs Liszka - Cool Design ● **Tlač:** Tribun EU s. r. o., Brno ● ISSN 1336-8893 ● EV 2179/08

Társadalmi reform és irodalom a Kazinczy–Berzeviczy vita tükrében?¹

Miskolczi Ambrus

Történelmünk nagy vitáiban a szépírók mindig kivették a részüket, ha pedig nem vettek részt, akkor olyan nagyszabású államférfiak csaptak össze, akik maguk is írói erényekkel ékeskedtek. Vitatörténelmünk csúcsa az 1848-as forradalmat anticipáló Széchenyi–Kossuth-vita. Egyesek szerint ma is folyik, természetesen alacsonyabb szinten. De ha már így aktualizálunk, akkor okkal tartható a XIX. század eleji Kazinczy–Berzeviczy-vita az előjátéknak, hiszen az alapkérdés ugyanaz: Rendszerváltozást célzó reformot! De hogyan?

A vitában első pillantásra a szépíró csapott össze a közgazdással. Kazinczy Ferenc a modern magyar szépirodalom alapító egyénisége. Igaz, az irodalom szó nem az ő leleménye, hanem barátja Szemere Pál találta ki, de az ő nyelvújításának szellemében járt el. (Szellem szavunkat már a széphalmi mester találta ki.) Berzeviczy Gergely a XIX. század eleji Magyarország legmodernebb közgazdasági gondolkodója. Emlékét Szlovákiában már jobban ápolják, mint Magyarországon. Mindketten szabadkőművesek voltak, Berzeviczy vezette be Kazinczyt Miskolcon a páholyvilágba, aztán mindketten a maguk színéváltozásain mentek keresztül. Kazinczy, mint tanfelügyelő lelkiismeretes jozefinista, hogy aztán az 1790-es évek nemzeti megújulásának lelkes harcosa legyen, majd a Martinovics-féle összeesküvés tagja, akit ezért halálra is ítélték, de aztán „csak” 2387 napot kellett a monarchia különböző börtöneiben töltenie, onnan szabadulva széphalmi birtokára húzódott vissza, levelezésével hatalmas információs körbe fonta az irodalmi életet, nyelvújítást célzó vitákat provokált, és amikor egykori barátjával vitába keveredett, akkor az alkotmányos nemzeti ellenzék híveként a nyilvánosság politikai terére is kimerészkedett.

Berzeviczy életútja ellenkező irányba fordult. A rendi alkotmányosság híve volt, majd a felvilágosult abszolutizmusé lett. Az 1790-es években titkon Magyarország politikai függetlensége érdekében értekezett, nyilvánosan gazdasági önállósága mellett tört lándzsát. Ő is belekeveredett a Martinovics-féle mozgalomba, de idejében visszavonult kakaslovnici birtokára, hogy a Tátra csúcsaira tekintő dolgozószobájában egyre-másra írja az ország modernizációját követelő értekezéseit. Miután kiábrándult a megyei életből, elkötelezett – reformdiktatúrára váró – posztjozefinista lett, a területi és nemzeti partikularizmusokat el nem ismerő Habsburg-összbirodalom híve, aki önimádatként

1 A Magyar–Román Történelem Tanácsadó Bizottság közös ülésén – „Történelem és szépirodalom” témakörben – 2010. október 5-én elhangzott előadás kibővített szövege, amely a *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig* című négykötetes (Lucidus Kiadó, 2009–2010.) – ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke által elnyert OTKA pályázat keretében készült – monográfiára épül.

ítélte el a nyelvi nemzeti törekvéseket, mögöttük feudális osztályönzést látva. Amikor 1809-ben úgy látta, hogy a Habsburg megbuktak, akkor a bonapartista Magyarország alkotmányát is kidolgozta. Kazinczy és Berzeviczy eszménye: a fény terjesztése azonban közös maradt, az egyik – korabeli kifejezéssel élve – mint nacionalista, a másik mint kozmopolita szolgálta ezt az eszményt. Konfliktusok elkerülhetetlennek bizonyult, és éppen a felvilágosodás harciasságának alapvető jellegéből fakadt. Ha minden nagy európai felvilágosult kérlelhetetlen vitatkozó volt, miért lett volna másképpen nálunk?

A Kazinczy–Berzeviczy-vita két felvonásban bontakozott ki. Először 1809–10-ben kemény levélváltásnak lehetünk tanúi, majd 1817-ben éles cikkváltásnak. 1806-ban jelent meg Berzeviczy könyve a magyarországi parasztság helyzetéről (*De conditione et indole rusticorum in Hungaria*), amely a feudálisnak nevezett rendszer éles kritikája és egyben kíméletlen vádirat a nemesség ellen. Nem kétséges, ez Berzeviczy legjelentősebb műve. Radikális szemlélete miatt nem akadt rá kiadó, kéziratban terjedt. Máriássy Józsefhez is eljutott egy példány, aki – állítólag – anélkül, hogy szólt volna a szerzőnek 1806-ben Lőcsén egyszerűen kinyomattatta. Már csak a címlap hiányzott, amikor meghívta ebédre Berzeviczy Gergelyt, és egy csésze kávéval átadta a bekötött könyvet, jelezve, hogy saját maga veszélyére adta ki, mert nincs törvény, amely megtiltana, hogy magyar nemes saját felelősségére könyvet tegyen közzé, és így „az egész nemesség becsületére válik, hogy e munkát egy nemes írta, és egy másik nemes adta ki”. Berzeviczy nem akarta letagadni, hogy ő írta, de a kinyomtatásban nem akart részt venni. Ezért – mint munkája második kiadásához írt előszavából megtudjuk – megegyeztek, hogy a címlapon világosan jelzik, hogy Berzeviczy Gergely a szerző, és Máriássy József saját akaratából adta ki. De még mielőtt a címlap elkészülhetett volna, Máriássy sok példányt szétosztott, a megye ezt megtudta, háromnapos fogságra vetette a nyomdászt, a „kiadó” ellen pedig fiskális akciót indítottak, aki elindult Budára, de – mint Berzeviczy Gergely hol így, hol úgy emlékezett – Cinkotán vagy Kerepesen felborult a kocsija, és nyakát szegte. Az ügy elaludt, és ez némileg gyanús. A Helytartótanács elrendelte a könyv elkobzását. A szepesi városok comese szerint 500 példány van a nyomdásznál, de azokat a helyi kiváltságok sérelme nélkül nem lehet elkobozni. Valójában több, mint ezer példány maradt a nyomdásznál, és ezek a nyomdász halála után 1808-ban már Berzeviczy Gergelyhez kerültek, aki egyházi kapcsolataival élve próbálta terjeszteni művét. És nemcsak ő, hanem Kazinczy is! És Erdélybe is küldött a műből!

De akkor a kérdés, mi izgatta Kazinczy Ferencet, aki fokozatosan fordult szembe Berzeviczyvel. Először amiatt háborodott fel, hogy egykori barátja 1808-ban Pesten kiadott „Nézetek az ázsiai–európai világkereskedelemről” című német nyelvű könyvében összbiriodalmi húrokat pengetett, amikor arról írt, hogy a Habsburg Birodalomban „az államérdek egysége megvan, és az egyes részek különbözősége lassankint ki fog egyenlítettetni, és idővel egy nagy egészéssé összeolvadni”. Amit aztán a parasztság helyzetéről szóló könyvben olvasott, az mintha húsába vágott volna. „Jaj annak a nemzetnek édes barátom,

amelynek sok Berzeviczyje van!” – írta egyik közös barátjuknak, Koczok Istvának, majd Rummy Károly Györgynek és másoknak bírálta Berzeviczyt, hogy végül aztán őt se kímélje. Mert igaz ugyan, hogy Berzeviczyhez szóló levelében régi barátságáról, szeretetéről és tiszteletéről biztosította, de amit írt, vádirat. Megismétli a világkereskedelemtől szóló német munkával kapcsolatos véleményét: „Egy nemzet felbomlasztása politikai gyilkosság”, „nemzetem, a nacionalizmus számomra kedvesebb az aranynál”, és „még a sírban is keservesen fogok forgóldni, ha fiam németül és nem magyarul sirat”.

A parasztokról szóló mű első fejezetéről elismeréssel nyilatkozott. Annak jelzését, hogy a kormányzat megvallja majd a feudális rendszer elavultságát, megtoldotta Katalin cárnő alapelvével: tulajdon nélkül nincs mezőgazdaság. A továbbiakban Kazinczy azt is érzékeltette, hogy a rendszerváltozáson a földesurak nem vesztenének olyan sokat, mint vélik: „Gyakran kérdeztem én is magamtól, hogy az átalakulás milyen következményekkel járhat a szellemi kultúra számára, ami az emberiség legmagasabb értéke. Ebben teljesen egyetérték Önnel, csak azt hiszem, hogy a sok javítandó dologból nem elég csupán egyet kiemelni.” Éspedig ilyennek tartotta azt, hogy Berzeviczy Gergely szerint a paraszt az igazságszolgáltatás terén teljesen a nemesi önkénytől függ, holott – hangsúlyozta Kazinczy – van rá sok példa, hogy a paraszt pert nyert földesurával szemben. Maga is tapasztalta, hogy Morvaországban, Csehországban, Ausztriában, Bajorországban, ahol a kormányzat jobban kedvez a parasztnak, ezek úgy nyilatkoztak, hogy a magyarok helyzete elviselhetőbb. Egyetértett azzal a véleménnyel, hogy nem a földesúri, hanem az egyéb terhek teszik tönkre a parasztot. A paraszti gazdaság – Berzeviczy-féle – büdskéje viszont hamis, mert ilyen költségvetéssel ő maga egyévi jövedelmeiből egy hónapig sem tudna kijönni. Ő maga – hangsúlyozza a széphalmi birtokos – parasztjait nem vereti, és ha engedi, hogy kezet csókoljanak neki, csak azért teszi, mert a rabszolgává alacsonyított rabszolgát zavarná, ha nem másként köszön, felesége viszont orvosságot visz a beteg jobbágyoknak, sőt, ha kellett, jobbágycsecsemőt szoptatott. (Később Kazinczy már nemcsak barátja frivol megnyilatkozásait tette szóvá, hanem arról is írt, hogy „a leggyűlöltebb földesúr volt, nyúzta jobbágyait”. Berzeviczy valóban kíméletlenebb lehetett, mint egy hanyag és patriarkális földesúr. 1809-es házirendjében a szabálysértésre és kötelességszegésre először figyelmeztetést, másodsorra keresztvasat, végül 12 botütést írt elő. Ilyen büntetésre méltónak nyilvánította azt is, ha az udvarban dohányoztak, ittak, verekedtek, éjszaka kimaradtak, rongálták a szerszámokat és a termést.) S hogy amit Kazinczy a kézcsókról írt, mennyire nem képmutatás, azt szépen jelzi 1816-os népiskolai tervezete, amely igaz humanitárius hitvallás azzal a céllal, hogy „korunknak progresszióját bizonyítsa”.

Kazinczy azt nem írta meg a régi barátjának, hogy műve latin stílusát milyen rossznak tartja, de azt igen, hogy „hangneme nyugtalan”; és erre csak pszichológiai magyarázatot talált: „Eszméiben Ön nem ott él, ahova a sors helyezte: Ön itt idegen, és nem érzi jól magát. A németeket én nem nézem le, de áldom a sorsom, hogy magyarnak tett. Jó és rossz mindenütt van. Hogy vajon a jók

itt kivételek, kérdezze azt magától a nyugodt gondolkodó. Itt a Ráday Gedeonok nem egyedüli jelenségek, Orczy József, sőt Palocsay báró, a Vadember! halálos ágyán fiai lelkére kötötte, hogy jobbagyaikat atyáikként tiszteljék." És miután néhány komoly egyéni diétai reformjavaslatot említett, amelyek a rendszer egészét is érintették, de amelyeknek a diétai kiadványokban talán éppen ezért nincs nyoma, következik Rousseau intése, mely szerint „egy lesüllyedt népet csak és kizárólag úgy lehet felemelni, ha megtanítták önmaga tiszteletére". Tehát aki fel akarja emelni a népet és a nemzetet, az „kívánjon tudományos műveltséget, a többi magától jön. Jaj annak, aki idő előtt beleavatkozik a gondviselés és a fokenként ható természet menetébe! Az nem épít, rombol". Egyébként pedig többször is keserűen hangsúlyozta, hogy nézeteit az adott viszonyok között nem fejtheti ki a maga teljességében. (Mint tudjuk, a levélbontogatás is bevett állami gyakorlat volt.)

Berzeviczy sem maradt adós a válasszal. Ez is szép hitvallás a tökéletességre való törekvés mellett és a türelmetlenség, valamint képmutatás ellen, és egyben példázza azt is, hogy nyilvánosság esetén a szembenálló nézetek kiigazíthatnák egymást: „Mily szép a sajtószabadság! Ha mi, ebben az esetben tételeinket és nézeteinket a közönség elé vihettük volna, akkor azokról olyan vélemény alakulhatott volna ki, amely az igazsághoz közel járt volna, vagy eljutott volna hozzá."

Viszont munkáit a hazai helyzetnek megfelelően írta meg. „Az a véleményem, hogy Magyarországon erkölcsi betegség hódított teret, amely annál veszélyesebb, mivel rejtett és szép látszatba lehet burkolni. Ez az *önmagába való szerelmesedés* állapota. [Magyarán: önimádat.] Ebben az állapotban az ember képtelen felismerni a fogyatékoságokat és a bajokat; minden jó, sőt nem szorul javításra, a legrosszabb rossz is szokás, tiszteletre méltó óság." Az önimádat olyan, mint az álomkor, a benne szenvedő embert fel kell rázni – fejtegette Berzeviczy –, mert különben nincs haladás, márpedig Magyarország természeti kincsekben gazdag ország: „Mi lehetne? Mi most? Mi volt?" – kérdezte. Nagy Lajos és Mátyás alatt emelkedni kezdett, de visszaesett.

A kérdésre, hogy Kazinczy világszemlélete segíthet-e, Berzeviczy válasza a következő: „Ön a nacionalizmus eszméjét mutatja fel: nem értek egyet, mert a nacionalizmus önmagában valamiféle egyoldalúság, és mi Magyarországon valójában nem vagyunk nemzet. Nézetem szerint az állam mindenképp fölötte áll a maga függetlenségével, önállóságával és lakosainak lehetőség szerint elérhető boldogságával együtt, amihez szükségszerűen hozzátartozik a többség jóléte, kultúrája, erkölcsse. A többi – példának okáért – nacionalizmus, privilégiumok, alkotmányok, szokások ennek vannak alárendelve." Emellett szól a föld hatezer éves története. Az egoizmus nem patriotizmus. „Az embernek az állami piramis csúcsára kell állni ahhoz, hogy az egészét átlássa." A parasztság elnyomásának mentegetése „látszatervekre épül, és az egészre káros intézmény szépítgetése". Közben Kazinczy – még 1809-ben – recenzióba foglalta kritikáját, de sajnos nem ismerjük ennek pontos szövegét, mert sem Bécsben, sem Lipcsében nem közölték.

Berzeviczy közben gyanús kapcsolatokra tett szert. 1802-ben még József nádorhoz fordult, 1805-ben már Károly főherceghez. A nádornak olyan reformprogramot fejtett ki, amely az 1830-as évek reformstratégiájára emlékeztet; még diétai úton akart haladni. De aztán úgy látta, hogy erre nincs remény. Az 1802-es diétáról szóló Göttingában megjelent értekezésében keserűen szögezte le, hogy 150 éves kormányzati nevelő munka kellene új, reformokra képes nemzedék születéséhez, és bár – feltehetően Dessewffy József leveléből közölte – azt a gondolatot, hogy „ha ma nemzet lennénk, holnap már nem lennénk gyarmat”, mégis már arról írt, hogy „Magyarországon előbb vagy utóbb katonai reformra kerül sor”. Ennek megfelelően Károly főhercegnek a nemesi felkelés megszüntetéséről értekezett, és a királyi hatalom kemény fellépését sürgette, magyarul: egy kis katonai diktatúrát. De a legfelsőbb körök barátsága helyett be kellett érni az alsóbb szinteken való manőverezéssel.

A titkosrendőrségi politika egyik irányítója, Armbruster udvari titkár volt az, akivel szorosabb kapcsolatba került. Armbruster a Napóleon-tisztelő posztjoezefinista reformirányzat híveként azt is feladatának tartotta, hogy a magyar írókat megfegyelmezze, mert irritálta, hogy azok valamiféle „láthatatlan egyházat alkotnak”, ahelyett hogy egymást mocskolnák. Ennek érdekében vitákat akart kiprovokálni, és mint lapszerkesztő honort is fizetett, bár igazán célját nem érte el, mert mindenki a maga játszmáját játszotta. Berzeviczy is.

Az együttműködés ugyanis egyfajta védettséget biztosított. És erre szüksége volt, mert sok olyat is írt, ami nem tetszett Bécsben. Az még titokban maradhatott, hogy 1790-ben Magyarország függetlensége mellett kardoskodott, de az már nem, hogy 1797-ben Lőcsén éles hangú vádiratot tett közzé a Magyarországot sújtó birodalmi gazdaságpolitika ellen. Be is tiltották. De az, amit Berzeviczy a parasztok helyzetéről írt, már inkább tetszett a birodalompolitika egyes játékmestereinek.

1812-ben felvetődött a második kiadás lehetősége, de amikor Őfelsége érdeklődött, hogy miért és hogyan tiltották be a munkát, a Helytartótanács az előiratokat nem találta. Közben Genersich János késmárki tanár lefordította latinról németre bécsi kiadás céljából. Az államrendőrség először csak megérdeklődte a Magyar Kancelláriánál, hogy miért kobozták el a latin művet, és nem érte be a válasszal, hogy a munkát Magyarországon a cenzúra megkerülésével adták ki. Aztán közölte a Kancelláriával, hogy a bécsi cenzor engedélyezte a német változatot, mivel „a király és az emberiség alapelveinek megfelel”, de ezt az államrendőrség szerint úgy kellene kiadni, hogy ne tüntessék fel a kiadási helyet. Nyilván azért, mert ha Bécs szerepel a címdalán, akkor a magyarországi olvasó eltűnődhet azon, hogy itthon betiltott mű miként láthatott napvilágot éppen a császárvárosban, amikor Őfelsége Schlachta Ferenc ügyvéd jogi kompendiumának kiadását a földesúr–paraszt viszonyról nem engedélyezte, és a szerző csak úgy kapta vissza a kéziratot, hogy nyilatkozatban fogadta meg a közlésről való lemondását, és ezek után került a Széchényi Könyvtárba.

Az államrendőrség Berzeviczy könyvének kiadása érdekében viszont kitétt magáért. A Kancelláriához intézett átiratában azt fejtegette, hogy a tárgyat mértéktartással és körültekintéssel taglalja, és különben is „nem a népnek, hanem csak a művelt olvasónak szól”. Csak éppen a könyv sorsáról szóló bevezető elhagyását javasolta. A Kancellária viszont a leghatározottabban elutasította a mű kiadását. A kancelláriai votumot Cziráky Antal, a rendi–királyi dualizmus harcos egyénisége fogalmazta meg, aki kifejezetten hangsúlyozta, hogy a Kancelláriának nem feladata a recenzió, mégis azt írt, és így ő is részese lett a nagy vitának. Cziráky nem tagadta, hogy Berzeviczy művében „van igaz és jó”, de a parasztság helyzetének, államhoz és földesúrhoz való viszonyának a bemutatása „a legkevésbé sem hű, hanem inkább alapvetően túlzott kozmopolitizmussal pártosan készült és nyilvánvalóan hibás”. Voltak is megszívlelendő érvei, finoman célzott az adócsalás paraszti sorsot is könnyítő szerepére. De alapvetően az izgatta a Kancelláriát, hogy a status quo-n ne változtassanak. És az érem másik oldala, ha Berzeviczy jobbagyai nem csálnak az adón, a kakaslomnici birtok gazdálkodása is gyorsan összeomlott volna...

A gazdasági élet amúgy is pangásnak indult, és ilyenkor, ahogy lenni szokott, előtérbe került a politikai megoldás iránti vágy. Metternich, a Monarchia politikai világának első embere 1811 után másodsorú azon újra azon nézetének adott hangot, hogy függesszék fel a magyar alkotmányt, és valamiféle összbirodalmi alkotmányosságot, pontosabban látszatalkotmányosságot alakítsanak ki. 1817-ben az államkancellár ki is dolgozta az alkotmánytervet, de Őfelsége nem is vette kézbe a javaslatot. Valljuk meg, Őfelsége bölcsebb volt hűséges szolgájánál és tanácsadójánál, hagyta, hogy az egész nagypolitikai kísérlet hadd fulladjon bele a kispolitika mocsarába.

A kispolitika a rendőrséggel szoros kapcsolatban álló közirók szorgoskodásában is állt. A birodalmi széljárás változásának köszönhetően Hormayr átvehette az *Archiv für Geographie* szerkesztését, és minél több magyar vonatkozású cikket igyekezett közölni két magyar munkatársa, Majláth János és Mednyánszky Alajos közbenjárásával. Ezek talán többet tudhattak a magasabb körökben folyó tervezgetésekről, Majláth kapcsolatban állt a titkosrendőrséggel is. Valamennyien – a maguk módján – a birodalmi állampatriotizmus léghörét próbálták erősíteni. Joseph von Hormayr báró – bár sokáig az Államkancellária udvari tanácsosaként tevékenykedett – rendhagyó és független egyéniség volt. 1809-ben Tirol népét állította fegyverbe Napóleon ellen, aztán amikor 1813-ban részt vett az „Alpesi Szövetség” Napóleon–ellenes népfelkelést célzó szervezkedésében, Metternich becsukatta, hogy aztán kiengedje, és a maga módján megpróbálja hasznosítani. Hormayr ugyanis maga is az osztrák birodalmi „nacionalizmus” elkötelezett híve volt, először erős magyarellenes érzelmekkel, később már egyre több rokonszenvvel viseltetett a magyarok iránt. A különböző lokálpatriotizmusokat, identitásérzésformákat próbálta egyeztetni a Birodalom iránti lojalitással. Bár a rendőrminisztériummal ő maga is

játszotta a maga játszóját, hol elhallgatott egyes dolgokat, hol „igaz és őszinte” képet adott a fejleményekről, mint ezt 1816-ban János főhercegnek vallotta, akit Őfelsége az 1813-as tirolai szervezkedés miatt szobafogságra ítelt, és húsz évig távol tartott Tiroltól.

Hormayr a nyilvános diszkusszió embere volt. 1810-ben mint cenzor támogatta Piringernek a magyar alkotmányt bíráló munkáját, és azt fejtegette véleményében, hogy a „hazafias magyarok már régóta sajnálják, hogy az udvar a tulajdonképpeni néppel vajmi keveset foglalkozott”. És egyre messzebb ment a reformok követelésében. Célként vallotta meg a magyar Rummy Károly Györgynek: „szent tüzet gerjeszteni, a nyilvánosság fegyvereit éppen a fővárosban a sötétség mesterkedése ellen fordítani”.

Hormayr és magyar munkatársai számára Berzeviczy Gergely volt az a közíró, akit mozgósítani lehetett. A kakaslomnici reformpolitikus élt az alkalommal. Nem kétséges, hogy a felvilágosodás táborából ő lett az a magyar közíró, aki az 1810-es években a legtöbbször publikálhatott. A Hormayr által szerkesztett bécsi *Archivba* egész sor cikket írt, ezekbe foglalta nagy német nyelvű művének – „Magyarország panorámája” gondolatait, olykor kisebb-nagyobb részleteket ültetve át. Hormayr Kazinczyt is felhívta folyóiratának: „elősegítésére”, és bár a széphalmi mester tisztelte Hormayrt, elutasította az együttműködést, de egyetértett régi írásának a közlésével, amelyet Rummy az ő tudta nélkül küldött be az *Archivnak*. Ő – mármint Kazinczy – viszont Hormayrral való levélváltását megküldte Döbrentei Gábornak, aki a maga fordításában az *Erdélyi Muzéumban* közölte azt. Úgy látszik, a magyar nyilvánosság számára nem volt más mód erre, csak az erdélyi kerülőút.

Kazinczy Hormayrhez intézett levelében is hangsúlyozta, hogy szerinte Berzeviczy „kozmpolita, s a kereskedés előtte legfőbb, ezért ő minden egyébről lemondana. Oly a gondolkodásmódja, melyet ha tudnék valami rosszat másnak kívánni, ellenségeinknek kívánnék. Berzeviczynek Karthágóban kellett volna születni”.

Hormayr sem leplezte, hogy Kazinczy álláspontjával inkább rokonszenvezik, mint Berzeviczy világnézetével: „Egészen szívemből van az kiírva, amit az úr a nemzetiség és kozmpolitizmusról ír. Ezen utolsót halálban gyűlölöm. Megfojt az egészen minden polgári, minden katonai virtust, s csak azon nyomorultak mentsége, kik a magok körökben semmi Jót s nagyot vagy véghez vinni nem tudnak, vagy nem akarnak. A nemzetiség [a német eredetiben: Nationalismus] tart fenn s éleszt mindent. Egy nemzet sem érzi ezt oly erősen, mint a magyar s a tyrolisi. Én az úr nemzete ellen minden lehetséges bécsi előítéletekkel tele voltam. Sorsomnak különös folyása által 1813-ban megismertem a magyart, s megszerettem.” Ez a vallomás egyébként nem hatotta meg Kazinczyt, mert Hormayrt is valamiféle ügynöknek tartotta. Egyébként Rummy volt az, aki kisebb-nagyobb dolgokról Armbrustert informálta, miközben a német sajtóban Berzeviczy és Kazinczy cikkeit is elhelyezte, és a magyar irodalom népszerűsítésében óriási

szerepet játszott, és azzal a maga játszmáját. Nélküle a Berzeviczy–Kazinczy vita nem kerülhetett a magyar nyelvű nyilvánosság elé. Mindkét vitázó fél barátja volt, de úgy érezte, hogy az igazságot kell választania, és később, 1825-ben – amikor Metternich kegyeit kereste – a bécsi sajtó számára úgy írt Berzeviczyről, hogy „zseniális, de excentrikus”, a parasztok helyzetéről szóló írása „filozófiai, kozmopolita és statisztikai szempontból készült”, Kazinczy Ferenc pedig „megfeddte és megcáfolta Berzeviczy több hibás állítását”.

Hormayr közben – még 1817 június elején – közölte Berzeviczynek névvel megjelent május 1-i hitvallását, amelyet egyszerre tarthatott kozmopolitának és birodalmi nacionalistának. Ez utóbbi terminus nem mesterséges. Félig-meddig magától a szerzőtől származik, miután az egész Habsburg Birodalom számára latin hivatalos nyelvhasználatot javasolt: „Ez az államnyelv az államnemzetet fejezné ki, és előmozdítaná az államnacionalizmust, amelyet előnyben kellene részesíteni a nyelvi nacionalizmussal szemben, ez az önimádat ugyanis az államnak és a kormánzatnak ritkán használ, gyakran árt, és mindig akadály az állam magasabb és nemesebb céljai, valamint az állam által boldogítandó emberiség előtt.” A nemzetiség fogalmát nem szabad összekötni a nyelvvél és az eredettel; a nemzetiség államjogi fogalom. „A kormányzat, a közigazgatás egysége a szokások, a törvények és a gondolkodás egyformaságához vezet és ez teszi a különböző népeket államnemzetté, még akkor is, ha különböző nyelveken beszélnek; és ezzel a nemzetiséggel beérhetjük, mivel az eredetét elvesztettük.” Hiszen – hangsúlyozta Berzeviczy – az európai nemzetek és népek korábbi nemzetek és népek összeolvadásából születtek, és most a világkereskedelem egészen új helyzetet teremt.

Kazinczy következtetése: „Kár a kiváló emberért! Kár, hogy elfojtotta szívében a legszentebb érzelmeket, és ez a szív a görög és a római történelem tanulmányozásakor hideg maradt!” Berzeviczy közben Bécsset is megjárta, viszont válaszát megírta. Hormayr pedig ezt úgy kontrázta meg, hogy egyben a birodalmi vezetés bosszantására olyan cikket tett közzé, amely azt bizonygatta, hogy a magyarországi paraszt helyzete nem rosszabb, mint az osztráké, sőt a magyar alkotmány még kedvez is neki, mert a diéta él az adó- és az újoncmegajánlás jogával. Igaz, a magyarországi paraszt nem tulajdonos, hanem csak birtoka haszonélvezője, de a tulajdon minden előnyével. Mindez természetesen odavezetett, hogy az 1820-as években is meghasonlott Metternichkel, és Bajorországba ment, onnan bírálva az osztrák birodalmi politikát.

Közben a posztjoezefinizmus is kifulladt, különben is József császár birodalomépítő politikájából a nemesség megtörésének szándékát éltette tovább, pragmatikus parasztvédelemmel, de a józsefi humanitárius frazeológia gondos mellőzésével. Ezekben az években a bécsi cenzúrán gyorsan átmentek a magyar alkotmány- és nemességellenes könyvek, amelyek egyikéről, Piringer tanácsoséról, az alkotmányvédő – szlovák – Csaplovics János 1829-es „Magyarországi képek” című nagyszabású művében meg is jegyezte, hogy magasabb körök

szerint „a nemesnek nincs más dolga, mint enni, vadászni és fizetni, és semmi mással a világon nem törődni, a többbit majd megcsinálják”. Valójában csak annyit csináltak, hogy minden lehetséges választ megcenzúráztak, Csaplovics idézett kitételét is.

A cenzúra és öncenzúra dialektikája rá is nehezedett történetírásunkra, amely szintén megérdemel egy kis Lucian Boia-típusú stílusgyakorlatot. És ha „a világtörténelem nem más, mint egy bírósági tárgyalás” – mondta Buharin (Hegel aforizmájának – Weltgeschichte ist Weltgericht – parafrázisával élve) bírónak – akkor a magyar történelem, pontosabban annak megjelenítése miért lenne más.

A historiográfiai csúcson, ha tetszik, ha nem, Kemény Zsigmond magasodik, amikor 1848–49 után a magyar szabadelvűség utóharcaként megalapozta a Széchenyi-kultuszt, Kossuth démonizálásával, pontosabban a démonizált Kossuth-kép instrumentalizálásával egybekötve. Kijelentései aforisztikusak: „Kétségkívül a nyelvújítók voltak a politikai újítóknak előkészítői. Ők termékenyíték meg, ők tették a változtatásra hajlékonyá, s az új eszmék földolgozására alkalmassá a szellemet. A győzedelmeskedő neologizmus magával hozta szükségét és diadalát az állami és társadalmi reformoknak. Széchenyi előde Kazinczy volt.”

Horváth Mihály, a nagy történetíró csak Keményt folytatta, amikor azt hangsúlyozta, hogy „a nyelvharc” hevülete és hőfoka magyar sajátosság. Lehet, de a jelenség összeurópai, mert mint Pierre Manent a *Politikai filozófia felnőtteknek* című művében hangsúlyozza: „Olyan világban, amely abszolút nyitott, az alkotás egyszerűen lehetetlenség volna.” Nálunk tehát „egy francia, olasz, német vagy bármilyen írónak be kell zárkóznia saját nyelve partikularitásába, ha tökéleteset akar produkálni, éspedig nem azért, hogy homályos legyen, hanem mert a nyelv kifejezési lehetőségei pontosan a nyelv partikularitásában vannak elrejtve”.

Kemény Zsigmond ezt nagyobb rálátással és életközlelől átérezve így érzékeltette: „Új irányok csak úgy ömlenek a polgárisodásba, ha a költészet és bölcsелеm egymást áthatva vezetik az eszméket és törekvéseket.” Arra is gyanakodott, hogy Széchenyi István munkásságának előzményeit apja, Széchenyi Ferenc műveiben kellene keresni. És igaza volt, a levéltári kutatások igazolták, igaz, jó 150 év múlva, mert a magyar történetírás és a köztudat általában elfogadta a haladóból reakcióssá vált apa, és a semmiből előlépő fiú hamis sémáját.

A XX. század elejének polgári forradalmat igenelő radikálisai számára, mint Ady Endre vagy Juhász Gyula, Kazinczy Ferenc a nacionalista dzsentri prototípusa lett, a Kossuth-demagógia alakja, míg Berzeviczy Széchenyi elődje. Az úgynevezett úri Magyarország elleni harcában Ady odáig ment, hogy nyelvrontással vádolta a széphalmi mestert és körét: „Ott kezdődik, hogy Kazinczyék eldobtak egy gyönyörű nyelvet ugyanakkor, amikor egy nyelvet akartak bolond apostolsággal megjavítani. Kettős volt a baj s a baj oka: nyugatról jöttek hirtelen a fogalmak, s az akkor intelligensnek mondható magyarság nem tudott

magyarul. No, jó, Csokonai véletlenül tudott, de rajta kívül – akár Vörösmartyt, sőt Aranyt bámuljuk – csinos játék volt minden költői nyelvészkedés.” Adynál „a magyar nyelv tragédiája egyenesen ugyanaz, mint a magyar demokráciáé. Tetszett volna – írja – demokratikus államreformokkal fölsegíteni a színre, a fórumra a jól beszélő magyar parasztot, ma lenne tüneményes, szép, dús magyar nyelv.”

A zseniális emberek féligazságai veszélyesek. Leegyszerűsítésre bátorítanak. Az 1930-as évek nagy elbeszélésében – Szekfű Gyula *Magyar történetében* – Berzeviczy „a német kispolgári racionalizmushoz hasonlóan minden magyar specifikumot megvetett”, és „Széchenyi kritizáló és reformszemléletének egy szikrája lobogott benne, a nagy reformer fajszeretete nélkül”.

A Kazinczy–Berzeviczy-vita első elemzője (Husztai Dénes 1938-ban) „két véglet küzdelmét” látta a vitában, amelynek során Kazinczy „idealista nacionalizmusa” szembekerült Berzeviczy „doktrinér jellegű racionalizmusával” és „utilitarisztikus gazdasági elgondolásaival”. Más szóval két Don Quijotte ment egymásnak.

A vita megítélésében alapvető változást a kommunista történelemszemléletben bekövetkezett „nemzeti fordulat” hozott, az, hogy az 1930-as években a moszkovita internacionalizmust nemzeti jelmezzel ékítették, és ezzel igyekeztek a kommunisták szövetségesekre szert tenni, miután az 1933-as németországi választásokon szociáldemokrata-ellenes kampányukkal Hitler malmára hajtották a vizet. A népfront-politikát nálunk magas szinten Révai József képviselte. A kommunizmus pedigéjét azzal fényesítette, hogy a magyar felvilágosodás és liberalizmus humanitárius örökségét karolta fel. A '30-as évek végén írt moszkvai Kölcsey-tanulmányában azt fejtette ki, hogy miután 1795-ben a magyar radikális progressziót lefejezték, a felvilágosodás két úton-módon folytatódott, pontosabban az 1790-es nagy nemzedék két tagja folytatta: Kazinczy és Berzeviczy. Kazinczy a nyelvújítással, Berzeviczy pedig ökonomista radikalizmusával, amikor jobbágyfelszabadítást és szabad kereskedelmet követelt. Révai szerint a nyelvújító a polgári fejlődés járható útját rózta, a közgazdász a Habsburgok segítségét keresve szembefordult a nemzeti követelésekkel, és végzetesen elszigetelődött, mert nem vette észre, hogy Ferenc császár nem kívánja a jozefinizmust folytatni.

Révai érdeme, hogy *salvus conductus* adott a reformkori irodalomtörténet kutatásának, a jó fiú–rossz fiú modellt pedig nem kellett mereven alkalmazni. Így Szauder József azt hangsúlyozta, hogy Kazinczy partikularista haza- és nemzetiség-kultusszal szemben az univerzalizmus igényét képviselte, Berzeviczy kozmopolitizmusa ellenében pedig a partikularizmust védelmezte. Viszont mégis „önmagához hú magatartást” tanúsított, „amely az élet szélső álláspontjai között, megértve és bírálva, visszatükrözve is azokat, az átfogó egység, a harccal megvalósítandó nagyobb s igazabb harmónia útját készíti elő”. Az érem másik oldala, hogy Kolozsvárt és Újvidéken a magyar tanszékeken nem volt szükség ilyen dialektikus bűvészműtárványokra. Jancsó Elemér, egyébként kiváló szabadkőműves, a történetírást jellemző aberrációk nélkül írhatott Kazinczyról.

A legnyíltabban Újvidéken lehetett beszélni. Sinkó Ervin, a legjobb magyar kommunista regény szerzője szerint Kazinczynak a börtön után „inkognitóban kell maradnia”, „életének és művének [van] egy rejtett szövege is, mely a maga tragikus sokrétűségében még megfejtésre vár”. Sinkó Kazinczy-tanulmányára viszont Budapesten nem volt célszerű a kelleténél többet hivatkozni, mert Újvidéken olyat is leírt, ami Pesten '56-ra emlékeztetett: „Ellenforradalom idején bukott forradalom hőseiről csak kevesen mernek úgy beszélni, mint Kazinczy tette.” A széphalmi mester ugyanis Hajnóczyt valósággal idealizálta. Sinkó a nagy vitát úgy ítélte meg, hogy az valójában „Kazinczy konfliktusa Kazinczyval”, tehát „a nacionalista” széphalmi mester a hajdani jozefinistával, a posztjozefinista Berzeviczyvel, mint a maga kozmopolita alteregójával vitatkozott.

Az 1970-es évek magyarországi történetírásában sajátos a vulgármarxoid revizionizmusnak lehetünk a tanúi. Ennek előzménye az, hogy 1956 után a szomszédos országokban a nemzeti hagyományokat instrumentalizálták, nálunk úgy vélték a hatalom urai, hogy éppen Révai-nacionalizmusa volt az egyik oka „az ellenforradalomnak”. Molnár Erik meghirdette a nacionalizmus elleni harcot, és általános szólam lett, hogy mindenki söpörjön a maga portáján.

A testvérországokban viszont éppen ellentétes fordulatnak lehetünk tanúi, és a magyarokat kezdték kiseperni, ahonnan tudták. Magyarországon a nacionalizmus és a nemesség szidalmazása beépült a historiográfiai liturgiába. Vulgármarxoid revizionizmusunk a '30-as évek nagy elbeszéléséből – forrását persze gondosan elhallgatva – kiemelte „a feudális nacionalizmus” – értelmetlen – fogalmát, és Kazinczyt tette meg fő képviselőjének, aki vadul rá támadt a felvilágosodás társadalmi érzékenységét képviselő Berzeviczyre, aki kakaslomnici kastélyának dolgozó szobájában „néma szavakat” vetett papírra, „amelyekre az országban akkor talán csak a környező hegyek figyeltek” – Kosáry Domokos szerint.

„A néma szavak” és „a figyelő hegyek” metaforája azonban nem magyarázza meg, hogy akkor miként is kerülhetett sor a vitára, és miért láthatott napvilágot viszonylag sok Berzeviczy-írás. És miért tudott Berzeviczyről oly lelkes és emberi jó tulajdonságait oly meghittten bemutató méltatást adni a *Tudományos Gyűjtemény*, külön kiemelve, hogy a tiszai evangélikus kerületi iskolák felügyelőjeként „fejtette ki nagy lelkének legszebb tehetségeit”. És hatására példa lehet Kosuth is, aki otthonról hozta a hatalommal dacoló Martinovics iránti tiszteletét, viszont az eperjesi kollégiumban ismerhette meg alaposabban a felvilágosodás természetjogát, amelynek szellemét éltette mindhalálig. A feudális nacionalizmust valló dichotóm szemlélet viszont a vita lényegének félreismeréseként bélyegezte meg Zsigmond Gábor árnyalt elemzését, amely a progresszió belső vitájaként jelenítette meg Kazinczy és Berzeviczy vitáját. Nyugati magyar történészek – elsősorban Csáky Móric szerint – a vita választat jelez, mert az állampolgári magatartás két – „azonos megvalósulási esélyekkel” rendelkező – változata került egymással szembe, és pedig a Berzeviczy által képviselt nemzetek

fölötti hungarus patriotizmus, és a Kazinczy nevével fémjelzett kizárólagosságra törő magyar nacionalizmus. Ebből a túlideologizált historiográfiai szövevényből a kiút a múlt forrásain keresztül vezethet a jövőbe. Láttuk, a hungarus Rummyként foglalt állást Kazinczy mellett.

Rummy Károly György mindkettejüket túlélte, és a végén – kissé groteszk figuraként – saját maga karikatúrája is lett, mégis sok mindent továbbéltetett a hungarus tudatból. Láttuk, szembefordult Berzeviczyvel, ugyanakkor emléket ápolt. Amikor többnyelvűsége miatt otromba támadások érték, akkor Kazinczyra hivatkozott, mert „hozzám és másokhoz írt barátságos és bizodalmas levelei patriotizmust és kozmopolitizmust lehellenek, s a patriotizmusnak kozmopolitizmussal való összekapcsolásában példám vala, és marad”.

Nem egyszerűen a magyar nacionalizmus verte szét a hungarus tudatot, hanem általában a nacionalizmus elhatalmasodása, a polgári-nemzeti átalakulás. Kétségtelen, hogy a magyar nacionalizmus kezdeményező szerepet játszott, és sok vonatkozásban példaként szolgált. Viszont paradox módon a magyar nacionalizmus éltetett a hungarus-tudatból a legtöbbet a politikai gyakorlatban. A hungarus-tudat, pontosabban annak egyik vonulata – mint állampolgári tudat, mint a közös haza iránti lojalitás – belesimult a magyar nemzeti tudatba, ha az alkotmányvédelem és a demokratikus korszellem hatotta át. Rummy 1840-ben olyan nemzetfogalmat vázolt fel, amelynek egyes mozzanatai felbukkannak részben az 1849-es nemzetiségi dekrétumban, részben pedig az 1868-as nemzetiségi törvény egyes kitételeiben: „Én Magyarországon csak *egy nemzetet*, ti. a *magyar nemzetet* vagy (a kétértelműség eltávolítása okáért) a *magyarországi nemzetet* és *nemzetiséget*, nem pedig többféle nemzetiségeket (úgy mint tót, német, oláh, orosz, szerb vagy rác, zsidó, cigány) ismerek, de ugyan több, Magyarországon lakó népeket és népségeket különféle nyelvekkel. A nemzet és nyelv, nemzetiség és népség pedig nagy különbség [...] Kívánatos volna ugyan több tekintetből, hogy Magyarországon is [...] csak egy nép s nyelv létezne (valamint jó, midőn a nemzet csak egy vallással bír), de mivel ez nem úgy van [...], s mivel vétek volna más népeket anyanyelveiktől erőszakkal megfosztani (minden nép ragaszkodik az anyanyelvhez, mint a valláshoz), meg kell elégednünk, hogy Magyarországon valahára a hivatalos és országos nyelv egy élő nyelv, s pedig a magyar nyelv légyen, nem pedig a holt deák nyelv, [...] s alkalmas és szelíd módokkal azon kell igyekeznünk, hogy a magyar nemzeti nyelv tudása a többi magyarországi népek között mindig jobban terjesztessék el. [...] A nemzeti egység jó országalkotás mellett ott is létezik, hol több nép lakik, s több nyelv divatozik, mint Nagybritanniában, s több nép egy országban az erőt nem osztalja, mint Magyarországon Mária Terézia uralkodása alatt mutatta.”

Kazinczy szellemi öröksége öltött testet Rummy vallomásában, az a Kazinczy szólt, aki II. Józseffel szemben egyre inkább a nagy királynőben, Mária Teréziában látta az eszményi uralkodót, aki tiszteletben tartja az alkotmányosság írott és íratlan törvényeit. A Habsburg Monarchia története pedig – tudjuk – nem más, mint abszolutista alkotmányellenesség és alkotmányos abszolutizmusellenesség állandó harca és alkuja. Ennek része 1848 nagy polgárháborúja, aztán az 1867-es kiegyezés.

Az irodalom nem tesz mást, mint előre jelzi azt, ami a politikában bekövetkezik. De nem mechanikusan teszi ezt. Kazinczy ízléskultusza – a szép és jó jegyében – tiltakozás a kor vulgaritása ellen, és egy másik világ ígérete. 1810 júliusában Berzeviczynek így vallott: „Nemesebb és hasznosabb foglalatosság nem lehet, mint a hazai nyelvet legfőbb tökéletességre vinni. Erre a munkára nem született minden, és nem szükséges, hogy minden csak azt tegye, mert több is van csinálni való. Az mindaz által igaz, s a história bizonyítja, hogy ha valahol a *Jó* gyökeret vert, ott mindig a *Szép* készítette az utat. Miért lenne ez minálunk másképpen? A poézis és mindaz, ami ezzel szorosabb vagy tágabb összekötetésben legyen, a legszebb virága az emberi elmének, az pedig nyelv nélkül nem virágozhatik; nyelv nélkül, mondom, s a nyelv alatt minden nemzetnek *a maga saját nyelvét.*”

Kazinczy a szép és jó gyakorlati hasznáról a folyószabályozó és új mezőgazdasági technikákat bevezető Vay Miklósnak is beszélt Kazinczy, és pedig arról, hogy „az úgynevezett szolidus tudományoknak is a poézis és társai készítik el az utat”, de a gyakorlatias generális „fonák dolognak mondá festésekről és faragásokról gondoskodni, míg jól épült házaink nincsenek”. De esztétika nélkül lehet jól épült ház?

Kazinczy állandóan Goethére hivatkozott, de nagy vitáiban is a hátuk mögött Rousseau-t látjuk. Berzeviczy esetében szó szerint, hiszen könyvtárában ott sorakoztak az eredeti művek. Csak nem igazán szerette, fiának latin klasszikusok olvasását ajánlotta. Berzeviczy utilitarizmusa kifejezetten ellentmond Rousseau-nak, bár nemes emberi vonásokkal ötvöződött, például amikor azt hagyta meg fiának intelmeiben, hogy gazdag bécsi kereskedő lányát vegye feleségül, és szepesi árulerakattal kapcsolódjék be a világkereskedelembé, „egyszerre legyen hungarus és bécsi nagykereskedő”, mert „a gazdagság ebben a romlott világban megkerülhetetlenül szükséges eszköz, hogy jót lehessen tenni. Nem cél, hanem eszköz magasabb célra”.

Berzeviczy politikája az oktrojált alkotmányos abszolútizmus vagy abszolutista alkotmányosság, a hit abban, hogy a diktatúra alkotmányos világot teremt. Ezzel szemben és mellett Kazinczy a monarchikus republikanizmust képviselte. A *Társadalmi szerződés* fordítója gondosan megsemmisítette fordítását, mielőtt elfogták volna, de aligha felejtette el Rousseau kijelentését: „minden legitim kormányzati rendszer republikánus”, és így „maga a monarchia is republika” – ha társadalmi szerződésre épül. Meg is vallotta 1811-ben Rousseau „1794 óta Heloízén kívül semmijét nem olvastam: de lelkemben tanításai örökre” élnék. Rousseau politikai eszméit irodalmi mezbe öltöztette, miközben persze félt, de a fény és a sötét harcában élt, éppen a Berzeviczyvel való vitája első felvonásakor, 1809-ben egyik verses levelében így vallott:

*Mivel tehát példát nem adhatunk,
Adjunk tanítást: Fényt! ha jól lehet, jól;
Ha nem lehet jól, úgy amint lehet.*

Kazinczy elvetette a „párducos Árpád” kultuszát, miközben maga is írt Árpád-verset, amelyben a monarchikus republikanizmust juttatta kifejezésre, a népszuverenitást a patriarkálisnak tetsző uralkodókultusszal ötvözte – kimondatlanul, ám egyértelműen a társadalmi szerződés jegyében:

*Árpád, a pálcá tiéd, tied a kard és az érc paizs;
Szabad nép adta, s önkényt, azt kezébe,
Magáért, s nem magadért.
Viseld, fia és atyja néki, és a szép örökbe
Etelényk hagyá azt reánk – te légy vezérünk.*

Kazinczy pontosan látta a vita tétjét és a kor követelményét: a rendszerváltoztatást. Érzékelte, hogy barátja ezt sürgeti, de a nemzeti önrendelkezés kérdését, valamint Magyarország és a monarchia egészének viszonyát másképpen ítélte meg. Ezért egyrészt inkább sejtelmes politikai madárnyelven szólt, és a részletek felé terelte a vitát. Másrészt a szép és jó kultuszával igyekezett olyan esztétikai szférába emelkedni, amely hosszú távon visszahat a politikai térre. Nacionalizmusa Janus-arcú. Nyelvi programja megfelel a felvilágosodás azon célkitűzésének, hogy a kultúra csak anyanyelven terjeszthető, nemzetiség-kultusza a romantika felé mutat, nemzeti lojalitását és identitását áthatja a gyökök keresésének ethosza, és ez – Ernest Gellner több évtizedes elmékedésének következtetése szerint – a modern nacionalizmus fermentuma, elősegítheti az egyetemes értékek partikuláris érvényesítését.

Az, hogy Kazinczy Berzeviczyvel folytatott vitája második felvonásakor adta ki Zrínyi Miklós műveit – sorsszerű véletlen. De az nem véletlen, hogy a hazai Kant-vita hangadója lett, Márton István kantiánus katekizmusa mellett állt ki, miközben leveleiben arra is célozgatott, hogy a magyar filozófust maga az uralkodó üldözi. És okkal. A kategorikus imperatívusz a feltétlen alattvalói hűség tagadása. Amikor 1820-ban Dessewffy Józsefnek, az igaz barátinak a Szabolcs megyei gyűlésen elmondott beszédében logikai hibát véltek felfedezni, a hibázó válasza – Széphalomra írt levelében – így hangzott: „Szeretek logikai hibát elkövetni Kanttal, akinek kategorikus imperatívusza azt kívánja, hogy az ember törvénytelen fejedelemnek ne szolgáljon.”

Nem véletlen, hogy Kazinczyt a vita első felvonása után sokáig foglalkoztatta virtus szavunk magyarítása, Herder és Jenisch nyomán vallva, hogy „amely szót a nép nem bír, a dolgot sem bírja”. Rousseau-nál pedig a *vertu* hídfogalom, a múltból a jövőbe vezető. A széphalmi mester a virtus magyarításával végül is kudarcot vallott, mert ötletét – a csány-t, mivel ez nyelvészeti szempontból nem kívánatos képzettársításokra adott alkalmat – elvetették, és a nyelv végül a kényszerűen bevezetett rény helyett a Kazinczy és barátai által helytelenített erény fogadta be. Kazinczy virtus- és Berzeviczy pénzdiskurzusa Széchenyi és Wesselényi, Kossuth és Deák munkásságában egyesült.

A széphalmi mester a kakaslomnici magánpolitikussal való ellentéteit csak alkalmi versben kísérelte meg feloldani:

*Neked legfőbb kincs a kereskedés,
A nyelv nekem s a nemzet bélyege.
Ez egyben összeférhetetlenek
Egy szív különben és egy gondolat
Egy lélek, egy fej nem rossz magzatai
S a jót segíni nem méltatlanok.*

De hogy mi a jó, azt csak 1830 után lehetett kimondani immár magyarul. Berzeviczynek a nyelvhez nem igazán volt érzéke, a nyilvánosság hiánya és a meglévő nyilvánosság manipulált mivolta lehetetlenné tette az eszmék és elképzelések őszinte és nyílt ütköztetését. Kazinczy nyelvi téren képes lehetett az érdekegyeztető politika előlegezésének megfelelő álláspont kialakítására, de a nyelvi metapolitikai (vagy másképpen szólva a filológiai protoideológiai) térből nem léphetett ki a valóságos és ideológiai politikai térre, csak töredékesen és példázatokkal fejthetett ki valamit politikai és társadalompolitikai nézeteiből. Berzeviczy kemény és keserű társadalomkritikája a centralisták publicisztikájában érvényesült. 1848-ban a jobbágyfelszabadításnak azt a módozatát kiviteleztek, amelyre Berzeviczy még 1809-ben tett javaslatot Napóleonnak. A monarchikus republikanizmus pedig az 1848-as áprilisi törvények védelmén keresztül a Függetlenségi nyilatkozathoz vezetett. Kossuth talán ismerte Berzeviczy 1790-es röpiratát, amelyben angol herceget javasolt a magyar trónra.

A Kazinczy–Berzeviczy-vita csak előre jelezte a földrengést. A monarchikus republikanizmus a liberális alkotmányosság előkészítője volt. Szellemi háttere, fermentuma Plutarkhosz, a római történetírók, Cicero, Sallustius, Livius. Ideológusa Rousseau, akinek könyveit okkal üldözték; ő ma is a kortársunk, míg kortársai unalmas kötelező olvasmányok. Rousseau és népszerűsége ma is figyelmeztet arra, hogy a környezetpusztító és minden partikularizmust felperzselő globalizáció kritikára szorul. A Kazinczy–Berzeviczy-vita a maga módján is az antipartikularista piachívó mondializmus és az egyetemes értékeket megvalósítani akaró partikularizmus párbeszéde. A jó fiú–rossz fiú, barát–ellenség modellt célszerű elfelejteni. Párbeszédből nem érdemes politikai háborút csinálni. Az antipartikularista piachívó mondializmus és az egyetemes értékeket megvalósítani akaró partikularizmus párbeszéde folyik ma is. Eszményünk a multikulturalizmus, ami nem új találmány. Kazinczy és Berzeviczy a maguk módján sokkal inkább tudták és gyakorolták, mint egyes mai multikulturalizmus-hívők és -szószólók. A nagy kérdés, hogy a gyógyírként emlegetett multikulturalizmus csak a gátlástalan globalizáció üres formája, vagy kisszerű nacionalizmusok álcája lesz, vagy valami más, szebb és jobb, annál, ami eddig volt...

A Színek és évek című regény képi szintjének vizsgálata

Lőrincz Gábor – Vas Kinga

1. Bevezető

Kaffka Margit szóban forgó regénye impresszionista stíuselemeket hordoz, ezért sok képszerű elemet tartalmaz. Ahogy már a cím is sejteti, a színeknek kiemelt szerep jut a regényben, éppen ezért elsődlegesen azokkal a képekkel foglalkozunk, amelyek valamilyen módon kapcsolatban állnak velük. Megjegyezzük, hogy az összes fénnel kapcsolatos jelenség is ebbe a tárgykörbe tartozik, mert fizikai szempontból a színek a fehér fény felbontásával jönnek létre (vö. Máté 2004). Ezért azokat a képeket is vizsgáljuk, amelyek a fénnel állnak összefüggésben. A regény képei a teljesség igénye nélkül kerülnek elemzésre.

2. A Színek és évek világa

Kaffka Margit hősnője „utólagosan formálja életét műalkotássá, a visszatekintés alapállásából, átszöve az emlékezés impresszionisztikus fényeinek, szinesztéziáinak gyönyörű szóékiekményeivel”. (Dávid 1994, 54)

Pórtelky Magda memoárjának megjelenése óta sokan és sokfajta szempontból értelmezték a művet. Móricz Zsigmond a regény fő sajátosságának azt tartotta, hogy nő írt a női sorsról, arról a világról, amelyet Kaffka női szemmel látott, amelyet nőként élt meg (vö. Móricz 2005). Radnóti Miklós mindemellett a regény dokumentumjellegét emeli ki (vö. Radnóti 2005). Schöpflin Aladár „az apró megfigyelések rendkívüli tömegének” tartja a *Színek és éveket* (vö. Schöpflin 2005). Bodnár György ugyanakkor a sajátos időkezelést, az emlékezetműködés hiteles bemutatását domborítja ki (vö. Bodnár 2009). Mindannyian más oldalról közelítenek a regényhez, mégis mindegyik megállapítás igaz. Ezek ugyanis az impresszionista próza sajátos jellemzői, a *Színek és évek* pedig „a magyar impresszionista próza egyik legszebb alkotása” (Bodnár 2001, 172).

Az impresszionizmus a képzőművészet területéről került át az irodalom világába, majd ott is megfelelő táptalajra találva gyökeret eresztett. Kaffka Margit bensőséges kapcsolatot ápolt a képzőművészetrel: olyannyira vonzódott hozzá, hogy hősnői között több festőnőre is ráakadunk, amit az *Állomások* című regény is jól szemléltet. A *Színek és években* az impresszionista festészettel való rokonszenvre elsősorban a színekdelő beszéd és a festői látásmód utal.

Az impresszionizmus azonban nem elsősorban az eszközhasználat sajátosságaihoz kötődik, hanem egy új létélményhez is. Világnézeti kétely és keresés húzódik meg az irányzat mögött. Az impresszionista művész lázad a konvenciók ellen, elveti az előítéleteket, le akarja vetkőzni a gátlásait. Műalkotásnak tekinti az életét is: az is lázadás a nyárspolgári életszemlélet ellen.

Az impresszionizmus mint stílusirányzat a pozitivistá természettudományos szemlélet és az új találmányok, kutatási eredmények művészeti felhasználásából ered. Elmélete szerint a jelenség a lényeg része, s ha a jelenséget a pillanatban megragadjuk, akkor a valóság lényegi sajátosságait is birtokolhatjuk. Az impresszionista közlésmód alapja valamiféle emlékező magatartás. Az alkotóban emlékképként idéződik föl valamilyen pillanatnyi hangulat, érzéki benyomás, cselekvésmozzanatok sorozata. Fontos vonás még az ún. összképzetegység és a zeneiség. A zeneiséget a ritmuson kívül a hanghalmozással, illetve a hangszimbolikával érik el az alkotók (vö. Új magyar irodalmi lexikon II. 1994, Vasy 2004).

Az impresszionista stílusjegyek felelevenítése után nézzük meg, hogyan jelennek meg azok a *Színek és években*. Bodnár György úgy látja, hogy „Kafka impresszionizmusa nagy belső küzdelmek egyensúlya. Ő nem elvszerű sztétizmusból vallja magát a látvány hívének. Az ő látásmódja a valóság titkát kereső lélek kényszerű állapota, szemlélődő magatartása a lényeghez vezető filozófiát nem lelő, gondolkodó ember rezignált megalkuvása” (Bodnár 2001, 175).

A *Színek és évek* hősnőjén már a regény elején eluralkodik az impresszionista életérzés: Pórtelki Magda beletörődött sorsába, öregségéről és a közelgő halálról elmélkedik. A fiatalok máshogy tekintenek a megöregedésre, mint ő. Mint ahogyan másként vélekedett erről ő maga is annakidején. Panasz nélkül beszél a magányáról, csüggedten szemléli az őt körülvevő dolgokat, és tekintete időről időre a múltba réved. Gyekszik megragadni a látványokban érzékelhető valóságot: *„Ahogy így újra meg újra végigélem, végigcsinálom gondolatban a rég elmúlt dolgokat, néha össze is fut a szemem előtt sok összefüggés...nem tudom, minden apróság éppen úgy történt-e, vagy csak sokszor gondoltam és mondtam úgy el azóta, és már magam is hiszem. Hallottam egyszer, hogyha az ember hegyes vidéken jár - néha csak egypár lépést megy odább, és egészen megváltozik szeme előtt a tájkép...Így van ez az eseményekkel is talán; és meglehet, hogy amit ma az élettörténetemnek gondolok, az csak mostani gondolkodásom szerint formált kép az életemről.”* (Kafka 1980, 10)

Magda gondolatait elárasztják az emlékek, arra ösztönözve őt, hogy szavakba öntse élete történetét. *„A legnagyobb ajándék a szó, a szó!”* (Kafka 1980, 286) – sóhajtja a múltba visszatekintő hősnő. Magasztalja a szó erejét, mintha megváltaná magát azzal, ha sikerülne hitelesen megvallania benyomásait. Pórtelki Magdából ömlenek a szavak, mintha ezzel szeretné megtámogatni mondanivalóját, mintha ezzel kívánná önmagát is meggyőzni az elmesélt dolgok, események hitelességéről. *„Kínzott, elbénított, meggyötört a szájalommal vegyes útálat*

iránta” (Kafka 1980, 270); „*Szerettem volna sürgetni, tolni, ösztökélni előre ezt az embert*” (Kafka 1980, 130); „*Milyen jó volna mindezt visszakeresni, ifjúságunk tarka perceit, szavaink dallamát, ruhánk, hajunk régi színét, s az akkori napsugárét, mely szökdelt és fényeskedett rajtunk*” (Kafka 1980, 28).

Az impresszionista hatás méginkább kimutatható a jelzők burjánzásában, mintha egy jelző magában képtelen lenne hűen kifejezni a benyomást: „*Össze-mosódó, nehéz és szívós, elsötétült színű szövete az időnek, egy hosszú, hanyatló, tompán nehezülő életszakasz; de mennyi alattomos, keserves küzdelmekkel, mennyi buta, említeni is bajos, regényietlen, senyvesztő és lekoptató nyomorúságok csatározásaival átluggatott, szétrongyolt!*” (Kafka 1980, 240)

A festői elemek, a színek halmozása, a tájba való belefeledkezés szintén impresszionista hatást mutat. Az emlék gyakran úgy tűnik fel Magda lelki szemei előtt, mint egy tájkép keltette élmény. Emlékezetében a képek gyakran elmosódnak, és csak a színek elevenednek meg: „*Mélán **kék**, komoly férfiszemeket láttam, hosszúkás lány vonalú arc bágyadt **fehérségét**, szinte betegesen **felpirosuló** ajkakat a **sötétszőke** bajusz alatt. A két **aranyas** csillogott, vakított a **búzavirágkék** atilla kihajtóján, a nyúlánk, fiatal alakon végigsurrant a **vörös** stráf.*” (Kafka 1980, 150)

Amikor szülőföldjére emlékszik, akkor is az érzéki ingerek keltette impressziók segítik a megfogalmazásban: „*Sehol annyi színe-illata nincs a szónak mint itt akkor, az ősi lópvidék, a megbolygatatlan nádak-erek kerítette tájon.*” (Kafka 1980, 34)

A hangulat kifejezése érdekében, az akusztikai hatás kedvéért dallamos szavakat keres, alliterációkat, hangutánzó szavakat vesz igénybe. A szavaknak már-már dallamuk van, a regény már-már lírába hajlik. Egy-egy mondatban a tárgyi tartalom szinte jelentőségét veszti, a zene uralkodik el a szavakon, és a dallam őrzi, örökíti, adja vissza az élményt: „*Lankadt, hajnali zene, fülledt parfümök, hullatag csipkék, szép, szomorú, becses és őrizett emlékem volt egész életemen át ez a pár balgatag óra.*” (Kafka 1980, 70) Zenei élmény húzódik meg olykor a szóhalmozás mögött is. Virágneveket sorakoztat fel egymás mellett, melyek csilingelve szólalnak meg, pajkoskodnak.

Láthatjuk, hogy a regény szerkezete sok szempontból alárendeltje a stílusnak. Az impresszionista stílusjegyek azonban annyira hozzásimulnak, igazodnak a kifejezni vágyott tartalomhoz, mondanivalóhoz, hogy nem feszítik szét a regényt. Összetartozó kerek egészet alkot a dokumentumszerű realisztikus leírás, a bemutatott emberi (asszonyi) sors izgalma, egy hanyatló világ keserősége, miközben mindezt átjárja, átszővi, behálózza az impresszionizmus.

3. A Színek és évek képi szintje

Mint már említettük, a regény impresszionista stílusjegyekben bővelkedik, amelyek nagyrészt a színekkel függnek össze. Kutatások igazolták (vö. Kiss 2004, 160–161), hogy a különböző nyelvekben leggyakrabban használt színnevek a **fekete**, a **fehér** és a **piros**. A magyar nyelvre ez abban az esetben igaz, ha a piros és vörös színnevek előfordulását együtt vizsgáljuk. Ezt a megállapítást jelen regény nem igazolja, mert a fehér ötvenhétszer, a fekete huszonhatszor, a **piros/vörös** harminchatszor fordul elő a szövegben, ami véleményünk szerint annak köszönhető, hogy a piros/vörös szín jelentéstartománya bővebb, mint a feketéé, így a regényben más-más kontextusban is hatásosan alkalmazható. A három fenti színnéven kívül gyakrabban előforduló színnevek még a **kék**, **zöld**, **sárga** (arany). Ezek a színek adják a hat alapszínt (vö. B. Papp–Fóris 2008, 126). A regényben tehát az alapszínek dominálnak. Bár kutatások bizonyították (vö. B. Papp–Fóris 2008, 125) azt is, hogy a szem felépítésének köszönhetően a színérzékelés minden embernél nagyon hasonló, az egyes színeknek kultúránként mégis más-más jelentése lehet. A keresztény színszimbolikában a **fehér** a tökéletesség, a természetfölötti, az istenség színe, a tisztaság, a győzelem és a béke jelképe. A **fekete** kettős jelentésű: a fehér ellentétéként az ördög, a bűn, a lelki sötétség és halál szimbóluma, de a világról való lemondást, a gyászt, az önmegvetést, a szerénységet és alázatot is jelképezi. A **piros** a háború, a vér, a tűz és a szeretet, de Krisztus és a vértanúk színe is egyben (vö. Magyar katolikus lexikon 2005).

3.1. Leíró képek

Leíró képek azok a képek tekinthetők, amelyekben a szavak bár elsődleges, lexikai jelentéseikben szerepelnek, céljuk mégis a költői gondolat vizuálissá tétele (vö. Szathmári 1994). A regényben több ilyen kép is található, amelyek általában a természet szépségét hivatottak érzékeltetni. Vegyünk szemügyre közülük párat: „Egyszer csak virágban állt, **rózsaszínellett** a gyümölcsös, nekibomlottak a fák, pompázott, pillangózott, virult a mező” (Kaffka 1980, 208); „**Piros meg sárga** rózsák feseltek épp” (Kaffka 1980, 33); „hamvas barkák az útszéli bokrokon, sok **kékség** a levegőben; friss napfény, rügyezés **halovány árnyaló zöldje**” (Kaffka 1980, 207).

A fenti leíró képek közül három a regény utolsó fejezeteiben található, ami azért érdekes, mert ahogy közeledünk a végkifejlet felé, úgy sötétülnek, illetve halványulnak a regény színei. A világos színek tehát ilyen kontextusban feszültséget keltenek a főhős dült lelkiállapota és a természet rendje, harmóniája közt. A többi leíró képben a sötét színek dominálnak, ezért lehangolóak, mintegy az olvasóra nehezednek: „Aztán egy zúzmarás, fiatal, néma kerten át, **a bokrok közt elhagyott padok feketélltek**” (Kaffka 1980, 184); „az állán már **lila-kék**

árnyékai a közeli halálnak” (Kaffka 1980, 181); „**Szürkületkor** megálltam az elhagyott udvaron, a letarolt, szomorú kert előtt; elnéztem az elgazosodott virágágyak pusztá kórót, **a gyep rozsdabarnára ázott foltjait, a lombtalan fákat, amiket szegény Jenő ültetett, s a málnabokrok fekete, kusza rajzát**” (Kaffka 1980, 182); „**s az alkonyatban szinte naponta felpiroslott az ég alja, és lángcsóvák szikráztak szét a távolban**” (Kaffka 1980, 227); „**egy ideig elzárta előlünk a szörnyű képet, csak a vérszínű ég villámlott**” (Kaffka 1980, 230).

Érthető, hogy ezek a képek szomorúságot sugároznak, hiszen vagy az első férj halálával, vagy a városkában pusztító tűzvészrel kapcsolatosak: a bizonytalanság, kétségbeesés, elmúlás képei ezek. Leíró képekből természetesen több is található a vizsgált műben, de már valamilyen szóképpel vagy ahhoz hasonló képszerű elemmel kapcsolódva, így azokat a későbbiekben, a komplex képek közt mutatjuk be.

3.2. Hasonlatok

A hasonlat „egy tárgy vagy egy tényállás megragadása [...] egy másik tárgy vagy tényállás révén, a két tárgy/tényállás között felfedezett részleges azonosság (=hasonlóság), ill. analógia alapján; a hasonlat szintaktikai szerkezet” (Szathmári 2008, 266). Az ókori retorikák a hasonlatot szóképpnek tekintik, és a metafora kifejtéseként definiálják (vö. Fónagy 2010, 238). Hankiss Elemér a hasonlatot a szóképhez hasonló képszerű elemnek nevezi (vö. Hankiss 1985, 490)

„**Biztos, és erős élet, mint egy becsukott, pompás fehér torony egy nagy hegyen.**” (Kaffka 1980, 156) Ez a leírás nagyon jól szemlélteti az uralkodóház helyzetét: a torony szimbolizálja az egyszerű emberektől való biztos távolságot, a fehér szín pedig a tisztaságot és érinthetlenséget. A regényben azonban egyértelműen jelzi Pórtelki Magda első házasságából eredő státuszát is, amely a férj halálával szertefoszlik. A fehér szín ebben az értelmezésben tehát a tisztaságon kívül a megkíméltséget is jelenti, amit a következő szövegrészlet is jól szemléltet: „**Tűzifavásárlás, kert, téli beszerzések, amitől az első uram gyöngéd és aprólékos gondja elszoktatott.**” (Kaffka 1980, 244)

„**Mint egy színes káprázat, olyan tarka és eleven bennem még ma is ez a régi, ünnepi éjszaka.**” (Kaffka 1980, 158) A **színes** és a **tarka** melléknevek szinonimák, így ebben a kontextusban a két kiemelt jelző fokozásnak is tekinthető.

„**Messze, rémesen, véresen kavargott a szörnyű vész, mint valami szodomai ítélet a város ... az én városom felett.**” (Kaffka 1980, 229) A **véresen** szóból egyszerre asszociálunk magára a vére és a tűzvész színeire is. Észre kell venni, hogy a műben a **veres, vörös** és **véres** szó több helyen is egymás szinonimájaként szerepelnek.

„**A régi jegenyefasor sudarai meztelen, szégyellős-nyurgán meredeztek a sáros, fekete út két oldalán, mint néma, szigorú felkiáltójelek rendje, és a gyászosra ázott, kora tavaszi földek barázdái közt még hócsíkok fehérlettek itt-ott...**” (Kaffka 1980, 202) Ebben a hasonlatban benne feszül a fekete út (régí élet) és a fehér hó

(eljövendő élet) ellentéte. Az út két jelzője közül a *sáros* ráadásul még nyomatékosítja is a fekete szín (pesti élet) alantasságát. A fehérülő hócsíkok a pesti, kilátástalan helyzetből való kilábalás lehetőségét csillantják meg, és magukban rejtik egy jobb, új, tisztább élet lehetőségét is.

3.3. Megszemélyesítések

A megszemélyesítés „retorikai-stilisztikai gondolatalakzat, mely elvont, gondolati fogalmakat, természeti jelenségeket, élettelen tárgyakat, növényeket, állatokat [...] élőként mutat be” (Szathmári 2008, 266).

„*A zöld ernyős kis lámpa szunyókált.*” (Kafka 1980, 124) A zöld szín nyugtató hatású, amit a sok magánhangzó zeneisége is erősít. A *szunyókál* hangulatfestő szó jól érzékelteti a gyenge, álmosító fényt.

„*Az őszi, halovány sugarak nem táncoltak a fehér párnán...*” (Kafka 1980, 278) A kép hangulata nagyon hatásosan érzékelteti a lankadó, végéhez közeledő emberélet jellemzőit: az őszi, a haloványság, a tánc hiánya mind-mind az elmúlást szimbolizálják. A *halovány* és a *fehér* ebben a kontextusban felfoghatóak egymás szinonimáinak, tartalmi ismétléses alakzatot létrehozva.

„*Szegény, vén szerszám, rám vicsorította sárgás fogsorát.*” (Kafka 1980, 288) Ezt a képet nemcsak a zongorára, hanem Pórtelki Magdára is vonatkoztathatjuk, aki úgy érzi, eljárt felette az idő. Ebben a kontextusban a vén zongora a főszereplő metaforája is lehetne.

„*A grófi park fekete lombosűrűje sötét tömegben rajzolta ki a fák kemény árnyékát a rózsaszínellő ég hátterébe.*” (Kafka 1980, 232) Ez a kép kissé szurreális, mert a többi tűzvesszel kapcsolatos képben a fekete és piros színek jelennek meg, míg itt a piros helyett a *rózsaszín* áll. A rózsaszín vidámságot, jókedvet sugároz, ami ebben a kontextusban zavaró.

3.4. Metaforák

A metafora „egy adott kifejezéshez kötődő jelentéssel, amellyel rendszeren egy bizonyos tárgyra vagy tényállásra utalunk, egy másik vagy másfajta tárgyra vagy tényállásra referálunk a két tárgy vagy tényállás között felfedezett analógia, ill. hasonlóság alapján” (Szathmári 2008, 390).

„*Szabad a hó, és kavargó, porzik a pusztá világra, betemeti az utakat, elvág, megszakít mindent. Ez a nagy, halottas vakfehérség!*” (Kafka 1980, 224) A regényben a fehér szín (ahogy a fentiekben láttuk) általában a tisztasággal, az étellel, a biztonsággal függ össze, ebben a kontextusban azonban a halált, a bizonytalanságot jelképezi. Magda atyai nagybátyja birtokán kilátástalannak, átláthatatlannak érzi helyzetét, amelyet a végtelen, behavazott pusztaság nagyon jól érzékeltet.

„Összemosódó, nehéz és szívós, **elsötétült színű** szövete az időnek, egy hosszú, hanyatló, tompán nehezülő életszakasz.” (Kaffka 1980, 240) Ez a kép érzékelteti talán a legjobban, hogy az évek múlásával a színek egyre jobban kopnak, halványodnak. Ahogy egyre előrébb haladunk az időben, úgy kerülnek előtérbe a kellemetlen, rossz emlékek is.

3.5. Szinesztéziák

A szinesztézia „érzetkeverés, eltérő érzékterületekről származó fogalmak összekapcsolása” (Szathmári 2008, 554). Fónagy Iván *érzékszint-váltásnak* nevezi, és a metafora egyik válfajaként tartja számon (vö. Fónagy 2010, 153), P. Dombi Erzsébet pedig olyan stílusjelenséggént említi, mely *érettársításon* alapul (vö. P. Dombi 1974, 5).

„*Sehol annyi színe-illata nincs a szónak.*” (Kaffka 1980, 34) Véleményünk szerint ez a leghatásosabb szinesztézia a regényben, mert nemcsak két, hanem három érzékelési területet köt össze: a hallást, a látást és a szaglást. A kötőjeles írásmódnak a két lexéma szoros kapcsolatát kellene jeleznie, ami ebben a képben az ellenkező hatást kelti: még jobban eltávolítja egymástól az érzékterületeket.

„*Súgva lihegte a tarka hazugságokat.*” (Kaffka 1980, 223) A tarka jelző itt többfélét is jelenthet: utalhat a könnyelműsége, de az összevisszaságra, következetlenségre is. Az olvasó nehezen (vagy egyáltalán nem) tudja eldönteni, hogy a hazugságok vonzzák vagy taszítják-e a főhőst.

3.6. Metonímiák

A metonímia „egy fogalom vagy egy tényállás megnevezése a szabályos (konvencionális) megnevezés helyett olyan kifejezéssel, amely eredetileg egy másik fogalom megnevezésére szolgál; az új megnevezés alapja az, hogy a két fogalom/tényállás egymással érintkezzen” (Szathmári 2008, 410).

„*A messze, óriás térségen feketén nyüzsgő emberraj*” (Kaffka 1980, 231); „*Előtünk izzva fel-felvillanó, borzasztóan mozgalmos, örületes, lihegő, vérszínű áradat*” (Kaffka 1980, 230). Ez a két kép szorosan összetartozik: mindkettő a tűzvész áldozatainak a gyászat, tehetetlenségét fejezi ki. A fekete és a piros (vérszín) hatásosan kiegészítik egymást, és rémítő érzéseket keltenek.

3.7. Komplex képek

A komplex kép fogalmát Hankiss Elemér (1985, 490) nyomán használjuk, aki ezen olyan képeket ért, amelyekben vagy két metafora, vagy metafora és metonímia (szinekdoché), vagy metafora és hasonlat kapcsolódik egymással. Olyan összetett képekről van tehát szó, amelyekben többszöri síkváltás megy végbe a képalkotás során.

„A tűz **világossága** oldalvást és mozdulatlanul, szinte nyugodtan feküdt el a sírkövek **fehér** márványain, a néma mezőn.” (Kafka 1980, 231) Ez a kép egy megszemélyesítés és egy metafora kapcsolatából jön létre. A piros szín a tűzzel (tisztítótűzzel) függ össze, és azt szimbolizálja, hogy a városnak (és benne Pórtelki Magdának is) meg kell tisztulnia ahhoz, hogy valami új kezdődhessen. A háttérben ott lapul az a felismerés is (amit a temető szimbolizál), hogy aki nem képes változni, újraértelmezni az életét, az halálra van ítélve (Vodicska Jenő). Ezeket a megállapításokat a következő, a fentiekben már elemzett szövegrész is alátámasztja: „Messze, rémesen, **véresen** kavargott a szörnyű vész, mint valami szodomai ítélet a város ... az én városom felett.” (Kafka 1980, 229)

A következő képben egy szinesztézia és egy megszemélyesítés kerül egymás mellé: „Az ajtó kerek szeméből **melegpiros** villanások vetődnek, és lobogva játszanak a pohárszék **fényes**, politúrozott oldalán.” (Kafka 1980, 72) Ebben a képben már nem a tűz pusztító, fékezhetetlen, megtisztító ereje, hanem meleg adó szelidsége jelenik meg.

„Gázlámpák sűrű **fényessége**, meredt, **fekete** vasgerendák töméntelen, nyúl-káló árnyékai, robogás, csengetés, mindenféle kiáltozás, **nehéz füstszag** a nedves levegőben, csupa zavar, **csupa fény és árnyék**, egymást taposók.” (Kafka 1980, 183) Ezt a képet a szinesztézián és a megszemélyesítésen kívül a benne feszülő fény-árnyék ellentét is nagyon érzékletessé teszi, mert vegyes érzelmeket kelt az olvasóban. Ezt a hatást a különböző zajok zavarra fokozzák.

„A párna, a takaró álmodó, lány **fehérséggel** vált ki a szoba estjéből, mint egy különös felhő.” (Kafka 1980, 279–280) Ez a kép jól szemlélteti Magda mostohaapjának haláltusáját. Az álom, a felhő, a lány fehérség mind a két világ közti, az élők számára sejtelmes, ismeretlen állapotot próbálja érzékeltetni.

4. Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy a *Színek és évek* című regény képi szintje sokrétű és összetett. Véleményünk szerint főleg a fentiekben elemzett képek adják a regény impresszionista jellegét, mert bennük sajátos módon előtérbe kerül a vizuális élmény, a homály, árnyék, alkony, a körvonalak nélküli, puhává finomuló szín- és fényhatás (vö. P. Dombi 1974, 215).

Irodalom

Bodnár György (2001): *Kaffka Margit*. Balassi Kiadó. Budapest.

Bodnár György (2009): *Párbeszéd az idővel*. Argumentum. Budapest.

B. Papp Eszter–Fóris Ágota (2008): *Alapszín – alapszínnev. A fogalmak és a nyelvi jelek kapcsolatáról*. In: *Jel és jelentés*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Dávid Katalin Zsuzsanna (1994): *Színek és Ének*. Goldprint. Szeged.

Fónagy Iván (2010): *A költői nyelvről*. Corvina Kiadó. Budapest.

Hankiss Elemér (1985): *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Magvető Kiadó. Budapest.

Kiss Gábor (2004): *A piros, vörös és más színnevek használata a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján*. In: Gecső Tamás (szerk.) *Variabilitás és nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó. Budapest, 160-165.

Magyar Katolikus Lexikon
(<http://lexikon.katolikus.hu/S/sz%C3%ADnszimbolika.html>)
(letöltve: 2011. 11. 5.)

Máthé Tamás (2004): *A színek szerepe a térképi ábrázolásban*. PhD-disszertáció, ELTE, Budapest. <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szakdolg/mathe/>
(letöltve: 2011. 11. 5.)

Móricz Zsigmond (2005): *Kaffka Margit*. In: Bodnár György (szerk.) *Színek, évek, állomások (In memoriam Kaffka Margit)*. Nap Kiadó. Budapest. 87-93.

P. Dombi Erzsébet (1974): *Öt érzék ezer muzsikája*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.

Radnóti Miklós (2005): *Kaffka Margit*. In: Bodnár György (szerk.) *Színek, évek, állomások (In memoriam Kaffka Margit)*. Nap Kiadó. Budapest. 94-97.

Schöpflin Aladár 2005. *Kaffka Margit*. In: Bodnár György (szerk.) *Színek, évek, állomások (In memoriam Kaffka Margit)*. Nap Kiadó. Budapest. 116-127.

Szathmári István (1994): *Stílusról, stilisztikáról napjainkban*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Szathmári István (szerk.) (2008): *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Új magyar irodalmi lexikon II. (H–Ö) (1994): Akadémiai Kiadó. Budapest.

Vasy Géza (2004): *Korok, stílusok, irányzatok az európai irodalomban*. Krónika Nova Kiadó. Budapest.

Babits Mihály költészetének alapvonásai

Történeti-poétikai vázlat¹

H. Nagy Péter

Babits Mihály (1883–1941) életműve az egyik legrétegzettebb a *Nyugat* c. folyóirat nevével fémjelzett magyar klasszikus modernség időszakában. Lírájának korai szakasza a modern gondolati költészet egyik legjelentősebb teljesítménye. Művei számos kulturális utalást tartalmaznak, verseinek összetettsége legalább annyira következik külföldi szerzők ösztönző hatásából (Browning, Swinburne, Hofmannsthal stb.), mint a magyar költészeti tradíció elsajátításából (Vörösmarty, Arany stb.). A klasszikus formákhoz való visszatérés ugyanakkor Babits alkotói pályájának olyan jellegzetessége, mely az avantgárd ellenhatásaként igen sok költői életmű ösztönzőjévé válik. (A 20. századi modern magyar irodalomban ennek kapcsán bontakozik ki az ún. újklasszicizmus a *Nyugat* kései kánonján belül.)

Változat a klasszikus modernsége

Babits első kötete, az 1909-ben megjelenő *Levelek Irisz koszorújából* 1902 és 1908 között készült verseket tartalmaz. A kompozíció a sokszínűség elvére épül: az egymás mellé kerülő darabok nem alkotnak olyan ciklusokat, melyeket egy főmotívum tart össze – mint pl. Ady esetében. (Meg kell itt jegyeznünk, hogy a későbbi Babits-kötetek között akad olyan is, amely ciklusokra bomlik; ilyen az 1916-ban megjelenő *Recitativ*.) Ugyanakkor a versek párbeszéde olyan kérdésirányokat rajzol ki, melyek átszövik a kompozíció egészét, s kialakítják a *Levelek Irisz koszorújából* főbb tematikai egységeit. Ebből pedig a kötet poétikai gazdagsága és stílusrétegzettsége mellett kompozícióképző elvekre is következtethetünk. A szerkezet összetartó elemeinek egyik példája lehet a dőlt betűvel szedett részek utalásrendje. Babits kötete tehát tipográfiailag is jelzi a komponálás tudatosságát. A széttartó poétikai megoldások ezáltal olyan keretben valósulnak meg, amely bizonyos centrumokat jelöl ki a kompozícióban. Emellett a kötet címe – a szivárvány istennőjének (Irisz) megidézésével – szintén utal a sokféleség elvére, míg a „koszorú” az önmagába folyamatosan visszatérő körkörösség alakzatait jelölheti. Mivel azonban a koszorúból csak levelek tűnnek elő, a cím az egész megragadásának lehetetlenségére is utalhat.

1 Részlet a szerző *A magyar klasszikus modern líra* című, hamarosan megjelenő könyvéből.

A kötet indító verse, az *In Horatium* a lírai én pozícióját mint a költői nyelvet megújító (innovatív) beszédhelyezetet tünteti fel: „*Gyülöllek: távol légy, alacsony tömeg! [...] hadd dalolok soha / nem hallott verseket ma.*” A Horatiustól származó idézet, illetve a kulturális utalások, továbbá a versforma (alkaioszi strófák) egyaránt jelzik, hogy Babits verse az újdonság érzését nem függetleníti a hagyománytól. Sőt, a tradíciónak és a dolgok rendjének örökös körforgását fogalmazza meg, de összekapcsolván a változással. Vagyis az ismétlődést a különbözőségben látta: „Ekként a dal is légyen örökkön új, / a régi eszme váltson ezer köpenyt, / s a régi forma új eszmének / öltönyeként kerekedjen újra.” A lírai én szólamai ily módon a tradíció nyelvén mondanak ellent a tradíciónak (pl. a horatiusi óda ellenódává alakul: „hagyj kikötőt s aranyos középszert”). Ugyanakkor e szólamok folyamatosan megújulókként értelmezik önmagukat: „hadd dalljam rajt ma himnuszát én / a soha-meg-nem-elégedésnek!” A vers zárata egyrészt (felszólítás formájában) utal a változás kitüntettségére, másrészt felidézi a címet: „állj akarattal a / rejtett erőkhöz, melyek a változás / százszerű, soha el nem kapcsolt / kúsza kerek koszorúját fonják”. A vers szcenikája, jelenetezése (a műsák papja beszél az „erős fiatal füleknek”) és a lírai én által kiépített összefüggések alapján az *In Horatium* kettős „programot” fogalmaz meg: a költői beszéd felértékelődését (az új összefüggések megalkotását) a hagyomány elemeinek körkörösével kapcsolja össze, de oly módon, hogy a változás igénye egyben a hagyománytól való eltávolodást is jelzi. Vagyis Babits verse a múltat olyan újraértelmezendő formációként mutatja fel, amely nyomatékosan az én pozíciójából lehetséges.

A kötet második darabja, az *Óda a bűnhöz* az erény és a bűn hagyományos összefüggéseit fogalmazza újra. A szapphói strófákból álló költemény több szállal kötődik az *In Horatium* kérdésirányaihoz, egy újabbal kiegészülve. Ugyanis a lírai én beszédét az *Óda a bűnhöz* etikai horizontba ágyazza. Fontos azonban, hogy ez a két központi fogalom viszonylagosságát is jelzi, hiszen a beszélő cserélhetőségüket is megfogalmazza: „Bűn, bűnnél százszor rokonabb erénnyel / mégis bűn, nagy bűn a buták szemében.” Ily módon a versben szereplő azonos alakú szavak – kontextusuktól függően – más-más értelmet nyerhetnek, amit a Bűn nagybetűs változata is alátámaszt.

A kompozíció szempontjából rendkívül fontos a kötet harmadik darabja, a *Himnusz Iriszhez*. A vers első két versszaka a sötétség, a kontúrok és színek nélküli világ állapotát ecseteli. E színtelenség ugyanakkor az én pozícióját is kijelöli; akkor, ha a világ határai az én határaival esnek egybe („Belém esett a világ”), felcserélhető kettejük viszonya. Emellett a „semmi” (mint a világ és az én jelölője) kap hangsúlyt, amely jelen esetben a minden szinonimája is, hiszen az „egy-sötét” közös nevezőre hozza az elkülöníthetetlen dolgokat. Az első versszak zárójeles tételmondata meg is fogalmazza azt a kiindulópontot, amely a vers beszélőjének tulajdonképpeni előfeltevése: „Szín a különység, különység az élet.” Vagyis a dolgok elkülöníthetlenségét valló bölcsélet, az egyetlen

elvre visszavezethető világmodell, a sötétség eluralkodása nem teszi lehetővé „az ezer tárgy külön életének” elismerését. (Kétségtelen, hogy eme alakzatsor a halál képét is jelöli, ami szembenáll a különbözőségeen alapuló élettel.) A második strófa felkiáltásai azonban már arra utalnak, hogy a lírai én viszonya negatív a világ ilyen értelmezéséhez: „Egy-semmi! Minden-semmi! Színek nélkül / ragyogó semmi! Únlak, hagyj te most! / Sokszorzó lelkem veled nem elégül, / meddő szám, mely nem szoroz, se nem oszt.” Az egységgel szembeállítható „sokszorzó lélek” tehát az unalmas „egy-való világ” meghaladhatóságát jelzi. (Az idézett részlet egyébként abból indul ki, hogy az „egy” olyan szám, amellyel nem lehet se osztani, se szorozni, mert a végeredmény mindig a kiindulópont lesz.) A versszak vége a kötet címadó alakját idézi fel álom formájában, majd a következő, harmadik versszak Irisz megszólításával indul. A mitológiai alak részletező leírása a színek sokszorozódását, a tarkaság vágyott világát tárja fel.

A megszólítás a következő strófákban is folytatódik, miközben a színek újabb variációi bomlanak ki. Rendkívül fontos a negyedik versszak dőlt betűs kifejezése: a „*teljes enmagam*” a képek, színek azonosítottjaként értelmezhető. Vagyis már itt megfogalmazható a kötet egyik központi problémája, nevezetesen, hogy a világ tárgyainak, dolgainak, képeinek stb. megismerése elválasztható-e a megismerő alanytól. Babits verse olyan választ ad erre a kérdésre, mely szerint a megismerő szubjektum nem függetleníthető a megismerés tárgyától. (Ez az elválaszthatatlanság jelen esetben egy harmadik partner közbejöttével valósulhat meg: Irisz idézi fel.) Ez a viszony azonban csak pusztán azonosságot jelöl, a két pólus egybeesését; azaz abból indul ki, hogy a világ dolgai és az én adott jelenségek (pl. a világ részleges megismerése egyben az én részlegességét is magával vonja). A negyedik strófa második felétől az idő játssza a főszerepet: a beszélő a múlt feltárása felől faggatja a megszólított istennőt, majd olyan funkciót tulajdonít neki (az ötödik versszakban), amivel az eredetileg nem rendelkezett, a jövő megnyitását kéri tőle (Irisz az égi követ a mitológiában, a jóslás istene Apollón). Ily módon Irisz a teljes világ megismerésének a megszemélyesítőjévé válik. Az utolsó két strófa az istennő funkcióját a költészettel állítja párhuzamba („Költőszemeddel többet lersz te benne”, „világ költője”), miközben a lírai én ismét megfogalmazza a megszólítás voltaképpeni kiindulópontját: „*jer, kedvesebb nekem a Mája fátyla, / mint az unalmas-egy-való világ!*” A *Himnusz Iriszhez* tehát azért tekinthető a kötet egyik kitüntetett darabjának, mert kérdésirányainak variációi – így pl. a dolgok megismerhetősége, megérthetősége a költészeti tradíció horizontjából, az én szerepe a dolgok viszonyrendjében – át- meg átszövik a további versek poétikai összetevőit. Nem túlzás tehát kijelenteni: Babits kötetének kompozíciója is elsősorban az imént vázolt filozófiai és poétikai dilemmákat járja körül. A továbbiakban ebből a szempontból emelünk ki néhány verset a kötetből.

A *Himnusz Iriszhez* című darabot a *Messze... messze...* követi a kötetben. A vers minden versszaka (az utolsó kivételével) egy-egy ország jellemzőit sorakoztatja fel. A strófákon végigvonuló nominalizmus (főnevek többes számú alakjai, felsorolások, tömör jelzős szerkezetek stb.) alapján joggal rokonítható e költemény az impresszionizmus látásmódjával. A sokszínűség kompozícióképző elvét erősíti az is, hogy míg az előző három darab klasszicizáló poétikája mintegy újraalkotja az irodalmi nyelvet, addig a *Messze... messze...* inkább az egyszerűség benyomását kelti. Az impresszionizmus és a kompozíció szempontjából egyaránt nagy jelentőségre tehet szert a vers záróstrófája. A lírai én ugyanis – feladva a látványok vázlatos felsorolását – összegzi tapasztalatát: „Ó mennyi város, mennyi nép. / Ó mennyi messze szép vidék! / Rabsorsom milyen mostoha, / hogy *mind* nem láthatom soha!” Vagyis a vers impresszionizmus kétségessé válik általa, hogy a vers beszélője az egészre kérdez rá. A dőlt betűvel szedett szó pedig utal az előző darab kérdésirányára, s így összeköti a két verset. A *Messze... messze...* tehát visszacsatol a kompozíció egyik pontjához, s így azt is sejteti, hogy a sokszínűség kibontása összefügg a teljességre irányuló megismerés körköröségével.

* * *

A következő versek tovább erősítik a sokszínűség poétikáját: a legkülönbözőbb formai eljárások és kulturális utalások hálózata bomlik ki a kötetben, a szonettől a drámai monológon át a párversekig, a bibliai allúzióktól az indus bölcsességen át a kortárs irodalmi párhuzamokig. A kompozíciót majd a *Húnyt szemmel...* című vers töri meg, amelynek minden sora dőlt betűvel szedett. Ez a mindössze nyolcsoros költemény újabb perspektívát nyit a kötetben: „*Húnyt szemmel bércen futunk / s mindig csodára vágy szivünk: / a legjobb, amit nem tudunk / a legszebb, amit nem hiszünk. // Az álmok síkos gyöngyeit / szorítsd, ki únod a válót: / hímezz belőlük / fázó lelkedre gyöngyös takarót.*” A vers olyan fordulópontként is értelmezhető a kötetben belül, amely a való dolgok megismerhetőségével szembeállítja az álom és a képzelet világát. Tehát ha a kompozíciót lineárisan szemléljük, akkor a *Húnyt szemmel...* után olyan darabok olvashatók, melyek a megismerő én képzeletét tüntetik ki a rajta kívüli összefüggésekkel szemben. A következő vers indítása rá is játszik erre a lehetőségre. A *Fekete ország* első két sora így hangzik: „Fekete országot álmodtam én, / ahol minden fekete volt.” A vers a képi szimbolizáció tekintetében is igen fontos szerepet kap a korai Babits-lírában. Jelképzése arra épül, hogy a *fekete* szó elveszti a szövegben konkrét jelentését, és minden összefüggésben újraértelmeződik. Ezáltal a nyelvi jel egy másik nyelvi jelre vonatkoztatva kaphat csak értelmet. A vers középpontjában egy már a *Himnusz Iriszhez* című versben megfogalmazott dilemma áll: ha minden fekete, akkor minden egyformán megismerhetetlen. Mindebből az is következik, hogy a megismerés gátja éppen az lehet, hogy a szavak a jelentésvetés által sohasem érik el az úgynevezett valóságot, hanem mindig csak egy

másik nyelvi jelle utalnak. A kompozíció szempontjából fontos lehet a vers zárlatában kiemelt, dőlt betűs *bellül* szó, hiszen visszautal a *Himnusz Iriszhez* alapsituációjára és a *Húnyt szemmel...* programjára. Emellett a költemény a *Messze... messze...* párverseként, ellenpontjaként is olvasható, hiszen míg ott az országok sokszínűsége kap hangsúlyt, addig itt a képzeletbeli világ egyöntetűsége. A *Fekete ország* tehát a kompozíció körkörössége alapján is értelmezhető, annál is inkább, mert befejezése újrafogalmazza a *Himnusz Iriszhez* kiindulópontját: „nem a fény festi a fekete színt / karcsú sugárecsetével / nem: / fekete az anyag rejtett lelke, / jaj, / fekete, fekete, fekete”. A *Fekete ország*ot követő versek közül kiemelkedik *Az örök folyosó*. A vers több szempontból is a kötetkompozíció allegóriájaként értelmezhető. A tercinákból álló költemény (formai szempontból) a lezárhatatlanság képzetét kelti: a tercinák végtelenségig folytatható szerkezetet írnak elő, de az utolsó, dőlt betűs, zárójeles megjegyzés (*S megint előlről*), illetve a kezdő- és záróstrófa összecsengése – a cím értelmében – önmagába forduló formációt eredményez. A körkörösséget jelölő alakzatok ugyanakkor az örök folyosó végtelensége mellett a centrum képére is utalnak: „S tán e nagy ívek néma lánc / a végtelenbe fűzve nyúl: / holt oszlopoknak méla tánca // húzódba, mozdulatlanúl / légtengelyén az üres ürnék, / s a külső sötétig vonúl, // hol a Pokol lakói fülnek.” Az oszlopok feltételes („tán”) mozdulatlansága és a légtengely (amely a centrum láthatatlanságát is jelölheti) emellett a folyosó céltalanságát is aposztrofálja. A vég alakzatának megvonása ugyancsak rímelt a kompozíció ismeretelméleti dilemmájára, hiszen lezárhatatlan folyamatot eredményez, amit a vers tematizál is: „futok gyáván, futok merészen, / habár előre jól tudom, / nem érhetem végét egészen // s bárhol bukom, felén bukom / s e súlyos álmok összezúznak / s maradok majd a féluton”. A vers tehát egyrészt a kompozíció körkörösségét jelzi (az újraolvasás igénye mentén), másrészt a kérdések végtelen irányú mozgását egy lehetséges, de nem feltétlenül kirajzolódó centrum köré vonja. *Az örök folyosó* ugyanakkor jelzi az eredeti kérdés kudarcát is, mivel a dolgok megismerhetőségére negatív választ ad: nem lehet a végére érni.

A kérdésirányok összegzése szempontjából szintén rendkívül fontos *A lírikus epilógja* című, kötetzáró (szintén folyamatosan dőlt betűvel szedett!) vers tapasztalata. Mindenekelőtt arra kell utalnunk, hogy e költemény korántsem tekinthető a korai Babits ars poéticájának, hiszen a kötetben igen sok hasonló szcenikájú vers kapott helyet (pl. párversek: *Theosophikus énekek*, *Strófák a wartburgi dalnokversenyből*). A „lírikus” minősítést tehát semmiképpen sem kezelhetjük kitüntetettként a kompozícióban helyet kapó szereplehetőségek közül. Ugyanakkor megkerülhetetlen annak mérlegelése, hogy éppen ez a szonett zárja a kötetet. A vers az én kitüntetettségeinek helyzetét variálja. Ily módon válaszként olvasható a kötet indító darabjainak kérdéseire. Vagyis a megismerés és a megértés lehetőségét egyaránt az énből származtatja, s eszerint a dolgok rendje az én határaival esik egybe. Ugyanakkor az én a kezdet és a vég

alakzata is egyben, ami szintén rájátszik a körkörösség elvére. Azaz egyértelmű kudarcként is értelmezhető a kötet indító retorikája, hiszen a világ megismerésének korlátot szab a megismerő alany önazonossága. Rendkívül fontos persze, hogy itt lírikusról van szó. Ezért arra a következtetésre juthatunk, hogy a lírai tapasztalat minden esetben pusztán önmaga határait jelöli ki, mert a költő csak saját szubjektivitását képes érzékelni. Ugyanakkor a kötet sokszínűsége arra is utal, hogy ez csak egy lehetséges viszonyítási alap a többi között. *A lírikus epilógja* persze többszörösen megfogalmazza a dolgok megismerhetőségének kételyét (ezen a ponton tulajdonképpen az egész verset idézhetnénk). A „vágy” szerepeltetése emellett arra is utal, hogy a beszélő viszonya saját pozíciójához negatív is lehet (ezt támaszthatja alá – többek között – a „börtön” képe és az utolsó sor felkiáltása). A lírai szerep és az én kitüntetettsége mindazonáltal azt is jelezheti, hogy az ismeretelmélet és a filozófia kérdései éppen a költészet által nyerhetnek újfajta értelmet. Semmiképpen sem szabad tehát lebecsülnünk az önmagukba visszatérő alakzatok rendjét, amely mindig is meghatározza a megértés korlátait.

* * *

A Levelek Irisz koszorújából című Babits-kötet ezek szerint a tematika szintjén kudarccal végződik, hiszen a „teljes” (az én és a világ függetlenségéből adódó) megismerés lehetetlenségét jeleníti meg. Ugyanakkor poétikai szempontból a hagyomány újraértelmezésének sokszínűségét és többfajta lehetőségét eredményezi. Ezért pedig kivételes példája az induló *Nyugat* (Ady *Új versek* című kötete utáni) poétikai irányváltásának. Így Babits Mihály első kötete a magyar klasszikus modernség egyik legmeghatározóbb és legkiválóbb teljesítménye.

A Levelek Irisz koszorújából poétikai megoldásai és kérdésfeltevései jelentős módosuláson mennek keresztül az életmű további részében. Bár a kötetkompozíciók terén megfigyelhető a folytonosság, mégis Babits lírája a sokszínűség elvétől való folyamatos eltávolodásként értelmezhető. E folyamatnak lesz a betetőzője a *Jónás könyve*, amely már az egyetlen instanciához (Istenhez) való viszony lehetőségeire kérdez rá. (Ebből a szempontból Babits lírája ellentétes utat jár be, mint pl. Rilke költészete, ahol a *Das Stundenbuch* (Imádságos könyv) tapasztalatától távolodik a lírai szemléletmód a rekviemek későmodern poétikájáig. Ugyanakkor mindkét életmű eljut a nyelvi megelőzöttség felvetéséig.) E tendencia különösképp az első világháború idején született versekben erősödik fel, de már Babits második verseskötetét is e líratörténeti fejlemények felől érdemes megközelítenünk.

Az 1911-ben megjelenő *Herceg, hátha megjön a tél is!* nyitánya még vissza-kapcsol az első kötethez: a *Ballada Irisz fátyoláról* a természet körforgásának megidézésén keresztül utal a sokszínűség, a tarkaság képzetére. De a záróstrófa már a kötet új kérdésirányát fogalmazza meg. Így szövegszerűen is összeköti a vers a két kötet poétikáját: „Herceg! hátha megjön a tél is? / Lesz fehérsége,

barnasága, / lesz jégvirágos tarkasága, / mikor / fehér gyászat felölti Irisz.” A természet körforgása alapján feltehető kérdések végigvonulnak a kötet kompozícióján. A variációk így folyamatosan utalnak egymásra, újrafogalmazva azokat a dilemmákat, amelyeknek jelentős részét már az első verseskötet is megélelte. Fontos különbség azonban, hogy a *Herceg, hátha megjön a tél is!* legjelentősebb versei a természetet szimbolizálják, ami a poétikai sokszínűség viszszaeszesztetését eredményezi.

A kötet egyik legismertebb darabja, az *Esti kérdés* valóban mintegy magába sűríti a kötet kérdésvonalait. A vers első fele az est leszálltát ecseteli: a dolgok (fűszál, virágok, lepke) mintegy változatlanul őrzik alakjukat. A közbeékelések után a vers az első sor gondolatát folytatja („Midőn az est [...] a féltett földet eltakarja [...] olyankor bárhol jár a nagyvilágban”), de már egy megszólítottat konstruál. A „vagy” kötőszóval egymás mellé rendelt kijelentések szinkron emberi tevékenységek sorát írják körül, majd az idő bekapcsolása után („merengj a messze múltba visszaríván” stb.) egy kérdésbe torkollik a felsorolások, mellérendelések menete: „csupa szépség közt és gyönyörben járván / mégis csak arra fogsz gondolni gyáván: / ez a sok szépség mind mire való?” (E sorokban a beszélő minősíti is a megszólítottat!) Ezután kérdések sora következik: a természeti elemek ugyanúgy megkérdőjeleződnek, mint az emlékek vagy az idő. E részletek egyes utaltjai visszacsatolnak a vers eddigi mellérendeléseire, így az *Esti kérdés* kiépülése egyben le is bontja önmaga képi szerkezetét. A vers záró sorai pedig (mintegy összegzésül) ismét a természeti szimbolikára utalva, magát a körforgást teszik kérdéssé, azaz a körforgás felől kérdezik rá a dolgok értelmére: „miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?” A költemény kérdező retorikája mindezek mellett határozottan az emberi perspektíva jelenlétére utal (pl. megszólító, megszólított, emberi tevékenységek tematizációja stb.). Ebből arra következtethetünk, hogy a vers a természeti példákon keresztül az ember helyére is rákérdez, hiszen analógiaként kínálja az idő, az emlékek stb. tapasztalatát. Ugyanakkor fontos lehet, hogy a feltett kérdéssor variációja tulajdonképpen minden alakzatot közös nevezőre hoz, mégpedig oly módon, hogy a kérdés ugyanaz marad. A vers szerkezete így valóban a többszörös körkörösség elvére épül, amelynek centrumát maga a kérdés alkotja. A körkörösség ezáltal le is épül, hiszen általa megkérdőjeleződnek meg az egyes alakzatok. (A zárlat születést és halált, okot és célt összevonó képe, a folyamatok értelmének megkérdőjelezése így a kompozíció allegóriája is lehetne.) Mindez olyan átfogó beszélői horizontot feltételez, amely képes belátni az összefüggések analogikus természetét, felszámolva a köztük lévő hierarchiát. Az *Esti kérdés* ily módon egyetlen elvet tesz meg kiindulópontul: a kérdés elsődlegességét, amely a dolgok rendjére irányul. Fontos azonban, hogy mindez (mármint a kérdéssor) a lírai én által megalkotott lírai alany (lírai te, a megszólított) „gondolata”, amelyhez a beszélő viszonya nem egyértelmű. A vers tehát úgy is olvasható, hogy a kérdéseknek nem a tartalma, hanem egyirányúsága válik problémává. Az *Esti kérdés* ennyiben az első kötet tapasztalatát írja tovább.

Horizontnyitás a későmodern lírára

Kétségtelen, hogy Babits költészetében jelentős elmozdulást készítenek elő a háború alatt keletkezett versei. Ezek többsége inkább elvek ütköztetését, a közös emberi tapasztalatok kinyilvánítását, sőt némelykor (irodalmon kívüli) ideológiák mérlegelését fogalmazza meg; így poétikai szempontból viszonylag kevésbé jelentős. (Közülük kiemelhető a *Húsvét előtt* és a *Fortissimo*.) A továbbiakban inkább azokra a szövegekre összpontosítunk, melyek a Babits-líra önértelmezéséhez, a líraiság kérdéséhez, illetve a versbéli én újraszituálásához járulnak hozzá. Megfigyelhető persze, hogy Babits jó néhány költeményében összefonódik az imént említett kettőség. Példa lehet erre a *Régen elzengtek Sappho napjai* című vers, amely az 1925-ben megjelenő *Sziget és tenger* című kötetben látott napvilágot. A vers egyetlen kijelentés kifejtésére épül: „A líra meghal.” E tételszerű mondat ismétlődései között azonban mindig másfajta jelenséggel azonosítódik a „líra” szó. Az első strófában a költészet egy megszemélyesítés („leány hegedü-teste”) szinekdochikus felosztásából bomlik két felé: „az értő agy s zenész szív” (mint a régi líra) némaságba fullad, helyette a „tüdő lihegésével”, a „torok kiáltásával” és a „gyomor álmodásával” azonosítódik a líra jelene, ami egyben a „kor némaságára” is utal.

A második strófa továbbfűzi a „kor némaságát” – miközben az „Önző világ” állapotát fejt ki –, majd a líra a szerelemmel kerül kapcsolatba („A líra meghal, és a szerelem [...] hangtalan”). A harmadik strófa a líra hajdani, közösségi alapjának elvesztését konstatálja, mely összefüggésbe kerül az élet jelenkori megosztottságával: „A líra meghal, és a bús / élet a kettes csöndbe menekül.” A vers zárata ugyanakkor felvillantja az újjászületés lehetőségét: „Légy sziget / s várj napot a mocsárból! Különös / gubók szülhetnek pillét. Mit tudod? / Az istenek halnak, az ember él.” A *Régen elzengtek Sappho napjai* tehát miközben a líráról beszél, a nagy lírai alakzatok felszámolásáról – és vele összefonódva a világ megváltozásáról – ad hírt, addig a negatív tapasztalatot igenlővé is alakítja. Vagyis a lírát nem pusztán valamilyen örök és kitüntetett dologként, hanem történeti jelenséggé értelmezi. Erre utal többek között a vers zárlatának megengedő retorikája („szülhetnek”), illetve az utolsó sor kijelentése a tapasztalat szubjektivitásáról. (Egyébként *Az istenek halnak, az ember él* sor egy későbbi Babits-kötet címe lesz!) Ebből a szempontból a *Régen elzengtek Sappho napjai* legalább annyira szól egy újraszituálódó líra lehetőségéről (tehát arról, hogy a régi értelemben vett líra halott), mint amennyire a múlt költészetének „aranykoráról” és a jelen kiüresedtségéről.

A Babits-líra önértelmezése szempontjából különös jelentőségre tehet szert a *Cigány a siralomházban* című vers, amely *Az istenek halnak, az ember él* című, 1929-es datálású kötetben jelent meg. A vers beszélőjének állításai ugyanis visszavonatkoztathatók az életmű egy-egy periódusára. Nagyon csábító tehát, hogy e szöveg kijelentései és értékhangsúlyai alapján tagoljuk Babits költészetét

(mint ahogyan elemzői általában követik is ezt az elvet). Érdekes feltennünk a kérdést: mennyiben alkotunk történetileg elfogadható képet az életműről, ha e vers értelmezéséből indulunk ki. Ebben az esetben ugyanis igaznak fogadjuk el a lírai én állításait, és nem vesszük figyelembe, hogy az önértelmezés a félreértés komponenseit is magába foglalhatja. A vers értékszembesítő kompozíciója alapvetően három poétikai alapállást különböztet meg. Az első a kéz tevékenységeként és a teremtés analógiájaként értelmezi a költészetet, magát a verset pedig bogárhoz hasonlítja: „Úgy született hajdan a vers az ujjam alatt, / ahogy az Úr alkotott valami szárnyas / fényes, páncélos, ízelt bogarat.” A második a költészet hangeffektusára irányítja a figyelmet, a verset – ennek megfelelően – trombitahangként aposztrofálja: „Úgy született később az ajkamon, mint / a trombitahang, mint a trombitahang / katonák szomjas, cserepes ajkain.” A harmadik – az önértelmezés jelene – halk sírásként jeleníti meg a költészetet, amelynek kiindulópontja lokalizálhatatlan (jön valahonnan): „De ma már oly halkan, elfolyva, remegve jön / mint beesett szemek gödreiben / remegve fölcsillan a könny.” A vers további része a jelen kifejtésére épül, a költészetet összevonja az emberi közösség megtapasztalásával („Nem magamért sírok én: testvérem van millió”), a világ szomorúságával („Szomorú világ ez! s a vers oly riadva muzsikál / mint cigány a síralomházban”), az előbbi két poétikai verziót pedig egyértelműen elutasítja: „Hess, hess, ti sok verdeső, zümmögő, fényes bogár! // Ha holtakat nem ébreszt: mit ér a trombitaszó?” A vers zárata felerősíti a jelen kérdéseinek eluralkodását: „Csak a könny, csak a könny, csak a könny hull / s nem kérdi, mire jó?” A vers elutasító modalitása nemcsak az önreferens és az areferens költészet tagadását jelentheti, hanem magának a lírának az elutasítását is (a zárókérdések alapján). A mű persze arra is utal, hogy a költői beszéd nem érheti el a valóságot, ezért a beszélő szerint céltalan tevékenységként jellemezhető. Az e tevékenységről szóló alkotás pedig az önértelmezés szempontjából azért lehet (részben) megalapozatlan, mert az általa vázolt poétikát éppen az elutasított szempontok minősíthetik korszerűtlennek. Hiszen a Babits-lírának olyan magyarázata is lehetséges, amely a korai versek látásmódját, annak összetettségét emeli ki az életműből.

Babits kései költészete kapcsolatba hozható az európai líra húszas-harmincas évekbeli történéseivel. E korszak (a későmodern líra kibontakozásának kezdete) a szubjektum legmélyebb válságaként határozható meg a líratörténetben. Babitsnak több olyan költeménye lát ekkor napvilágot, mely az én helyzetét problematizálja. Fontos különbség azonban, hogy Babits versei nem a grammatikai én elbizonytalanítására, szituálhatóságára épülnek elsősorban, hanem inkább alakként azonosítják a megszólalót. (Sok esetben az életrajzi ént helyezik előtérbe.) Ebből következik, hogy a halállal való egyéni szembenézés és az elmúlás elfogadása jelenik meg ekkor kitüntetett tematikaként Babits lírájában (pl. *Ősz és tavasz között*, *Balázsolás*). Emellett olyan költemények is napvilágot látnak, melyek magát a költői beszédhelyzetet problematizálják.

A *Mint különös hírmondó...* kezdetű vers (a *Versenyt az esztendőekkel* című, 1933-ban megjelenő kötetből) a prófétai szerep és a lírai én összevetéséből indul ki. A hírnök azonban nem az emberi történések meghatározója, hanem mintegy a természet körforgásának közvetítője. A lírai hang így arról az általános tapasztalatról beszél, amely túl van az emberi léptékű világon: „forrong a világ, napok állnak // versenyt az évekkel, évek a századokkal, az örült / népek nyugtalanok: mit számít? én csak az őszre / nézek, az őszet érzem.” A vers zárlatában a beszélő előrevetíti az évszakok váltakozásának rendjét, miközben megfogalmazza az emberi pozíció esetlegességét: „mily kicsi minden / emberi történés!” A *Mint különös hírmondó* azonban úgy is értelmezhető, hogy benne a próféta szerep az egyéb emberi perspektívát deformálja („az őszet érzem, mint bölcs növények és jámbor / állatok”). Az én felnagyítása ily módon ironikusan is olvasható: arról beszél, amit mindenki tud. Ezáltal a profetikus hangoltságú költői beszéd sem mutatkozik feltétlenül kitüntetettnek.

Babits életművének egyik legjelentősebb darabja szintén a *Versenyt az esztendőekkel* című kötetben jelent meg. A *Csak posta voltál* beilleszthető Babits azon verseinek sorába, melyek a lírai én helyzetére és egyben a költészetre reflektálnak. E vers azonban már nem a lírai én kitüntettségéből indul ki, mint annak idején *A lírikus epilógja* („Csak én bírok versemnek hőse lenni, / első s utolsó mindenik dalomban”). De nem is e viszony megfordításából, mint ahogyan pl. a *Mint forró csontok a máglyán...* („Nem az énekes szüli a dalt: / a dal szüli énekesét”). A *Csak posta voltál* az utólagosság tapasztalatát (az én hagyományfüggő létesülését, önmaga utólagos interpretációját) tekinti kiindulópontnak. Megszólítással indít, s e beszédhelyzetet mindvégig megtartva folyamatosan felépíti a lírai te viszonyítási pontjait (beleszöven a vers retorikájába). Az első strófa felütése általános alanyt konstruál („Ki úgy véled, nyomot hagysz a világnak”). A „ki” névmás bárkit helyettesíthet, az énnel (és az olvasóval) is azonosítható, ezért a vers önmegszólításnak is tartható. A nyomhagyás kérdése egyben azt jelenti, hogy a nyomban felismerhető-e a nyomot hagyó szubjektuma („marad-e rajta valami magadból”). A szőnyeg és a por viszonya után további példák sorakoznak erre (szintén kérdés és felszólítás formájában). A harmadik strófa a nyom- vagy emlékhagyás aktusát az írásra (és az olvasásra) vonatkoztatja, s felidézi ily módon a költészet tapasztalatát. Fontos azonban, hogy a kérdés itt azt sejteti, hogy az írott és az olvasott szöveg (világa) nem fog egybeesni. Ezután a válaszok következnek, melyek emlékként fogalmazzák újra a vers alanyának múltbeli lenyomatát. Utalván arra, hogy a személyiség folyvást alakul az időben: múltja különbözik jelenétől és jövőjétől. Mindig változik, nem azonosítható egyik fázisával sem. Az ötödik strófa ezt meg is fogalmazza, majd újabb felszólítással él: „Nem! hiszen ott is csak valaki voltál, / és a hegyekkel egy csak ott se voltál. / Mi voltál ott? keresd tovább magad!” Az emlékek sorolása tovább folytatódik, de ezen a ponton már kibomlik a lírai alany meghatározottsága is: nem önkényesen cselekszik bizonyos helyzetekben, hanem tapasztalatai jutnak

szóhoz általa. A személyes identitás fellelésének lehetetlenségét a hatodik versszak konkretizálja: „Más voltál ott is! más táj, messzebb utak / voltak még amik rajtad áthúzódtak / s csak posta tudtál lenni és meder.” Az idézett sorok záró metaforái azonosítják a lírai te alakzatát: egyaránt hangsúlyossá teszik az utólagosságot (posta), a megelőzöttséget (feladó; illetve a folyó által alakított meder, amely meghatározza a folyó útját) és a közvetítettséget. Az utolsó versszak összegzi az önazonosság folyamatos áthelyeződésének és a tradíció megkerülhetetlenségének a tapasztalatát. Eszerint a lírai alany létmódja tőle független folyamatok eredménye is: „Életed gyenge szál amellyel szőnek / a tájak s mult dob hurkot a jövőnek: / amit hoztál, csak annyira tied / mint a por mit lábad a szőnyegen hagy. / Nem magad nyomát veted: csupa nyom vagy / magad is, kit a holtak lépte vet.” A vers kicsengése ily módon arra utal, hogy a személyiség a tőle idegen, de őt meghatározó tapasztalat közvetítője is egyben. Megalkotottsága előzetes szerkezeteket éppúgy magába foglal, mint alakítható képleteket. Mindez a költészetre vetítve: az eredeti személyiség visszakeresése helyett a líra az idegenségen keresztül önmegértés (keresés) lehetőségeként tehet szert jelentőségre. Babits verse szerint tehát nem a személyiség hagy nyomot a világban (az eredetiség értelmében), hanem fordítva: általa hagy nyomokat a tradíció beszéde. (A szubjektum révén a hagyomány jut szóhoz.) A *Csak posta voltál* mindezek alapján nemcsak a költő egyik legjelentősebb darabja, hanem egyben a későmodern líra (pl. kései Kosztolányi, Szabó Lőrinc, József Attila) felé horizontot nyitó mű is.

Jónás könyve

Babits négyrészes elbeszélő költeménye bibliai történetet dolgoz fel. Az ószövetségbeli *Jónás próféta könyve* a Kr. e. 3–4. században íródott, míg a történeti Jónás a Kr. e. 8. században élhetett. Ószövetségi felidézése valószínűleg nem az ősidők dicsőítése miatt történt, hanem azzal a céllal, hogy döntsön egy vitakérdésben: vonatkozik-e Isten irgalmassága a pogányokra is, vagy nem. Sajátosságai közé tartozik – a többi prófétai irathoz képest –, hogy szokatlan megvilágításba kerül a próféta alakja és helyzete (pl. engedetlen és elégedetlen próféta, megtérésre kész pogányok, akiknek bűnbánatát látva végül is nem sújt le Isten haragja). Az akarata ellenére prófétáló Jónás nevét egyes értelmezők, „süketnek” fordítják (mások galambnak). Mindenesetre a történet bizonyítja, hogy az Úr még az engedetlen kiválasztottjával is eléri célját. „Elbeszélésének” jellegzetessége továbbá – mely némileg „modern” vonásnak tartható –, hogy csak a végén közli az Úr a döntésének okát, amely így – annak tanulságával együtt – mindaddig rejtve marad. Ezért a *Jónás próféta könyve* a világirodalom első novellájának is tekinthető, miáltal hatása, ismertsége jócskán túlnőtt szűkebb szövegkörnyezetén. Babits műve tehát egy olyan történethez nyúl vissza, amely a Biblia legismertebb és legösszetettebb szövegei közé tartozik.

Az alkotás azonban több ponton változtat az eredeti történeten. Vagyis felidézi a hagyományt, de aktualizálja is egyben. Ebből következik, hogy bizonyos kérdések nagyobb hangsúlyra tesznek szert a *Jónás könyvében* (mely cím elhagyja a próféta megjelölést). Az első rész az Úr felszólításával indít („Kelj fel és menj / Ninivébe, kiált a város ellen!”), majd a megfutamodó próféta tengeri útját ecseteli. Itt történik az Úr első csodája: szelet teremt, amely vihart kavar, és a hajó veszélybe kerül. Jónás félálomban a hajófenéken vészeli át a vihart, de a kormányos rátalál. Mivel a hajósok őt okolják a vihar kitöréséért, a tengerbe vetik, mire a vihar elcsendesül. A második rész az Úr második csodájával veszi kezdetét: hatalmas cethalat teremt, aki lenyeli Jónást. A tengeri szörny azonban nem pusztítja el a prófétát, aki így három napot tölt a nagy hal belsejében. Eközben Jónás háromszor megszólítja az Urat, imái arról tanúskodnak, hogy megvilágosodott előtte az Úr akarata (pl. „Éber figyelmem erős lett a hitben: / akárhogy elrejtőzöl, látlak, Isten! / Rejteztem én is elüled, hiába!”). Ezen a ponton párhuzamot teremt a szöveg a rejtőzködő Isten és a megfutamodó próféta között. Negyednap az Úr parancsot ad a halnak, aki a partra veti Jónást. A harmadik rész eleje megismétli az Úr parancsát, Jónás pedig Ninivébe indul. A városban három helyszínen (árusok tere, színészek tere, királyi ház) prédikál: sürgeti a niniveiek megtérését, melynek elmaradása esetén, jóslata szerint negyven nap múlva leég a város. A niniveiek látszólag nem hallgatnak Jónás szavára, gúnyolják, kinevetik, a második helyszíntől azonban asszonyok csapata kíséri. (A bibliai történetben a niniveiek hallgatnak a próféta feddő szavára!) A királyi udvarban megátkozza a várost a próféta, majd kimenekül a pusztába, hogy bevárja a város leégését. A rész végén Jónás megszólítja az Urat: kéri tőle a jóslat beteljesítését. A város azonban nem ég el. A negyedik rész az Úr gondolataival, döntésének indoklásával kezdődik: Jónás szava megértő fülekre is talált, ezért kegyelem illeti Ninivét. Eközben fény derül az Úr örökkévalóságára, illetve arra, hogy Jónás helyettesíthető a szemében: „Van időm, én várhatok. / Elöttem szolgálím, a századok, / fujják szikrámat, míg láng lesz belőle; / bár Jónás ezt már nem látja, a dőre. / Jónás majd elmegy, de helyette jó más.” A következő sorok szerint a próféta nem tud hozzáférni az Úr gondolataihoz, ezért ismét megszólítja, halálát kéri tőle, hazugsággal vádolja őt és önmagát is. Jónás ezalatt egy fa alatt ül, a hőségétől egy tők levelének árnyéka óvja. Az Úr ekkor ismét csodát tesz: elküldi legkisebb teremtményét, egy férget, amely megrágja a tők tövét. A levél elszárad, ekkor az Úr fokozza a hőséget. Jónás a melegtől gyötrődve ismét megszólítja az Urat: halálát kéri. Az Úr azonban példázattal válaszol: „Te szánod / a tőköt amely egy éjszaka támadt / s egy másik éjszaka elhervadt; / amelyért kezded nem munkálkodott [...]. És én ne szánjam Ninivét, amely / évszázak folytán épült vala fel?” (A szöveg folytatásában a könyv metaforája a várossal azonosul, ami lehetőséget kínál arra, hogy a mű címe másfajta értelmet is nyerhessen – eszerint Jónás könyve maga Ninive lenne. Ez ugyanakkor a könyv térszerkezetét is jelöli: Ninive „utcai mint / képeskönyv amit a történet irt, nyilnak élém”). Az Úr utolsó szövege ismét megfogalmazza örökérvényű nézőpontját és Jónás

szerepét: „A szó tiéd, a fegyver az enyém. / Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem. / Ninive nem él örökké. A tök sem, / s Jónás sem. [...] negyven nap, negyven év, vagy ezer-annyi / az én szájamban ugyanazt jelenti.” A mű Jónás hallgatásával és a sivatagban elterülő város képével zárul.

Az elbeszélő költemény oldalról is megközelíthető. Az egyik legfontosabb a küldetésudat alakulása. Jónás először ellenszegül az Úr akaratának, majd megvilágosodása után vállalja a ráosztott szerepet, de a célhoz érve eltúlozza annak jelentőségét. Az Úr ugyanis pusztán azt kéri tőle, hogy prédikáljon, Jónás azonban halállal fenyegeti a várost. A mű ebből a szempontból nagyon egyszerű paradoxonra épül: nem lehet ugyan elbújni az Úr akarata elől, de az engedelmesség nem jelenti a feladat túlteljesítését. Vagyis Jónás az Úr eszközeinek bizonyul, a próféta szerep a pusztá szóval lesz egyenlő. Ezért Jónás tevékenysége ironikusan is olvasható: félreérti az Úr szándékát, és rosszul értelmezi önmaga szerepét. Ennek átlátását elősegíti, hogy van a műnek egy harmadik fontos szereplője: az elbeszélő. Aki csak idézi az Úr és Jónás szavait, miközben a történet alakulása az ő nézőpontjából bomlik ki. Több részlet utal arra, hogy az elbeszélő viszonya a történethez korántsem egyértelmű. A részletezés és az elnagyolás, a túlzás és a leegyszerűsítés sem idegen tőle. Csakúgy, mint az archaizmusok és a hétköznapi stílus váltakoztatása, ami megteremti a mű szókészletének disszonanciáit. A *Jónás könyve* eszerint egyszerre mutatja meg a bibliai történet aktualitásának lehetőségét, és az aktualizálás közvetlenségének problematikusságát. Utalván arra, hogy egy történet újrajrása egyben megteremti a tárgy és az elbeszélő distanciáját is. Miközben Babits műve újraalkotja a bibliai történetet, aközben ironikusan olvassa azt.

A *Jónás könyvét* kiegészíti a *Jónás imája*, amely az előbbi mű megjelenése után egy évvel csatlakozik a főszöveghez. A vers a „szavak” elbizonytalanodásával indul („Hozzám már hűtlen lettek a szavak”), majd a beszélő az én és a szavak viszonyát teszi kérdéssé. A második, hosszú mondat óhajító retorikája a biztonság utáni vágy megfogalmazása. Jónás történetének felvillantása hasonlatban szerepel, amiből arra lehet következtetni, hogy a beszélő nem azonos a bibliai alakokkal. A régi hang megtalálásának keresése azonban összefonódik a cethal-kalanddal: a beszélő nagyobb próbát állt ki, mint Jónás. A halál közelsége szintén a bibliai történet felől deformálódik („örök / Cethal szájában végképp eltűnök”). A vers végén a lírai alany státusa a szavakkal és egyáltalán a beszéddel azonosul, sőt a beszéd a záró sorban a halál ellentétéként, az élet helyett áll. Babits alkotása ily módon a nyelvet teszi meg a létezés alapjává: a nyelvet, amely azonban nem beszélőjétől származik („Tőle volna szabva rim / előre kész”, „szent Bibliája lenne verstanom”, „mint Ő sugja”). Ezért a beszéd maga túlmutat használóján: a beszélő léte a nyelv függvénye lesz. Nem véletlen tehát, hogy a régi hang keresése összefonódik Jónás történetével. Innen olvasva a *Jónás könyve* nem más, mint a hang megtalálásának, a hagyomány beszédének allegóriája, a lírai én létesülésének egyik (itt kitüntetett) lehetősége.

Szakirodalom

Rába György: *Babits Mihály*. Budapest: Gondolat Kiadó 1983.

Rába György: *Babits Mihály költészete 1903–1920*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1981.

Vida Gergely: *Babits-olvasatok. Játék, konvenció és trópus a fiatal Babitsnál*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó 2009.

A Gutenberg-korszak vége? avagy írásbeliség az Internet korában

Sorosy Dóra

Bevezetés

Manapság el-elgondolkodunk azon a nehezen megválaszolható kérdésen, hogy ha egy lakatlan szigetre költöznénk, mik azok a tárgyak, amiket biztosan magunkkal vinnénk. Régebben nem kellett a válaszon töprengeni – természetes volt, hogy a legtöbben a könyvet választották. Manapság azonban e kérdés után többekben az fogalmazódik meg: Attól függ, van-e ott Internet...

Esszémben azzal foglalkozom, hogy az írásbeliség miért és hogyan alakul(t) át napjainkban a technika rohamos fejlődésével. Hol tartunk ma, és mi lehet a jövő?

Történeti áttekintés

Az ókori Római Birodalomban és Görögországban szinte mindenki – sok rabszolga is – tudott írni és olvasni. A Római Birodalom bukása után a papok kiváltsága lett az írás-olvasás. A középkorban sokan, köztük több uralkodó sem tudott írni. Érdekes, hogy az írástudatlanok közé tartozott Nagy Károly is, akinek uralkodása alatt virágzott fel a kultúra és terjedt el ismét az írásbeliség. Mindez azonban nemcsak a középkorra volt jellemző, hiszen a kora újkorig egész Európában nagy volt az analfabéták száma. A XVII. század első felében például Angliában, mely akkoriban Európa legfejlettebb országai közé tartozott, a lakosság kb. 80%-a nem tudott írni, olvasni. Magyarországon a XIX-XX. század fordulóján a népesség csaknem 40%-a nem értett a betűvetéshez. Sajnos még jóval később, 1900 körül is sok olyan ország létezett, ahol ez az arány elszomorítóan magas volt: Szerbiában 80, Romániában 78, Görögországban 60%.

Az írás elsőbbsége a XX. század elejéig vitathatatlan volt. „A mai napig a világ kulturálisan és gazdaságilag vezető államaiban a lakosság döntő többsége tud írni és olvasni. Az Egyesült Államokban három, Kanadában négy, Nyugat-Európában egy százalék körül mozog az írástudatlanok aránya.”¹ Ezekben az évszázadokban az írás volt az egyik fő eszköze a tájékoztatásnak, a kommunikációnak, az oktatásnak, tehát az információ átadásnak, ezzel a tudás és tág értelemben az egész kultúra széles körű terjesztésének.

1 Dr. Zentai László: *A világ országai: TOP-O-GRÁF Térképészeti Irodája. Bp., Agát Kft, 1995.*

Összességében látható tehát, hogy az évszázadok alatt az írás elsődlegessége követelményeinek való megfelelés miatt is, az írni-olvasni tudás terén jelentős előrelépés következett be. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődés alacsonyabb szintjén álló országokban még mindig magas az analfabéták aránya. Van tehát e téren is pótolnivaló.

A mai irányba mutató változások

A XX. század közepén az audiovizuális eszközök megjelenésével a nyomtatott írás fokozatosan háttérbe szorult. Az elektronikus média gyökeresen megváltoztatta a helyzetet: „A XX. század az a kor, amelyben a Gutenberg-galaxis, a nyomtatott szövegen alapuló kommunikációs kultúrára épülő társadalom fennhatósága először kérdőjeleződik meg az új elektronikus médiumok megjelenésének hatására.”² A mozi, a televízió, a videó mind a könyv „ellenfelei” lettek. A technika fejlődésében nagy vízválasztó volt a számítógépek megjelenése, a hírközlés területén is nagy előrelépést jelentett, hiszen az Internet megjelenésével a világ ott hever előttünk. Ezt sokan az írásbeliség megjelenéséhez hasonlítják, mert legalább annyira felforgatta a kommunikációs kultúrát és az emberi társadalmak életét, mint a lineáris ábécé elterjedése vagy a könyvnyomtatás. A felhasználói szintű ismeretek elsajátítása, az információs-írástudás egyre több munkakörben válik követelménnyé az ipar, a mezőgazdaság, a szolgáltatás, az oktatás és a tudományos kutatás területén. Ugyanakkor sokan félnek az Internettől: „Interaktív, a tömegkommunikáció klasszikus médiumainál sokkal több lehetőséget kínál a kölcsönös kommunikációra, és úgy tűnik, véget vet az egyirányú információáramlásnak, mert visszahoz a szóbeliség részvételi misztikáiból nem is keveset. Az Internet adta lehetőségek ötvözik a beszéd, az írás és a vizuális kép vagy mozgókép rögzítő eszközök lehetőségeit. Az Internet metamédiumként minden személyi és tömegkommunikációs eszköz, telefon, levél, televízió, rádió, CD-lejátszó, videó, DVD lejátszó, vagy újság helyett kínál alternatívát.”³

Az elektronikus média jelentősen megváltoztatta a helyzetet. Az elektronikus médiumok átveszik a nyomtatott kiadványok vezető szerepét. Ez a könyvek, újságok számára is komoly konkurenciát és visszaesést jelent, hiszen az elektronikus információáramlás gyorsasága és olcsósága miatt a nyomtatott írás háttérbe szorulhat. Nyíri Kristóf véleménye szerint enek az a legfőbb oka, hogy a nyomtatott anyag óriási méretűvé növekedett, másrészt pedig „a táviratok mozaikszerűségét tükröző napilapok mintegy minden egyes

2 Rétfalvi Györgyi–Czeizer Zoltán: Kép és szöveg viszonya a hypermédiában. In: *Szabad-part*. = http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/13/13_komm_retfalvi.html

3 Rétfalvi Györgyi: Cyberpunk médiakontextus. In: *Szabad-part*. = http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/16/16_komm_retfalvi.html

perspektíva szétesését hozta el⁴. Nyíri szerint ez már az írásbeliség válsága. Ez, és az ehhez hasonló jóslatok szerint az írásbeliség kora véget érőben van, vagy már véget is ért. Számos tudós foglalkozik emiatt napjainkban is az írásbeliség kérdésével.

A XXI. század az írás- és olvasáskultúra gyors visszaszorulásának és a vizuális-virtuális kultúra előretörésének kora. Marshall McLuhan kanadai irodalomtörténész a hetvenes-nyolcvanas években, látva az elektronikus média és informatika akkori nagymértékű terjedését, 1962-ben megalkotta jóslatát, melyben a hagyományos írásbeliségen alapuló kultúrát egy távolodó, és egyre jobban széteső csillagrendszerhez, a Gutenberg-galaxishoz hasonlította. A szerző úgy gondolta, hogy az írásbeli, nyomtatott kultúra háttérbe szorul, amelyet egy képi kultúra vált fel a vizuális társadalomban. E kultúra lényege, hogy az információt szinte teljes mértékben képekben, szimbólumokban, kódokban jeleníti meg. Az új technika szinte mindent készen, képekben talál, ezért nincs szükség saját képzelőerőnk használatára.⁵ El kellene gondolkodnunk, vajon véget ért-e a tekercest felváltó, 17-18 évszázados múltra visszatekintő könyv egyeduralmának kora. Valóban véget ért egy korszak? És ez milyen következményekkel fog járni?

Mindezek alapján megállapítható, hogy napjainkra minőségi változás küszöbére érkezett a világ. A változás olyan volumenűnek tekinthető, mint a könyvnyomtatás megjelenése. Csak az a kérdés, ezzel hogyan fog élni világunk.

A változások következményei, olvasási és szövegértési problémák

Az audiovizuális és multimédia-technika egyre nagyobb tért nyer. A hagyományos könyvek szinte észrevétlenül kiszorulnak az otthonokból, az oktatásból, helyükre interaktív vizuális megoldások kerülnek (pl. interaktív könyvek/tan-könyvek, filmek, CD-k, DVD-k stb.).

Megjelent a különböző tanfolyamok esetében és a felsőoktatásban az e-learning, melynek lényege, hogy a hallgatók az Internet segítségével kapcsolódnak az intézmények távoktatási rendszeréhez. Itt digitális formában érhetőek el az órai anyagok, irodalmak, tematikák, nem kézzel jegyzetelik le a hallgatók az oktató szavait. A követelmények számonkérése, még ha teszt formájú is, az Internet kapcsolat segítségével történik. A hallgató a digitális formátumú feladatsort látja, és a billentyűzet segítségével válaszolhat, míg a hagyományos képzésben tanuló diák megjelenik a kijelölt vizsgaidőpontban a kijelölt helyszínen, és kézzel tölti ki az oktató jelenlétében a vizsga-feladatlapot. A nyomtatott könyv alapú tartalmak, illetve a kézzel írt vizsga-feladatsorok ennél a tanulási módszernél (mint ahogy ezt a neve is jól tükrözi) nem léteznek.

4 Nyíri Kristóf: Bölcsészettudományok az írásbeliség után. *Világosság*. 1996/6.

5 McLuhan, Marshall: *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto, University of Toronto Press, 1962.

Közben riasztó jelenségnek lehetünk tanúi. Az olvasás iránti igény jelentősen visszaesik. A könyvek példányszáma csökken. A KSH adatai szerint Magyarországon minden lakosra 8,7 újonnan megjelent és eladott könyv jut. Viszont a tíz évvel korábbiakhoz képest 17 százalékkal kevesebb könyvet publikálnak, átlagos példányszámuk harmadával kevesebb. A rendszerváltást megelőző 1989-es esztendőben Magyarországon 120 millió könyvpéldány jelent meg, 1990-ben 92 millió, 1995-ben 45 millió, 1996-ban pedig már csak 43 millió darab. 1991-ben a hazai bolthálózat kétharmada tönkrement.⁶ „Az Interneten fénysebességgel utazó információ globális piacot hozott létre, veszélyeztetve a korábban kialakult könyvpiaci üzleti gyakorlatot.”⁷

Miközben azonban sokan a könyvkorszak végét jósolják, 1993-ban az Egyesült Államokban minden addigi rekordot megdöntő, 18 milliárd dolláros bevételt könyvelhettek el a könyvpiac résztvevői. A siker annak köszönhető, hogy szebbnél szebb, gazdagon illusztrált könyvek jelennek meg a piacon. A könyvtervezők szinte élvezik, hogy a nyomdatechnika és a számítógépes kiadványszerkesztés fejlődésének köszönhetően szabadjára engedhetik fantáziájukat.⁸

A negatív jóslatot azonban sok tény támasztja alá. A kulturális minisztérium híryanagya szerint⁹ 31 országban 265 000 tizenöt éves tanuló körében végzett felmérés bizonyítja, hogy csak a tanulók fele képes a mindennapi életéhez szükséges közepes olvasásértésre. A diákok alig értik, amit olvasnak.

Az MTI beszámolóját idéző Educatio Press szerint: „Magyarországon megnőtt azoknak az aránya, akik semmit vagy csak napilapot olvasnak. A felnőtteknek csupán a fele olvasott el egy év alatt legalább egy könyvet.”

A Kodolányi János Főiskolán, ahol dolgozom, minden év elején műveltségi tesztet töltetünk ki az elsőéves hallgatókkal. Elszomorító, mikor a tesztek összeállításánál azt látjuk, hogy a hallgatók 25%-a olvas csak szépirodalmat, a többiek valamilyen újságot vagy Internetes oldalt jelölnek meg. Azonban döntően az internetet sem a tudásuk gyarapítására, hanem, mint ahogy azt a „Mire használja az Internetet?” kérdésre adott válaszokból megtudhatjuk, a hallgatók 85%-a a levelezést, „csevegést” jelölte meg, 42%-a pedig a legfrissebb híreket olvassa a világhálón. (Több választ is lehetett adni.) Elkésztő adatok!

Összességében megállapítható, hogy az írás-olvasás területén egyidőben jelentkezik egy hatalmas volumenű és jelentőségű pozitív változás, miközben, mintegy ennek kísérő jelenségeként is, az olvasásértés terén komoly új negatív jellemzők is születnek, sőt újra is termelődnek.

6 <http://hvg.hu/gazdasag/20050218konyvpiac2004.aspx>

7 http://epa.oszk.hu/00800/00892/00011/pdf/200506_5-11.pdf

8 Tószegi Zsuzsanna: Robinson esete a számítógéppel, avagy a multimédia és az olvasás. *Írás tegnap és holnap*. 1997. augusztus, I. évfolyam 1. sz. = <http://iqdepo.hu/dimenzio/11/11-05-10.html>

9 PISA 2000 nevű nemzetközi kutatás megállapítása = www.onagy.zoltan.terasz.hu/index.php?id=1936

A digitalizált könyv, modern könyvtár

Újabban a szövegek közlését szolgáló nyomtatott információközvetítők helyett egyre fontosabbá válik a számítógép. A kézi szedést mára szinte teljesen felváltotta a számítógépes szövegszerkesztés. A digitalizált szövegek az Internet-hálózaton belül szinte másodpercek alatt eljutnak a világ egyik feléről a másikra. A napilapokat digitalizált formában továbbítják a világháló segítségével bármely terjesztési pontra, ahol helyben kinyomtatják, és innen szállítják. Ez a korszerű módszer gyorsabb és olcsóbb. Egyre gyakoribb viszont az is, hogy ki sem nyomtatják az elektronikus szövegeket. Nő a számuk azoknak a könyveknek, folyóiratoknak stb., amelyek csak digitális formában léteznek. Tehát azt mondhatjuk, hogy nem a könyvek szorulnak háttérbe, hanem a hagyományos módon megjelenített szöveg veszítette el hatalmát.

Az új technológia nagyszerű lehetőséget nyújt az emberiség írásos, intellektuális, kulturális örökségének megőrzésére a digitalizálás útján. Ez gyors és egyszerű hozzáférést biztosít bárki számára. A nyomtatott könyvek széles körű digitalizálása 1988-tól indult meg. Elektronikus könyvet többféle módon lehet előállítani:

1. meglévő könyvek szó szerinti átírásával, vagy a szkennelés segítségével történő digitalizálással;
2. kifejezetten digitális célokra létrehozott új művek megírásával, amelyhez „elektronikus szerzőkre” van szükség;
3. meglévő vagy új művek vegyes (nyomtatott papírformátumú és digitális, online, pdf, Word, stb.) formátumú egyidejű kiadásával. Ez azonban jelentős anyagi többletterhet és árnövekedést jelent!

Az elektronikus könyvre jellemző, hogy az Internet vagy a digitális tömegtárak (Winchester, Server, CD-ROM, DVD stb.) segítségével juthatunk hozzá; számítógépen, digitális tömegtárakon, vagy más információrögzítő eszközön (pen drive) tárolható; tartalmának továbbítása digitális hálózaton lehetséges, illetve olvasásához valamely hardver és szoftver kombinációjára van szükség.

Az elektronikus könyv elterjedése forradalmasíthatja az olvasást, könnyen elérhetővé és szállíthatóvá teszi az információt, csökkenti a nyomtatott papírkönyv forgalmát, a papírkönyvnél jóval olcsóbb, nem igényel raktárterületet, szállítást, ezáltal kiküszöböli a szállítási és raktározási költségeket is, illetve lehetőséget biztosít a kívánt példányszám akár azonnali eljuttatásra.

A digitális szövegek legnagyobb előnye a papír könyvvel szemben, hogy tartalmuk folyamatosan és könnyedén frissíthető. Hátrányuk az, hogy a képernyőről történő olvasás kényelmetlen, ezért a tartalom kinyomtatását teheti szükségessé. Az új technika a számítástechnikai alapismeretekkel nem rendelkezők (digitális analfabéta) számára hátrányt jelenthet.

Az elektronikus könyv fogalmának mai, digitális korszakbeli meghatározása során problémák vetődnek fel, de a nyomtatott, papír anyagú könyv jövőjének meghatározása sem teljesen egyértelmű. Több egymással teljesen ellentétes felfogás látott napvilágot: (1) A pesszimista jövőkép szerint a technika rohamos fejlődése miatt a könyv jelenlegi formájában legalábbis feleslegessé válik majd. Tehát a Gutenberg-galaxist követő, már létező G2 galaxisban a klasszikus értelemben vett könyvvel már nem is találkozunk! (2) Az optimista felfogás szerint a digitális-virtuális világot új lehetőségként kell felfogni, és alkalmazni a mindennapjainkban, mert a digitalizálás célja nem a Gutenberg-galaxis korszakának a leváltása. Ebben az új digitális kultúrában a két rendszer összekapcsolódva, egymás hatásfokát kölcsönösen növelve képezi majd a modern elektronikus írásbeliség új eszközszerét.

Láthatóan óriási különbség van a két felfogás között. Szerintem a világnak egyértelműen a pozitív megoldás irányában kell változni.

Felmerülhet a kérdés: Mi lesz az írásbeliséggel? Osztom Bényei Miklós¹⁰ véleményét, miszerint a gépi technika és az írásbeliség valószínűleg hosszú távon együtt fognak élni – ugyanúgy, ahogy az írás megjelenésével sem tűnt el a beszéd, a nyomtatással a kézírás. Inkább egyfajta funkcionális átalakulás várható, mivel bizonyos adatok tárolására, visszakeresésére a digitális anyag jobb. Van azonban veszélyforrások, melyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni:

1. Újra kialakul a funkcionális analfabétizmus: 2000-ben a lakosság maximum 1-2%-a az abszolút analfabéta, 6-7%-a a funkcionális analfabéta. Az USA-ban ez a szám jóval nagyobb (10-14), és megfigyelhető, hogy a fejlett országokban fokozatosan emelkedő tendenciát mutat.
2. A kompjúterizálódás hozzájárul a globalizálódás felgyorsulásához. Az angol nyelv térhódítása figyelhető meg (a számítógép használatban és a mindennapi szóhasználatban egyaránt), ezzel párhuzamosan a nemzeti nyelv háttérbe szorulása. A jelenség hátterét az alkalmazkodási kényszer motiválja, de fontos feladat a nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra és a nemzeti identitás védelme is.

A digitális kultúra általános elterjedésének egyik alapvető és fő iránya az írásbeliség elektronizálása, valamint az ettől szinte elválaszthatatlan modern könyvtárügy. Ha az írásbeliséget elektronizáljuk, akkor ennek ki kell terjednie a könyvtárak valamennyi állományára, az ezeket kezelő összes eszközre és munkafolyamatra. Ez a folyamat azonban már megindult és jelentős eredmények születtek. A Gutenberg-galaxis könyvtári világából az elektronikus könyvtári világba történő átmenetet az automatizált könyvtár képezi. Az automatizált könyvtárban a könyvtári munka alapvető műveletei és tevékenységei számítógépesítve vannak ugyan, de ez nem jelenti a teljes mértékű elektronizációt.

10 Dr. Bényei Miklós: *A magyar írásbeliség ezer éve.* = <http://www.vksz.hu/benyei.html>

Ma még aránylag kevés valóban elektronikusnak nevezhető könyvtár létezik. Az elektronikus könyvtár nevet ugyanis csak abban az esetben kaphatja meg a könyvtár, ha teljes állománya, azaz minden dokumentuma, könyve, folyóirata stb. már elektronikus formában áll az olvasók rendelkezésére. Ehhez azonban a nyomtatott (vagy kézzel írott) dokumentumokat digitalizálni kell. Ha a dokumentumaikat nem is tudják digitalizálni, de legalább a dokumentumokat leíró katalógusaikat készítik el elektronikus verzióban. Ez szerencsére már általános gyakorlattá vált.

A könyvtárak számítógépesített katalógusa az OPAC (Online Public Access Catalogue- online nyilvános hozzáférésű katalógus) modul. Ennek legfőbb feladata, hogy minél teljesebb információt adjon a helyi könyvtárak állományáról. Ez a modul az Internet segítségével akár több tízezer kilométer távolságból, éjjel-nappal elérhető. Ezekhez azonban főleg a Gutenberg-galaxisból származó nyomtatott könyvekből és folyóiratokból álló állomány tartozik. Az OPAC és a leírt dokumentumok közötti fizikai távolságot majd csak a könyvtári állományok teljes digitalizációja fogja felszámolni. Világszerte nagy erőfeszítések folynak azért, hogy ez univerzálissá váljon, tehát az OPAC rendszereket is egy egységes rendszerbe kell integrálni.

Ennek az élén az OCLC (Online Computer Library Center, Inc. – online számítógépes könyvtári központ) áll. Ez a rendszer 1976 óta foglalkozik a könyvtári katalógusok számítógépesítésével, és e húsz év alatt több, mint 70 millió tételt sikerült kompjüterizálni. A jövő hatalmas elektronikus és virtuális világkönyvtárának a kiépítéséhez azonban nemcsak az új gyarapodásokat kell elektronizálni, hanem egy ennél is nagyobb feladat a teljes régi cédulakatalógus elektronizálása. Az OCLC igyekszik a fejlett világ dokumentum-termelésének minél nagyobb részét elektronikus formában kategorizálni. Így lett világhírű az OCLC adatbázisa, melyhez több, mint 17 000 könyvtár katalógusát kellett elektronizálni.¹¹

A Magyar Elektronikus Könyvtár létrehozásának ötlete 1993-ban, az Internet magyarországi elterjedésével szinte egy időben merült fel. Ekkortájt jelentek meg az első hosszabb, magyar nyelvű elektronikus dokumentumok: egyetemi jegyzetek, tudományos cikkek, konferencia-előadások, szakdolgozatok. Ezután kezdődött meg a digitalizált anyagok rendszerezése. Így jöttek létre a virtuális könyvtárak, melyekben a dokumentumok tematikusan, tárgyszavazva találhatóak meg. A hagyományos könyvtárakhoz képest itt soha nincs záróra, és a keresett könyv mindig elérhető, soha nincs kikölcönözve. A Magyar Elektronikus Könyvtár a hagyományos könyvtári szolgáltatásokat próbálja az Internet virtuális világába átültetni, bár a nyomtatott szövegek digitalizálása nem tartozik a könyvtár elsődleges feladatai közé. Ebbe az elektronikus könyvtárba magyar

11 Dr. Sebestyén György: A Gutenberg-galaxis és a digitális kultúra szintézise: Az elektronikus-virtuális könyvtár. *Írás tegnap és holnap*. 1. évfolyam, 1. szám = http://www.oszk.hu/kiadvany/iras/iras_1/11sgy.html

vagy idegen nyelvű, de mindenképpen magyar vagy közép-európai vonatkozású szövegek taroznak. A könyvtár különlegessége, hogy saját gyűjteménye is van, mely 2000 áprilisában mintegy 3 000 dokumentumot tartalmazott. Azóta az átlagos gyarapodás napi 2-3 új dokumentum. A látogatók száma naponta kb. 25 000–30 000.

Mindezek jól mutatják, hogy az írott szöveg megjelenítésében és közkinccsételében milyen hallatlan nagymérvű a változás. A digitalizált könyv nemcsak az új információ határokon átnyúló, és igen gyors továbbítása feltételét jelenti, hanem a meglévő kultúrkincsek új módon történő megőrzése lehetőségének biztosításával hozzájárul mindannak a megvédéséhez, amit az emberiség mindeddig megteremtett.

Chat és e-mail

Az internetes interaktív kommunikáció egyfajta hamis meghittségérzetet ébreszt a felhasználókban. E kommunikációt a számítógép előtti magány és a világ nyilvánosságának ellentéte, valamint a spontán közlés és az írott beszéd keveredése teszi újszerűvé. A hagyományos írott szövegek esetében hozzászoktunk a szabatosabb hangvételhez és a szerkesztett formához. Az internetes kommunikáció a szóbeliség stílusjegyeit hordozza.

A beszélgetés az emberek egyik kedvenc időtöltése. A 1990-es évektől kezdve a számítógép nemcsak munkaeszközként vált általánossá, hanem kommunikációs eszközként is, új kommunikációs csatornákat nyitva ezzel. A hagyományos érintkezési lehetőségek újjal bővültek: e-mail, chat stb.

A chat interneten keresztül a billentyűzet segítségével folytatott írott beszélgetés. Ez tulajdonképpen egy virtuális találkahely, ahol a föld bármely pontján tartózkodó emberek összejöhetnek, kommunikálhatnak egymással. A világháló legyőzte az időbeli távolságot, pár másodperc alatt eljut az üzenet a közlőtől a befogadóhoz. A chat olyan kommunikációs forma, mely az írásbeli és szóbeli forma közt realizálódik. Formálisan írásbeliséggel van dolgunk, ez azonban csak látszat, ugyanis a szóbeli közlésfolyamat funkcióját tölti be. A csevegő fórumok laza, egyszerű, korrigálatlan nyelvhasználatával jobban hasonlítanak a kötetlen, spontán beszédhez, mint az íráshoz. A fő szempont a gyorsaság és nem a minőség.

Az interneten megjelenik az írott, beszélt nyelv műfaja, amely átmenetet alkot az írás és a beszéd között. Igazat adok Karin Wenznek¹², aki úgy véli, hogy az elektronikus kommunikáció nem sorolható sem a szóbeliséghez, sem az írásbeliséghez. Ez egy speciális helyzet, mert amit a felhasználók általában szóban szoktak közölni, azt itt írott formában teszik. Hiányoznak a szóbeli kommunikáció talán

12 Wenz, Karin: Formen der Mündlichkeit und Schriftlichkeit in digitalen Medien. *Linguistik Online* 1. 1998. = <http://viadrina.eu.v-frankfurt-o.de/~wjournal/wenz.htm>

legfontosabb tényezői, melyek az információ többségét hordozzák: a mondat fonetikai és a nem nyelvi kifejező eszközei a gesztusok és a mimika. A valós közös tér hiánya miatt a virtuális írásbeliségben nagyobb szerep jut a nyelvi kifejező eszközöknek, így azt is szavakban kell kifejeznünk, amit máskülönben nem tennénk. A nem nyelvi kifejezőeszközök pótlására úgynevezett emotikus jelek (mosoly, szomorúság stb.) alakultak ki. Funkciójuk tulajdonképpen a beszélt nyelvi kifejező eszközök írott nyelvre való „fordítása”¹³. Ezek a jelek a nem verbális jelzések érzékeltetését szolgálják. A mondatfonetikai eszközök hiánya miatt hangsúlyjelek alakultak ki. Például egy-egy hangsúlyos szó kiemelésére betűtöbbszörözést használunk. A felhasználók kiabálni is tudnak, ennek kifejezésére nagybetűs szavakat használnak.

Az Internet megjelenésével levélírási szokásaink is nagyban átalakultak. E-mailen kersztül pár másodperc alatt a címzetthez ér az elektronikus levél. A levelező rendszerek olyan korszerűek, hogy az elküldendő anyag helyesírási hibáit egy gombnyomásra kijavítják. Néhány mozdulattal beszúrhatunk előre megírt kész szövegeket, idézeteket. Az e-mailés levelezés a szóbeliségre emlékeztet, hiszen nem tárgyasul, nem kerül kinyomtatásra, elveszik az időben, azaz sehol nem marad nyoma.¹⁴

A Kodolányi Középiskolában, ahol felsőfokú szakképzésben oktatok, egy gyors felmérést végeztem a 18-20 év közötti fiatalok körében. Arra voltam kíváncsi, hogy ki az, aki manapság még hagyományos úton is küld levelet, képeslapot, és ki az, aki csak az Interneten. Az eredmény meggyőző volt. A megkérdezettek 87%-a csak e-mailen, 13%-a e-mailen és hagyományos módon ír levelet napjainkban. A felmérés szerint a kézzel írt levél korszaka igencsak elmúlóban van. A megkérdezettek 13%-a, akik mindkét módot megjelölték, úgy nyilatkoztak, hogy kézzel csak a nyaralásról írnak képeslapokat. A hallgatók másik csoportja (87%) még a nyaralásról is Interneten keresztül küldi az üdvözlőlapot.

Napjainkra kialakult egy olyan eszköztár is, mely lehetővé teszi az írott mellett/helyett az akusztikus kapcsolatot is. Sőt, létezik már elektronikus levél-felolvasó szerkezet is.¹⁵ Valószínű, hogy az akusztikus kapcsolatot lehetővé tevő eszközök széles körű elterjedése háttérbe fogja szorítani az írásbeliséget.¹⁶

Összegzésként elmondható, hogy az írás funkciójában is jelentős változások történnek. Azt hiszem, e téren is várhatók már a közeli jövőben is olyan változások, amelyekre ma még gondolni se nagyon tudunk.

13 Érsok Nikoletta Ágnes: Írva csevegés-virtuális írásbeliség. <http://memex.c3.hu/~nyelvor/period/1271/127111.pdf>

14 Czeizer Zolán: Az írva-beszélt nyelvjátékok vírusos terjedése az Interneten, avagy előszó az Avakumica rejtélyhez. 1988. = <http://www.mek.iif.hu/portal/szint/muszaki/szamtech/wan/kultura/nyelvijat.hu>

15 Németh-Zainkó-Bognár-Szendrényi-Olaszi-Ferenczi: Elektronikus-levél felolvasó. 1998. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszédkutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 1998. 189-213

16 Kiss Ádám: Az írott párbeszéd-beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia részére. 2002/b. Nyelv-web. = <http://www.szak.hu/nyelvweb/cikkek/sz15.htm>

Befejező gondolatok

A Gutenberg-galaxis-jövendölések, úgy tűnik, szerencsére csak részben igazolódnak be. A McLuhan-i jövőképekben foglaltakhoz képest még intenzívebbé vált az elektronikus média, a mindennapi élet informatizációja. Ennek pozitív következménye, hogy kétségtelenül tovább szűkült a kulturális elit által évezredek óta birtokolt, védett és mindig is féltett írásos kultúratér hatóköre, szocializációs funkciója, mint ahogy tovább csökkent az archaikus írásbeliség által terjesztett viselkedési és gondolkodási minták átörökítésének esélye is. Ugyanakkor az információk rendkívül gyors továbbításának, rendszerezésének, tárolásának és felidézésének technikájában bekövetkezett hallatlan nagy fejlődés az írásbeliség egyfajta reneszánszát, újraértelmezését is eredményezi. Ma a verbális és képi kultúra új reneszánsza figyelhető meg. Ezt a számítógép és a világháló hozta magával. Átalakul a könyv formája, illetve megjelenik egy típusa: a digitalizált könyv.

Úgy gondolom, a digitalizáció az egyetlen lehetséges eszköz arra, hogy megmentse és ápolja a Gutenberg-galaxis papíralapú vívmányait és értékeit. Csak a digitalizáció mentheti meg az írott kultúrát a megsemmisüléstől. A (pre-) Gutenberg-galaxis papirusztekercsei, kódexei és megannyi könyve az Internet web-oldalain és multimédiás eszközökön digitális formában folytatják tovább több évezredes életüket. A változások pozitív hatása, hogy a számítógép révén a műveltségi javak szélesebb körben mozoghatnak. A hallatlanul gyors fejlődésnek tehát nemcsak árnyoldalai, hanem érzékelhetően nagyon komoly pozitív hozadékai is vannak.

Irodalom

Alberto Manguel: *Az olvasás története*. Budapest: Park, 1998.

Benczik Vilmos: *Írásbeliség és nyelvfejlődés*. = <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/irasbeli/>

Bényei Miklós Dr.: *A magyar írásbeliség ezer éve*. = <http://www.vksz.hu/benyei.html>

Bódi Zoltán: *Az elektronikus levelezés és a beszéd kommunikáció. Beszédkutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. Bp., MTA Nyelvtudományi Intézete. 1998.

Bódi Zoltán: *Informatika és nyelvhasználat*. 2001. = <http://www.e-nyelv.hu/cgi-bin/hiek/irsok.pl?cikk=1007&type=m>

Eiler Emil: *A könyv az információs társadalomban. Magyar Grafika*, 2005/4.

Érsok Nikoletta Ágnes: *Írva csevegés-virtuális írásbeliség*. <http://memex.c3.hu/~nyelvor/period/1271/1271111.pdf>

Flusser, Vilém: *Az írás. Van-e jövője az írásnak?* Bp., Balassi Kiadó- BAE Tartóshullám-Intermedia, 1997.

G. Cavallo – R. Chartier (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Bp., Balassi, 2000.

Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz, 1999.

Kéky Béla: *Az írás története*. Bp., Gondolat Kiadó, 1975.

Kiss Ádám: *Az írott párbeszéd-beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia részére*. 2002/b. Nyelv-web. = <http://www.szak.hu/nyelvweb/cikkek/sz15.htm>

McLuchan Marshall: *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto, University of Toronto Press. 1962.

Németh-Zainkó-Bognár-Szendrényi-Olaszi-Ferenczi: Elektronikus-levél felolvasó. 1998. Gósy Mária (szerk.): *Beszédkutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. Bp., MTA Nyelvtudományi Intézete. 1998. 189-213

Nyíri Kristóf: *A szóbeliség/írásbeliség – paradigma. Általános áttekintés* = <http://www.idg.hu/internetto/egyetem/filtort/eloadas/eload/04.htm>

Nyíri Kristóf-Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Bp., Áron Kiadó, 1998.

Rétfalvi Györgyi: *Cyberpunk médiakontextus. Szabad-part* = http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/16/16_komm_retfalvi.html

Rétfalvi Györgyi – Czeizer Zoltán: Kép és szöveg viszonya a hypermédiában. *Szabad-part*. = http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/13/13_komm_retfalvi.html

Sebestyén György Dr.: A Gutenberg-galaxis és a digitális kultúra szintézise: Az elektronikus-virtuális könyvtár. *Írás tegnap és holnap*. 1. évfolyam, 1. szám = http://www.oszk.hu/kiadvany/iras/iras_1/11sgy.html

Sebestyén György Dr.: *Légy az információs társadalom polgára!* Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2002.

Tószegi Zsuzsanna: Robinson esete a számítógéppel, avagy a multimédia és az olvasás. *Írás tegnap és holnap*. 1997. augusztus, I. évfolyam 1. sz. = <http://iqdepo.hu/dimenzio/11/11-05-10.html>

Varga Zsuzsa: A digitális írásbeliség kora. Beszélgetés dr. Kovács Kálmán informatikai és hírközlési miniszterrel. *CompLex MAGAZIN*, 2005, XII. évfolyam 3. szám.

Wenz, Karin: Formen der Mündlichkeit und Schriftlichkeit in digitalen Medien. *Linguistik Online 1*. 1998. = <http://viadrina.euv-frankfurt-o.de/~wjournal/wenz.htm>

Zentai László Dr.: *A világ országai: TOP-O-GRÁF Térképészeti Irodája*. Bp., Agát Kft, 1995.

<http://hvg.hu/gazdasag/20050218konyvpiac2004.aspx>

www.e-kiado.hu

<http://netezz.red-one.hu/index.php?oldal>

www.mek.hu

Magyar-szlovák vegyes házasságok élettörténetek tükrében

Bajcsi Ildikó

Munkám elsősorban történeti szempontból a dél-szlovákiai magyar-szlovák vegyes házasságok problematikáját vizsgálja, mégpedig alapvetően az élettörténeti elbeszélésre, mint komoly történeti forrásra támaszkodva.

Mivel a magyar-szlovák vegyes házasságok Szlovákiában elsősorban a két etnikum által lakott interetnikus térben nyernek aktualitást, ezért munkám mindenekelőtt a dél-szlovákiai régió vizsgálatára összpontosít. A nemzetiségileg vegyes lakosságú, multietnikus régiót a szlovákok és a magyarok együttélése, egyúttal a hibriditás jellemzi. Vegyes vagy hibrid pozíciókat alkotnak maguk a vegyes házasságok is a térségben, melyek a Szlovákiában élő magyarság nemzetváltási folyamataira nézve központi szerepet töltenek be. Mára a Szlovákiában élő magyarságnak hozzávetőleg egyötöde él vegyes házasságban. Munkámban a vegyesség kulturális és nyelvi kérdéseit is taglalom, és az ilyen hibrid pozícióba került családok döntéshelyzeteiről, illetve azok kezeléséről is szót ejtek.

Dolgozatom gyakorlati részét az oral history gyűjtés módszere, azon belül is az életútinterjú műfaja jelentette. Összesen három házaspár életében vizsgálódhattam. Interjúalanyaimat különböző etnikai megoszlású településtípusok (Lucska, Nyitraacsehi, Komárom) és eltérő szociális és családi sajátosságaik (gazdálkodómunkás család, értelmiségi család, munkáscsalád) szerint választottam.

Egy életútinterjú során az interjúalany élettörténetét mondja el. „Maga az élettörténet egy egyéni életpálya története, amely adott kontextusban, adott beszédhelyzetben alakul ki, ez esetben a gyűjtő kérésére. Éppen ezért szubjektív alkotás, amely az életpályát az egyén szemszögéből mutatja be, bizonyos fokú szelekciót feltételezve. Egy narratíva, egy diskurzus, amely a hagyomány által meghatározott, és amely a jelen horizontjából feltáruló múltat beszéli el” – fogalmazza meg Ilyés Sándor (Ilyés 2005). Az életútinterjú típusa kevert, strukturált és mélyinterjú egyben. Strukturált, hisz vannak olyan kérdések, amelyeket mindenképp fel kell tennünk. Mélyinterjúként szándéka szerint a személyiség mélyrétegeibe hatol, majd igyekszik olyat a felszínre hozni, amit maga az interjúalany sem tud önmagáról. Az alanyt életének végiggondolására készíteti. Ennél a fajta interjúnál az alany és a kutató közti bizalom a leglényegesebb.

Az élettörténetek épp arról árulkodnak, hogy egy általánosan észlelhető folyamatot hogyan lehet elemeire, vagyis konkrét esetekre bontani. Számomra is ez adta az indokot, hogy ezzel a módszerrel kutakodjam. Úgy érzem, egy ilyen típusú vizsgálódás sokkal közelebb hozhat bennünket több oldalról is bizonyos következtetések levonásához. Az interjúk és az élettörténetek elméleti alapjait elsősorban Kovács Éva: *Interjúk módszerek és technikák* című munkájából meríttem. (Kovács 2008)

Ami a szóbeli adatgyűjtést illeti, három házaspárral készítettem interjúkat. Elsőként a gömri Csermosnya-völgy településén – Lucskán lakó – Kovács Ivetával. Az interjúkészítés során vele és fiával, Ervinnel beszélgettem. A férj sajnos nem lehetett jelen az adott időpontban. A következő interjúalanyaim egy komáromi házaspár voltak, akik közül a férj értelmiségi, tanár. A házaspár kérte, hogy a későbbiekben a nevüket munkám során B. Laci bácsi és B. Vali néni formában használjam, tehát a későbbiekben így fognak szerepelni. A következő interjú Zoboralján, Nyitracsehin készült. Adatközlőim szintén azt kérték, hogy nevüket a vezetéknevük kezdőbetűjének jelölésével használjam. Így ők a későbbiekben P. Lajos és P. Margitaként fognak szerepelni. Mindhárom elbeszélésről hangfelvételt készítettem, és azok témám szempontjából releváns szövegeit leírtam. Az interjúk előkészítésének körülményeiről és a módszerekről bővebben az utolsó fejezetben van szó.

1. Vegyes házasságok a magyar-szlovák interetnikus térben

1.1. Vegyes házasság, asszimiláció

Az asszimilációs folyamatokat meghatározó tényezők magját az akkulturáció, a strukturális asszimiláció, az amalgamáció és az egyén nemzeti hovatartozásának változásai alkotják.¹ Ha az asszimilációs folyamatok jellegzetességeivel kapcsolatban a magyar-szlovák interetnikus térben vizsgálódunk, és az asszimilációs folyamatok okát keressük, az egyik legnagyobb mértékű asszimilációs forrásként a vegyes házasságokat jelölhetjük meg.

Szlovákiában a vegyes házasságok száma az 1950-es évektől 2002-ig tartó időszakban országos szinten fokozatosan a kétszeresére, 6,2%-ról 13,6%-ra emelkedett.²

Nemzetiségi bontásban a szlovákok körében a jelzett időszakban a vegyes házasságok száma szintén emelkedett, az 1970-es években stagnált. Később újra emelkedést mutatott. 1951 és 2002 között 3,4%-ról 7,4%-ra nőtt.

1 Itt elsősorban Gordon amerikai szociológusnak az asszimilációelméletét érdemes megemlíteni, aki szerint ilyen sorrendben épülnek egymásra az „asszimilációs fokozatok”. Az amalgamáció fogalmán itt a házassági asszimiláció értendő, jobban mondva nagyarányú vegyes házasodás a befogadó és a bevándorló népesség és annak leszármazottai között. Yinger, aki szintén szociológus volt, tovább pontosítja Gordon elméletét, és az amalgamációt is megkülönbözteti a vegyes házasságtól. Azt írja, hogy lehet vegyes házasság amalgamáció nélkül, ugyanakkor amalgamáció is lehet vegyes házasság nélkül. (Vö. Gyurgyík 2004, 14–18)

2 Népszámlálás 200. (kéziratban). A népszámlálás adatain túl a vegyes házasságokra vonatkozóan az 1949-től folyamatosan megjelenő csehszlovák statisztikai évkönyvek népmozgalmi adatai szolgáltatók a legrészletesebb forrást. (Gyurgyík 1999, 131)

A magyarok körében Szlovákiában országos szinten az 1950-es év adatai mindössze 851 vegyes házasságot mutattak a 4125 magyar házasság körében.³ A vegyes házasságok azonban ezen időszakban jóval alacsonyabb értékekkel rendelkezettek.⁴ Az 1960-as adatok már realisabb arányokat mutatnak. 1960-ban 4117 magyar párú házasságkötésre került sor, ebből a kimutatott vegyes házasságok száma 721-et (17,5%) mutatott. A következő évtizedek a következőképpen alakultak: 1970-ben 23,7%, 1980-ban pedig 25,3%, 1990-ben 27,7%.⁵ A vegyes házasságra lépő magyarok aránya 1931-től 1990-ig növekedett.⁶

Az 1980-as évek adatai szerint egyébként a magyar párú vegyes házasságok 93%-ában a házas társ szlovák volt. Ekkor a legalacsonyabb heterogámia a szlovák nemzetiségen kívül Szlovákiában éppen a magyar etnikumra volt jellemző (15,5%).⁷ 1991-ben a magyar párú vegyes házasságokat kötők körének 92%-ában, míg 2001-ben pedig 93%-ában volt a házas társ szlovák nemzetiségű (Gyurgyík 2006).

A 2001. évi népszámlálást követően már nincsenek adatok a házasságok etnikai összetételéről, de feltételezhetően a magyarok között a vegyes házasságok aránya 2001-ben 20% körül lehetett. A sok éves növekedést az utóbbi években inkább a stagnálás jellemzi. (Gyurgyík–Horváth–Kiss 2010).

A településszerkezet befolyásáról az ilyen házasságokban a kerületek szerinti adatok nem képesek visszaadni. Annyi azonban tény, hogy a magyarok legnagyobb arányban a Pozsonyi kerületben (2006-ban 70,6%), legalacsonyabb arányban pedig a Nagyszombati kerületben (2006-ban 15,4%) kötnek vegyes

-
- 3 A vegyes házasságok statisztikai értelmezéséhez: A ténylegesen megkötött házasság száma a megadott értékek kétszeresét jelölik. Például 4253 magyar házasságkötés annyit jelent, hogy kétszer ennyi magyar nemzetiségű házasodott meg. A homogén házasságok száma 3176. A 4253–3176=1077 kimutatott magyar házasság a valóságban 2154 megkötött házasság, azonban a házasság egyik fele jelenik csak meg a magyar házasságkötések között. A jelzett időszakban így ténylegesen 5330 (3176+2154) „magyar jellegű” házasság született, melyből 1077 házasságkötésnél az egyik fél nem magyar nemzetiségű volt. (Gyurgyík 1999, 135)
 - 4 Az 1950-es népszámlálási adatokat tekintetbe véve, ill. a negyvenes évek végi-ötvenes évek eleji népmozgalmi adatok a népesség nemzetiségi összetételére nézve nem tekinthetők megbízhatónak a negyvenes évek második felében a magyarságot ért megpróbáltatásai miatt. A jelzett időszakban a magyar statisztikai házasságok és a homogám házasságok számát a tényleges számoknál jóval kisebb értékkel, a vegyes házasságokét magasabbakkal mutatták ki. (Gyurgyík 1999, 134–135)
 - 5 Vagyis 100 homogén házasságkötésre 1950-ben 52, 1970-ben 62, 1980-ban 68, 1990-ben 77 vegyes házasság esett. (Gyurgyík 1999, 135)
 - 6 A vegyes házasságok nemzetiség szerinti alakulásáról 1930-tól vannak adatok. (Gyurgyík 1994, 56; Gyurgyík 2006)
 - 7 Azt kell mondanunk, hogy egy ország lakosságának nemzetiségi összetétele meghatározó a vegyes házasságok arányát illetően, az egyes etnikumok térszerkezetének jellemzői pedig közvetlenül is befolyásolják azt. Így a bevándorló etnikumoknál a heterogámia mértéke magasabban jelenik meg, mint például az őshonos nemzetiségeknél. További fontos mutatók még a társadalmi és a településszerkezetbeli sajátosságok, valamint a felekezeti megoszlás stb. (Gyurgyík 1999, 131–132)

házasságot. A magyar párú vegyes házasságkötések aránya magas értéket mutat a Kassai kerületben (37,7%), közepesen magasat a Nyitrai kerületben (27,3%), s még ennél alacsonyabbat a Besztercebányai kerületekben (25,4%) (Gyurgyík–Horváth–Kiss 2010).

Az 1991-ig végzett kutatások nemcsak a vegyes házasságok vizsgálatára, de a vegyes házasságok körében előforduló válásokra, és az ilyen házasságban születő gyermekekre is kiterjedtek. A válásokkal kapcsolatban országos szinten, és a vizsgált nemzetiségek körében – a szlovákkal együtt – nem teljesen egyértelmű tendencia figyelhető meg. Legegyértelműbb összefüggés itt épp a magyarok esetében volt kimutatható a házaspárok eltérő nemzetisége és a válások között. A magyarok körében 10–30 százalékkal nagyobb arányban értek véget válással a vegyes házasságok, mint a homogám házasságok (Gyurgyík 1999, 139).

A vegyes házasságban született gyermekekkel kapcsolatos vizsgálatok pedig azt mutatták ki, hogy az ilyen családban születő gyerekek és szüleik nemzetiségi megoszlása jelentősen különbözik.

A vegyes házasságok jelenléte Dél-Szlovákiába vegyes térségeiben magas értéket mutat. Ugyanakkor 80%-os ezen a területen az etnikailag homogén házasságban élők aránya, ami ugyancsak igen magas arányt képvisel. Az is elmondható, hogy folyamatosan nő a vegyes házasságok aránya a magyarok, de a szlovákok körében is a térségben. A vegyes házasságok esetében már sokan kimutatták, hogy az ilyen házasságokra lépők felmenői között szintén gyakori a jelenség. Csepeli György, Örkény Antal, Székely Mária és Gyurgyík László vizsgálatai azt bizonyították, hogy a homogén magyar házasságokból származóknak csak egy töredéke vált nemzetiséget. A nemzetiségileg vegyes házasságokból származóknál viszont nemzedékről-nemzedékre növekedik a többségi etnikumhoz köthetők aránya.⁸

A nemzetiségváltás sokszor már a házasságkötés előtt megtörténik. Az 1991-es népmozgalmi statisztikák adatai alapján Gyurgyík László például arra a következtetésre jutott, hogy a vegyes házasságoknak egy részében már a házasságkötés és a gyermekek születése előtti szakaszban a házastársak egyike – legalábbis formálisan – nemzetiséget vált.

8 A Csepeli György, Örkény Antal és Székelyi Mária által végzett vizsgálat Nemzeti etnikai identitás változatlanlansága és átalakulása c. tanulmány dolgozza fel. A vizsgálat során Erdélyt, Dél-Szlovákiát és a magyarországi szlovákságot vizsgálták. (Csepeli–Örkény–Székelyi 1999). Gyurgyík László asszimilációval kapcsolatos kutatásainak vizsgálataira közelebbi információkkal a későbbi lábjegyzetek szolgálnak (Gyurgyík 2004).

2. táblázat: A magyar és szlovák nemzetiségűek négy generációjának megoszlása házasságuk nemzetiségi jellege szerint %-ban⁹

Generáció	Nemzetisége	Homogén magyar házasság	Vegyes házasság	Homogén szlovák házasság	Összesen
Mégkérdozettek nagyszüleinek generációja	magyar	94,1	5,9		100,0
	szlovák		11,7	88,3	100,0
	összesen	62,9	7,5	29,7	100,0
Mégkérdozettek szüleinek generációja	magyar	86,3	13,7		100,0
	szlovák		22,1	77,9	100,0
	összesen	53,4	16,9	29,7	100,0
Mégkérdozettek és házastársuk generációja	magyar	78,0	22,0		100,0
	szlovák		27,3	72,7	100,0
	összesen	43,2	24,4	32,4	100,0
Gyermekeik és házastársuk generációja	magyar	76,0	24,0		100,0
	szlovák		24,5	75,5	100,0
	összesen	38,4	24,2	37,4	100,0

A nemzetiségváltási folyamatok erősödésében fokozatosan nő a vegyes házasságok szerepe.¹⁰ Hasonló információk birtokába juthatunk, ha Csepeli György, Örkény Antal, Székelyi Mária vizsgálatait nézzük (vö. Csepeli-Örkény-Székelyi 1999). Ilyen tekintetben egyébként úgy tűnik, hogy némileg hatást gyakorol az apa az egyes családokban (Gyurgyík 2004, 60–61). A magyar-szlovák vegyes házasságokból származottakat tehát növekvő nemzetiségváltás kíséri. Így a vegyes házasságok növekedésével a teljes populáción belül a veszteség növekszik.¹¹ Amint az Gyurgyík László 2000-ben végzett kutatásából

- 9 A táblázat ahhoz a vizsgálathoz kötődik, amelyet Gyurgyík László asszimilációval kapcsolatos tanulmányából merítettem. A kutatás a délnyugat-szlovákiai magyarok körében vizsgálta az asszimilációs folyamatokat egy kérdőív segítségével. Gyurgyík 12, jobbára Pozsonytól 30 km-es távolságon belül elhelyezkedő településeket vizsgált. A települések kiválasztásával kapcsolatban eltérő etnikai jellegűek voltak; túlnyomó magyar többségűek, mindkét nemzetiség által hasonlóan lakott átmeneti és magyar kisebbségű települések bevonására is sor került. (Gyurgyík 2004, 47)
- 10 Ugyanakkor kiderül az is, hogy az egyének nemzetiségváltását kevésbé vonja befolyása alá házastársuk nemzeti hovatartozása, mint származásuk etnikai homo-heterogenitása. A származást érintő vizsgálatoknál egyébként megfogalmazódott, hogy a magyar származás sokkal inkább hat a leszármazottak nemzeti hovatartozásának fenntartására, mint a vegyes származás. (Gyurgyík 2004, 64)
- 11 Ahogy az Gyurgyík László, Horváth István és Kiss Tamás munkájában Szlovákiára nézve megfogalmazódik: „Minél nagyobb egy adott közösségen belül a szórványhelyzetben, illetve a vegyes házasságban élők aránya, annál inkább lecsökken az etno-kulturális reprodukció, illetve annál nagyobbak az ezt érintő kockázatok. Talán Felvidék az a régió, ahol ez a kockázat a legnagyobb mértékű, mégpedig elsősorban a vegyes házasságok magas aránya miatt. Óvatos becsléssel azt lehet mondani, hogy a jelenleg termékeny generációk közel egyötöde esetében vethető fel, hogy utódaik szintjén a magyar etnokulturális identitás nem lesz domináns.” (Gyurgyík-Horváth-Kiss 2010)

is kiderül, a vegyes házasságok aránya legnagyobb mértékben az első és a második generáció között emelkedett. Történeti léptékben feltételezhetően mindez a reszlovakizáció következményeinek tudható be. Emellett pedig a magyar-szlovák interetnikus kapcsolatok bővülésére és az etnikai térszerkezetnek az 1945–1948 közötti periódusban végbement változására utal. A nagyszülők generációjában jelen lévő szlovákok kétszer nagyobb arányban élnek vegyes házasságban, mindez a vizsgált településeken akkor még alacsony arányban élő szlováksággal magyarázható. A negyedik generáció adatai kevésbé megbízhatóak.¹²

Az 1990-es éveket nem könnyű becsülni, hisz nem volt mód arra, hogy vizsgálódni lehessen a mindennapi étellel kapcsolatosan ilyen szinten. Ha településtípusok szerint közelítünk a homogén és a vegyes házasságok arányszámának változásaihoz, akkor csupán feltételezésekre vagyunk utalva. Mindezen feltételezések szerint a heterogámia a vegyes típusú helységekben ölti a legnagyobb méreteket. Így szolgáltat ideális környezetet az ilyen házasságoknak a dél-szlovákiai régió.

Mindezek alapján elmondható, hogy a heterogámia a magyar, illetve a szlovák falvakban fordul elő a legritkábban. A magyar többségű helységekben tehát a magyarok kisebb hányada köt vegyes házasságot, mint a magyar kisebbségű településeken. Ott ugyanis a szlovák népesség esetében a szlovákok körében sokkal kisebb arányú a vegyes házasodás, mint a magyar többségű településeken.

3. táblázat: A magyar, szlovák és homogén vegyes házasságok aránya a megkérdezettek generációi, településtípusok és nemzetiség szerinti bontásban (%)¹³

Házasságok jellege	Magyar kisebbségű településtípus		Vegyes településtípus		Magyar többségű településtípus	
	magyar	szlovák	magyar	szlovák	magyar	szlovák
Homogén	69,9	81,7	71,7	72,6	84,4	42,5
Vegyes	30,1	18,3	28,3	27,5	15,7	57,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

12 Az 1950-es népszámlálási adatokat tekintetbe véve, illetve az 1940-es évek végi és az 1950-es évek eleji népmozgalmi adatok a népesség nemzetiségi összetételére nézve nem tekinthetők megbízhatóknak az 1940-es évek második felében a magyarságot ért megpróbáltatásai miatt. (Gyurgyík 2004, 57)

13 Ld. a 25. sz. lábjegyzetet.

A magyar kisebbségű településeken a magyar népességet illetően kétszer nagyobb a vegyes házasságok aránya, mint a magyar többségű településeken. A szlovákok esetében még nagyobb eltéréseket tapasztalhatunk. Itt a magyar többségű településeken többségük, a magyar kisebbségűeken pedig alig ennek egyharmada él vegyes házasságban. Az egyes településtípusokon belül négy generáción át a legnagyobb mértékű változást a magyar kisebbségű helységek mutatták, a legkisebb változásokat pedig a magyar többségű helységek produkálták a szlovák-magyar heterogámiát illetően.¹⁴

1.2. „Vegyesség”, hibriditás, köztes pozíciók

A vegyes házasságok kérdése munkámban annak témájából fakadóan elsősorban az etnikai vegyességhez kapcsolódik.¹⁵ A „vegyesség” mint komplex fogalom sok mindenre vonatkoztatható egy társadalmon belül. Nemcsak etnikai, de vallási, vagy bármilyen más irányú vegyességet is kifejezhet. Sarkítottan fogalmazva akár azt is mondhatjuk, hogy minden ember más, mindenki mást visz magával a házasságba, tehát a maga módján minden házasság vegyes házasság. További kérdések csak a különbségek alkatában, azok nagyságában és sokaságában vetődnek fel.¹⁶

Maga a vegyes házasság fogalma eredetileg nem is az etnikai vegyességre vonatkozott. Ezt a szókapcsolat eredete jól mutatja, hiszen régebben elsősorban vallási fogalomként volt használatos. Csak másodsorban és a későbbiekben vonatkoztatták azt etnikai alapon szerveződő vegyes házasságokra. A szókapcsolat ugyanis (lat. *matrimorum mixtum*) eredetileg azt a házasságot jelölte, melyet különböző keresztény felekezetekhez tartozók kötöttek egymással (*A Pallas Nagylexikona*). A köznyelvben ide tartoztak még a keresztények és a nem keresztények közti házasságkötések is. Érdemes megemlíteni, hogy az egyházi jog mindenkor szigorú szabályokkal korlátozta az ilyen házasságkötések elfogadását és szabta meg annak kritériumait.

Mindez jól mutatja a vegyes házasságok, tehát a vegyes pozícióba került személyekkel kapcsolatos komplexitásokat, valamint az ilyen házasságok kezelésének különbözőségét a homogén házasságokéhoz képest. Mindez a vegyesség, illetve a heterogén házasságok megkülönböztető elbírálását is jelenti

14 A magyarok növekedése itt meghaladja a szlovák házasságokon belüli emelkedést, ami azt is jelzi, hogy a szlovákság nagy része épp ezeknek a házasságkötéseknek a révén került a helységekbe (Gyurgyík 2004, 57).

15 Horváth István erdélyi magyarokat érintő vegyes házasságokkal foglalkozó művében megfogalmazza az etnikailag vegyes házasságok strukturális és szociokulturális mibenlétét. Strukturális, ugyanakkor szociokulturális jelenségekként tünteti fel őket, ahol nemcsak statisztikai valószínűségekről beszélhetünk, de a jelenség társadalmi-, illetve csoportértékről, identitásról, világnézetre is utal az (Árendás 2009, 83).

16 Giralda francia szociológus egy kutatása során az egyik legjobb szemléltetését adja a házastársak közötti távolság-index kiszámolásának, ami 12 változó figyelembevételével készült (Cseh-Szombathy 1979, 121).

a társadalomban, ami valamiféle köztes helyzetbe kényszerítette, illetve kényszeríti az ilyen pozíciót vállalókat. A köztes pozíciókba kerülő személyek ugyanis mindenkor egyfajta szakítást képviseltek és képviselnek a társadalomban a saját maguk által alkotott új identitásukkal a többségi modellhez képest.¹⁷ „A szlovák-magyar multietnikus közegben a köztes etnicitású egyéntől környezete »magyar« és »szlovák« magatartásokat, azonosulásokat egyaránt elvár, miután a köztességet legitim pozícióként nem ismeri el.” (Árendás 2009, 149)

Ugyanakkor ezek a köztes pozícióban élő emberek nem csupán a „szakadásnak”, a valamiféle folyamatosság megbomlásának, de az etnikai és kulturális határok közti átjárhatóságoknak is kiváló példái. A 21. század tanulságai szerint a vegyes házasságokat ellenző negatív attitűdök csökkenést mutattak az elmúlt ötven évben. Ezzel együtt az etnikai-demográfiai viszonyok átformálódtak, a vegyes házasságok elfogadottsága pedig egyre nőtt.¹⁸

A vegyes házasságok a hozzá való viszonyulásoktól függetlenül sem kezelhetők egyértelműen pozitív vagy negatív jelenségekként. Negatív értelmet kizárólag abban az esetben nyerhetnek, ha azokat bizonyos politikai célok, társadalmi érdekek, illetve meghatározott értékek érvényesítésére használják (Mirnics 1994, 123).

Az etnikai alapon szerveződő vegyes házasságok fő előfordulási helyeként a vegyes nemzetiségű területeket jelölhetjük meg, és az ilyen terek természetes jelenségének tekinthetjük őket. A vegyes környezet lakosai számára már matematikailag is kevesebb esélyt biztosít a homogén házasságok létrejöttéhez. Alain Girard francia szociológus vegyességgel kapcsolatos kutatásai szintén alátámasztották, hogy a szabad párválasztást társadalmi és földrajzi tényezők által erősen behatárolt.¹⁹

Így van ez a dél-szlovákiai vegyes térben is, mely megalakulásától fogva etnikailag nem alkot és nem is alkotott homogén régiót. A dél-szlovákiai vegyes térség kontaktuszónája egyre inkább ritkult, szűnt meg vagy alakult át a században. Ezzel együtt öltött fokozott mértéket a régió vegyes karaktere a 20. század végére, melyet a területen a sávós nyelvhatártípus terjedése is jól mutat. Ugyanakkor a mában minden bizonyosság szerint a nyelvhatárok jelentősége

17 Az etnikai sztereotípiák hatása alatt ugyanis emberek bizonyos csoportját kulturálisan különállóként jelennek meg, és ez alapján kezelik őket. Vannak azonban a „kivételek”, főként a multietnikus, polietnikus társadalmakra jellemzően, őket ebben a helyzetben máshogyan kezelik (Árendás 2009, 133).

18 A városban jóval inkább számít elfogadottabbnak a vegyes házasság, mint a falvakban. A városok számának növekedésével tehát együtt jár a vegyes házasságok mindkét részről való elfogadása (Árendás 2009, 155).

19 Girard összefoglaló mutatót szerkesztett a szabad párválasztást akadályozó tényezők kifejezésére (Cseh-Szombathy 1979, 121).

lassan megszűnik azáltal, hogy elmosódnak azok, tehát sávossákká válnak, illetve azáltal, hogy a nyelvhatár az egyes emberen belül, a kétnyelvű emberen belül lesz jelen.²⁰ Ez utóbbi határok legkiválóbb kifejezői lehetnek maguk a vegyes házasságok is.

Összefoglalva a vegyes terek mindenféleképp ideális környezetet biztosítanak a vegyes házasságok létrejöttéhez, illetve ahhoz, hogy az emberek két- vagy többnyelvűekké, illetve többkultúrúakká váljanak, sokszor épp a vegyes házasságok által.

1.3. Kulturális, nyelvi sajátosságok

Mindannyian valamely kultúra, illetve kultúrák részesei vagyunk. Ezen kultúrák azáltal határozhatók meg a leginkább, hogy különböznek egymástól. A kultúrán belül azonban megkérdőjelezhető az a nézet, miszerint valóban léteznek azok homogén mivoltukban (Kapitány–Kapitány é.n.).

Amikor két, esetleg több kultúra találkozásáról, határainak érintkezéséről beszélünk, mindig figyelembe kell venni a kölcsönhatások tényét. Ez a helyzet gyakorta az egyik vagy másik kultúra malmára hajtja a vizet, mialatt a másik kisebbségi helyzetbe kerül.

A kölcsönhatások fogalmán túl érdemes tovább lépni az akkulturáció fogalmához. A szó egy adott kultúra változására utal, mely más kultúrával való találkozása, érintkezése által jött létre. Itt a társadalmi csoportok átveszik a másik kultúra elemeit, és mindez megváltoztatja őket. Az akkulturáció lehet egyirányú és kölcsönös is egyaránt. Az akkulturáció akkor kölcsönös, amikor a kultúrák egyaránt mintaadók és befogadók is. Egyirányúságról pedig akkor kell beszélni, mikor a befogadó kultúrára valamelyik domináns kultúra gyakorol hatást. Ez utóbbi esetében alakulhat ki a kultúraváltás folyamata, mely tágabb értelmezésében már az asszimiláció fogalmához vezet (Ilyés Z. 2005, 266).

A kultúraváltás kapcsán kulturális konfliktusok alakulhatnak ki, amelyek abból fakadnak, hogy különböző kultúrák szembesülnek egymással. A mindennapi életben mindez annyit jelent, hogy egyének találkoznak egymással, s ezek a konfliktusok egyéni képviselőik által hatnak.

A kultúraváltás legfőbb központjai, és ezáltal a kulturális konfliktusok fő hordozói maguk a vegyes házasságok is. A konfliktusok forrása a legkisebb kérdésektől kezdve a világnézeti különbségekig rengeteg dologból adódhat.²¹

20 Amíg évszázadokon keresztül a sávós nyelvhatár mellett az éles nyelvhatár típusa volt jellemző a felvidéki nyelvhatárra, addig az 1960-as évek után az elmosódó nyelvhatár kezdett meghatározóvá válni, ezzel együtt kiterjedt régiók kezdtek vegyes nyelvűvé válni (Szarka 2003).

21 Ide tartozhatnak például a tárgyi kultúrák és a térkihasználás különbségei, időháztartás, szolgáltatások kérdése, emberi kapcsolatok, a kommunikációs módok, konfliktusok kezelésének módjai, privát szféra kérdése, a vallás, szokások, de akár a hatalom kérdésköre is (Kapitány–Kapitány é.n.).

A vegyes házasságok ugyanakkor a kettős kulturáltság fő színtereit is alkotják. Az ilyen családokban kialakulhat egyfajta keverékkultúra vagy kétkultúrájúság is.

Szlovákiában a homogén kultúrák létének megkérdőjelezése, illetve az akkulturáció, a kultúraváltás és a konfliktusok még inkább aktualitást nyernek azáltal, hogy az megalakulásától kezdve multikulturális karakterrel rendelkezett.²²

A Dél-Szlovákiára szintén jellemző vegyes karakter mindig is kedvezett a heterogén házasságok létrejöttének. A dél-szlovákiai térben együtt élő magyarok és szlovákok kulturális közelsége ugyanis megfelelő feltételeket biztosított a vegyes házasságok megszületéséhez. Ezáltal azonban gerjesztőjévé is vált az asszimilációs folyamatoknak.²³

A multikulturalitás és a kulturális határok, valamint a többnyelvűség és a nyelvhatárok közt különbségek adódnak. A kulturális határok ugyanis nem mindig esnek egybe a nyelvhatárokkal. Már csak ebből kifolyólag is érdemes külön kitérőt tenni a kultúrán belül a nyelv kérdésére is. A nyelv elsődleges identitás-meghatározó tényező, emellett pedig hangsúlyos szerepe van egy kultúrán belül is. Még mielőtt áttérnénk a kétnyelvűség és a nyelvcsere folyamatok Szlovákián belüli tárgyalására, érdemes kitérni a két fogalom magyarázatára.

A kétnyelvűség egy komplex megnevezés. Pontosán nem határozható meg a fogalom, illetve az, hogy mire is vonatkozik.²⁴ A kétnyelvűségen túlhaladó megnevezés a nyelvcsere fogalma, amelyet sokszor úgy diagnosztizálnak, mint a kétnyelvűség átlépéséből létrejött végső állapotot, bár a kétnyelvűség is lehet stabil (Gal 1991, 66). A nyelvcsere ma erősen az államnyelv felé mutató tendenciákat mutat. A gyakorlatban ez annyit jelent, hogy az egyén egyszerűen lecseréli a nyelvét.

Nyelvi attitűdjeink, vagyis a nyelvhez való viszonyulásunk két típusát adják a nyelvi stigmák és a nyelvi presztízsek is (Sándor 2000, 29).

Bartha Csilla véleménye szerint a kétnyelvű nyelvhasználók nyelvfeladását és többségi nyelvre való áttérését (akár vegyes házasságban, akár egynyelvű közegben élnek) mindig történeti, ideológiai és gazdasági szempontú okok határozzák meg. Továbbá a nyelvi folyamatokkal kapcsolatban a politikai döntések behatásáról is nyilatkozik. Kifejti, hogy a nyelv a politikai hatalom gyakorlásának eszközeként a politikai átalakulások új nyelvpolitikai döntésekkel járnak.

22 A mai Szlovákia területén a kezdetektől életek magyarok, szlovákok, németek, horvátok, romák, zsidók, ukránok és ruszinok is. Az itt élő népek kultúrája egymáshoz oly mértékben hasonult, hogy önmagukban értelmezhetetlenek. Mindez az interetnikus és interkulturális kapcsolatok fényében nyer értelmet (Liszka 2009, 11).

23 Szlovákia esetében elsősorban az interetnikus jelleg, s csak másodsorban az interkulturális a meghatározó. Ez többek között annyit jelent, hogy a térség etnikumainak kultúrája rendkívül közel áll egymáshoz (Liszka 2009, 11).

24 Leegyszerűsítve: a nyelvtudomány álláspontja szerint a kétnyelvű családban lehetőség nyílik két egyenértékű nyelvi kódrendszer elsajátítására, de ez gyakran nehezen megvalósítható (Mirnics 1994, 119).

Így a kétnyelvűvé válás kényszerű formái alakulnak ki, melyek katonai megszállás, békeszerződések, határváltozások stb. által jönnek létre. Ezek a nyelvi változások természetükben konfliktushordozók. Magyarország tekintetében ilyen volt az 1920-ban aláírt trianoni szerződés és annak nyelvi vonatkozásai (Bartha 1999, 41–44).

Le kell szögezni, hogy valamilyen értelemben minden szlovákiai magyar kétnyelvűnek tekinthető, hiszen a szlovákul nem beszélők is kiigazodnak a szlovákul megjelölt térben, ismerik a szlovák nyelvű feliratok jelentését, s maguk is számos szlovák szót használnak magyar megszólalásaikban. A szlovákiai kisebbség életében ugyanakkor központi szerepe van az anyanyelvnek, a nemzeti identifikáció kapcsán is. Lanstyák ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „Azok a szlovákiai magyarok, akik feladják nyelvüket, egyben meg is szűnnek magyarok lenni.” (Lanstyák é.n.). A szlovákiai magyarságra a magyar nyelv dominanciája jellemző, a magyarok zöme jobban beszéli a magyart, mint a szlovákot. (Lanstyák é.n.)

A vegyes házasságokhoz közelítve kiindulási pontként nézzük meg a család szerepét a kétnyelvűségben. A család szociolingvisztikai tényezőként és nyelvhasználati színtérként is fontos szerepet játszik a kétnyelvűségben. A valódi nyelvhatárok ugyanis nem a települések között, hanem elsősorban a családokban húzódnak.

A vegyesházasságoknak a nyelvcserefolyamatokban kifejtett hatása mellett a nem anyanyelven történő iskoláztatás a leginkább meghatározó. Az pedig tudvalevő, hogy a kétnyelvű környezetben a vegyes házasságok száma egyre növekszik. Különbségeket mutatnak ilyen téren azonban szórvány-, perem-, szigethelyzetekben, illetve a tömbben élő kisebbségek egyaránt. A vegyes házasságok során tényleges az asszimilációs nyereség. A vegyes házasságok tehát úgy gyakorolnak hatást a kisebbségi nyelv életére, hogy az adott közösségben a kisebbségi nyelv visszaszorulását idézik elő.

A vegyes családokban a nyelvi folyamatok ugyanis mindig az egynyelvűség irányába hatnak, ami a többségi nyelvet jelenti.

A kétnyelvű, illetve a vegyes nemzetiségű családokban ugyanakkor jelen van az ideális kétnyelvűség lehetősége is. Ez alapján fordulhat elő, hogy az ilyen családban felnövő gyermek két anyanyelvvvel, tehát kettő első nyelvvvel rendelkezék. Mindezt a családokban külső, de ugyanakkor belső körülmények is befolyásolják. Külső körülményekkel vannak kapcsolatban a 20. századra jellemző társadalmi változások (Gal 1991, 67). Mindezek által közelebb kerülnek a kisebbségeket a domináns nyelv intézményeihez. A belső tényezőkhöz pedig olyan dolgok tartoznak, mint a nyelvi presztízsek, a nyelvi attitűd, a nyelvek szimbolikus értéke, a család-modell, vagy a gyermekek kötődése a szülőkhöz (Rus Fodor é.n.).

Ez persze nemcsak a vegyes házasságok esetében probléma. Szlovákiában a vegyes, de a homogén házasságból származó kétnyelvű gyermekek is felnőtt korukra gyakran szlovák egynyelvűekké, illetve szlovák domináns kétnyelvűekké válnak. A kérdés komplexitására utal mindenesetre az a tény, hogy míg a vegyes házasságok általában nyelvi asszimilációval járnak, mindeközben kultúraközvetítő funkciót is betöltenek.

1.4. Döntéshelyzetek és dilemmák: óvoda- és iskolaválasztás

A vegyes házasságok belső nyelvhasználatának döntő súlya van az ilyen családban született gyermekek nevelésében, nyelvi szocializációjában. A gyermek nyelve jelentheti ugyanis a tényleges asszimilációs nyereséget a többségi nemzet javára (Gyurgyík 1999, 141).

Az iskolaválasztásban Dél-Szlovákiában nem létezik köztes megoldás. Így komoly dilemmát okozhat a heterogén családok számára az óvoda-, illetve az iskolaválasztás. Ezek a „homogén” intézmények ugyanis a gyermek számára olyan alapközösséget jelentenek, ahol azok szocializálódnak. Míg ugyanis a homogén családokban ez a kérdés automatikusan megoldódik, addig a többes kötődésűeknél nem lehet beszélni ilyen mértékű automatizmusról.

A kérdéssel kapcsolatos első lépcsőfokot az óvodák alkotják. Nagyobb súlyuk mégis az iskoláknak van. Ez a leginkább meghatározó ugyanis arra a nyelvre nézve, amelyet a gyermek a legnagyobb értékkel fog majd használni a jövőben. Az iskoláknak nemcsak a nyelvi kérdésekben van nagy szerepük, de a párválasztás terén is, hisz nagy eséllyel itt dől majd el, hogy a gyermek egy másik nyelvben, kultúrában fog-e mozogni, informálódni, és szocializálódni, vagy anyanyelvén.²⁵

Abban az esetben, amikor a gyermek szülei nem az anyanyelvi oktatás mellett foglalnak állást, az anyanyelv konyhanyelvvé silányulhat, amely anyanyelvi írástudatlansággal is párosulhat. Az anyanyelvnek így megszűnik az identitásértékközvetítő szerepe. Ezzel egyetemben a teljes közösségi életvitel és a családalapítás is a másik nyelvi közegben megy végbe (Vetési é.n.).

A vegyes házasságok nyelvhasználati szokásai és az iskolaválasztás közt szoros korreláció figyelhető meg. Ez pedig Szlovákia tekintetében a szlovák-magyar vegyes házasságok esetében majd minden esetben az államnyelv javára történik, ahol mindezt az is „elősegíti”, hogy az iskolákban nem segítik elő a kétnyelvűséget. Az államhatalmi szervek ugyanis elsősorban a többségi csoport uralmát tartják szem előtt, a kisebbségi nyelveket pedig stigmákkal látják el. Ezáltal úgy tűnhetnek fel a többségi és kisebbségi nyelv közti kapcsolatok, hogy a kisebbségiek előnyösebbnek inkább a többségi csoport, a többségi nyelv

25 Például Erdélyben kimutatták, hogy az értelmiségiek körében magasabb a vegyes házasságok aránya. Ez arra vezethető vissza, hogy a „lokális házassági piacokat” itt elsősorban a román többségű városokban végzett egyetemek jelentették (Gyurgyík–Horvát–Kiss 2010).

főlényét, dominanciáját látják. Megfelelő társadalmi és intézményes támogatottság híján így azután még több akadály gördül a kisebbségi nyelv anyanyelv-ként való elsajátításának útjába. Ha ugyanis a gyermekek szlovák iskolába járnak, akkor nagyobb eséllyel szlovák környezetben szereznek barátokat majd, így fenn áll az a veszély, hogy a kisebbségi nyelv csak a családhoz köti őket, ezáltal sokkal könnyebben el is tűnhet az majd életükből. Ahogy azt Mirnics Károly is megfogalmazza: „A tudattól független tényezők hatására az ilyen gyermek is érvényesülni akar, és a nyelv, amely nem rendelkezik elég presztízzsel a gyermek szubjektív véleménye szerint is háttérbe szorul.” (Mirnics 1994, 126)

2. Vegyes házasságok a gyakorlatban

2.1. „A szíve beszél az embernek ...” I. interjú – Kovács Iveta

Első interjúmat Kovács Ivetával és fiával, Kovács Ervinnel készítettem a Gömöri régióhoz tartozó Lucskán. A falu Rozsnyótól 19 kilométerre keletre egy mészkőterazon fekszik. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint Gömör-Kishont vármegyéhez tartozó község ma a Kassai kerülethez tartozik, a Rozsnyói járás része. Lucska a Csermosnya-patak völgyében terül el, ahol a barkai völgy elbűvölő látvánnyal tárul ki.

A 2001-es népszámlálás adatai szerint a falu lakossága 219 fő volt. Nemzetiségi megoszlás szerint ugyanezen adatok alapján 192 ember mondta magát magyarnak, 21 lakos pedig szlovák nemzetiségűnek. Mint látható, erős magyar többségű faluról van szó. A 20. századbéli népszámlálási adatok ugyancsak magas magyar többséggel számolnak (Keményfi 2000, 74, 98, 106, 114). Más nemzetiségű lakosok még kevésbé fordulnak elő a faluban.²⁶

Régi keletű faluként az első írásos emlékek 1406-ból valók. A falu azonban már a 13. században is létezett. A községben a középkortól jelentős vastermelés folyt. Lakói bányászattal és kohászattal foglalkoztak. A falu legfontosabb történelmi nevezetessége a 13. században épült templom, melyet valószínűleg Giskra huszitái alakítottak át.

Kovács Iveta és férje szlovák-magyar vegyes házasságban élnek. Iveta szlovák, míg a férje magyar nemzetiségű. Ivetáék már házasságuk ideje alatt költöztek Lucskára. Régen Barkán éltek, ahonnan a férje is származik. Iveta Pacsáról érkezett. A feleség 42, míg a férje, Gábor 44 éves. Családjuk a gazdálkodó-munkás családot képviseli. A férj traktorista, ő maga egy konyhán dolgozik. Két tizenéves fiuk van, Ervin és Norbert.

26 A statisztikai adatok forrása a Szlovákiai Magyar Adatbank. A Fórum Kisebbségkutató Intézet internetes oldala. http://www.foruminst.sk/index.php?p=&t=a&xp=&w=&Data_Id=7&MId=&LId=&ev=&Lnd=11&P=index.hu (2010. 03. 05.)

Kovács Iveta egy homogén szlovák családból származik. Szülei egy lakodalmon találkoztak Csehországban. Az édesanyja egy nyitrai gyermekotthonban nevelkedett, az édesapja Máriabányán dolgozott. Ezáltal a szülei már régebben kapcsolatba kerültek és érintkeztek magyarokkal. Így sem Iveta, sem szülei számára nem volt ismeretlen a magyarsággal való találkozás, együttélés. Környezeti nyelvként jelen volt életükben a magyar nyelv. Iveta elmondása szerint édesanyja teljesen jól beszél magyarul, és az édesapja is bírja a nyelvet. A későbbiekben szülei mindketten dolgoztak magyarokkal. A faluban, Pacsán szintén éltek magyarok.

Iveta a férjével édesapja munkahelyén, Lucskán ismerkedett meg, aki akkor „bacsá” volt, és ott élt a juhokkal. Első találkozásuk idején egyikük sem beszélt a másik nyelvét. Iveta sem tudott magyarul, a fiú pedig szintén nem tanult meg szlovákul, mert Iveta elmondása szerint a helyi magyar iskolában nem tanulták meg rendesen a szlovák nyelvet.²⁷ Mivel nem értették egymás nyelvét, ezért a randevúuk szótárral a kezükben zajlottak, így kommunikáltak. Iveta ugyan valamilyen szinten értett magyarul; az iskolában, Váralján ragadt rá valami, illetve a szülei által:

„Igen, de én mondjuk értettem többet, csak beszélni nem tudtam. Egy csöppet értettem, mert amikor jártam iskolába Váraljára, ott is tudtak, ott is tudnak magyarul, ugyi, és akkor valami rám ragadt, mert apu tudott magyarul, mer anyu is, mer ők is Váralján, és akkor ők is magyarokkal dolgoztak (...) Úgyhogy tudtak magyarul beszélni, úgyhogy az nem volt a gond, hogy nem tudtunk vóna, már hallottunk erről. Csak-hogy nagyon nem tudtam beszélni, na.”²⁸

A nyári találkozásokon kívül, amikor Iveta az édesapja munkahelyén, Lucskán nyaralt, a házaspár által választott közös középiskola adta a további lehetőséget a kapcsolattartásra magyar párjával.²⁹ A nyelvtanulás motivációját illetően az is segítette Iveta számára, hogy férje nagyrokonságában az öregek nem értettek szlovákul.³⁰

27 „Ő nem tudott semmit, mert az járt magyar iskolába Dernőre, de vót ott tanító, hogy nem nagyon tanultak meg jól szlovákul, vagy huncutok voltak a fiúk. Nem tudom. És akkor so slovníkom v ruke. Úgy jártunk meg.” I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

28 I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

29 „Oszt ottan találkoztunk az internáton. Oszt folytatódott az az izé, ismerkedés a nyáron, ami volt.” I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

30 „És neki a nagyszülei, meg a nagyrokonság, mert az apósoméék voltak tizen, oszt akkor nagy a rokonság volt, és öregek nem tudtak szlovákul, és kellett valahogy tanulni beszélni, úgyhogy az volt, hogy muszáj voltam beszélni magyarul.” I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

A későbbiekben, mire fiatal házassokká lettek, nagyon jól elsajátították egymás nyelvét. Iveta szerint férje is jól megtanult szlovákul, és neki is sikerült elsajátítania férje nyelvét:

„Nagyon jól megtanult. És nekem mikor összeházasodtunk, akkor az volt, hogy én beszélek vele magyarul, ő beszél velem szlovákul. Mink úgy beszélünk, mikor összeházasodtunk. Ő is tanult, meg én is úgy vele. És akkor úgy ment. Azt fordította, amit nem kell (...) Akkori időbe 88, 89-be volt a lagzink. És akkor ment a Dallas a tévében. Ugye néztük, oszt azt fordította, amit nem kell. Mert én már sokat értettem, úgyhogy néha, ha most megyek Rozsnyóra, és akkor találkozok Pacsáról az emberekkel, akkor köszönök magyarul. Há szlovákul kellett volna köszönni. Má hülye vagyok. Mert már úgy bele mentem, hogy már nagyon beszélek magyarul.”³¹

Iveta tudatában tehát a két nyelv határai teljesen elmosódní látszanak, olykor szlovák ismerőseit is hajlamos magyarul köszönteni. Mindebben nagy szerepe volt a családon belül kialakult szokásoknak, pl. a tévézésnek, a gyermeknevelésnek, a szomszédokkal s általában a faluban többségi magyar lakosságával való kapcsolattartásnak.

Gyermekeik nemzetisége magyar. A férje akarata teljesült ezáltal. Szlovák iskolába írátták őket. Iveta bevállása szerint azért, mert így jobban tudott számukra segíteni a tanulásban.³² Kiemelendő, hogy az iskolaválasztás és a nyelvválasztás kapcsán mindez nem versenyhelyzetként jelent meg náluk, hanem komplementer, kiegészítő szerepet kapott csupán, és nagy szerepben az automatizmussal.

Iveta szerint a gyermekeknek az iskolában nem okozott gondot, hogy magyarok. Elmondása szerint jól tudtak szlovákul. Véleménye alapján a gyerekeknek kifejezett előnyt jelentett, hogy a pacsai szlovák iskola után a középiskolában magyarul és szlovákul is tudtak kommunikálni.³³ Mindezt maga Ervin is

31 I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

32 „Hát ő nekik van írva, hogy národnost' maďarská, mert a férjem akarta, oszt [...] nem probléma. Szlovák iskolába járnak, mert oda járnak, mert én jobban tudok nekik segíteni.” I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

33 „Mert ha mentek Pacsába, ugyi barátok Pacsáról, mert ottan is jártak iskolába Pacsáról, oszt velük csak szlovákul tudtak beszélni. Osz bekerültek má srednára, akkor má ott magyarul, meg szlovákul is, úgyhogy akik nem értették, annak volt rossz, nekik volt jó. Mert ők tudta magyarul is, meg szlovákul is, mert ott csöppet nárečie van.” I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

mege erősíti.³⁴ A gyerekek a családban mindkét nyelvet használják. Ha vele beszélnek, akkor szlovákul, ha az édesapjukkal, akkor magyarul beszélnek. Néha azonban felborulnak a „szabályok”. Ervin gyakran az édesanyjával is hajlamos magyarul beszélni, mire Iveta általában felszólítja.³⁵

Kovács Iveta nagyon befogadó és nyitott más emberek irányába, nemzeti-ségüktől függetlenül is. Számára érthetetlenek azok a problémák, amelyek oly sokszor itt Szlovákiában az egyes etnikumok közt folynak. Egy negatív példát is megemlíti a kisebbségi konfliktussal kapcsolatban, mégpedig a mai rosznyói kétnyelvűségi gyakorlat vonatkozásában:

„Én nem tudom, mér, hát igazán csodálkozok. Mert mondjuk, van ilyen is, én is találkoztam ilyennel, hogy Pacsáról való, és akkor dolgozott Rozsnyón a bíró a csendőrségen, és akkor mondjuk volt nagyon beteg az apja, mert az ő apja volt nekem a keresztapum. És akkor nagyon beteg volt, na de egyszer ő is mondta, hogy begyűtt egy öregasszony Rozsnyóra kikérni. A csendőrségre akart menni, és akkor megmondta neki, hogy na Slovensku po slovensky. De az az öregasszony mondjuk, nem tudja szlovákul. (...) No, és hát (...) megértőbb lehetett volna, mert nem tehet róla, hogy nem tudott szlovákul, no de közbe meg, amikor az apja beteg volt, csak erre akarok kimutatni, akkor az én szerintem nem jól van az.”³⁶

Iveta beszélt a külső világ szemléletéről is, és elmondta, hogy olykor mennyire csodálkoznak az ismerősök azon, hogy kitarítottak egymás mellett férjével.³⁷ Magyarországi utazásai kapcsán kifejtette, hogy ha még a fia segítségével is, de mindig sikerült kifejeznie magát.³⁸ Büszkén taglalja saját érettségi találkozásával kapcsolatos élményeit, és azt, hogy régi magyar osztálytársai miként csodálkoznak azon, hogy ő így elsajátította a magyar nyelvet:

34 „Hát én csak azt mondom, hogy minél több nyelvet tud az ember [...] Szlovákokkal, magyarokkal is egyaránt jártunk egy osztályba, oszt aki tudott magyarul, avval beszéltem magyarul, aki meg szlovákul, azzal meg szlovákul. Már úgy megszoktuk idővel!” I. interjú: Kovács Ervin. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

35 „És most meg jobban beszélnek velem magyarul. És haragszok rá! [...] Rozprávaj sa po slovensky! Arra kérlek, hogy beszélj velem szlovákul, mert néha nem értek, mit beszél.” Uo. I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

36 I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

37 „Most volt Barkán búcsú, és akkor ott találkoztunk a férjemnek a vót mesterrel, aki iskolába tanult, és akkor azt csodálkozta, tik megamaradtatok együtt, azt mondja. Mert akkor jártunk internáton.” I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

38 „Még voltunk egyszer Magyarba kirándulni Egerbe gyerekekkel. [...] Én mentem kérni valamit, de még Ervin tanított engemet, hogy nem jól mondok, hogy kértem ugye. Akkor is má jobban tudott beszélni.” I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

„Jaj, nagyon nehéz volt. És most, mikor találkozónk volt nekünk, család után tíz év talákozó, és találkoztunk és beszélgettünk, oszt: »Iveta, ty tak rozprávaš po maďarsky?« - csodálkoztak magyarok, hogy hogy beszélék én, ugye, hogy Pacsáról vagyok, és akkor: »Nyugodtan beszélhetsz magyarul, mindegy.« Mindenki meg volt lepődve.»³⁹

Iveta esete kivételes a szlovákok körében, annál is inkább, mert Szlovákiában a kétnyelvűség egyre inkább egyirányú, azaz csak a magyarok körében általános, a szlovákok közt pedig egyre ritkább jelenség. Így tehát Iveta mindkét oldalon csodálkozást vált ki, hiszen mind a szlovákok, mind a magyarok számára valójában meglepetést okoz a magyarul jól megtanuló szlovák asszony.

Iveta úgy gondolja, hogy a nemzetek egymás közti kölcsönös elfogadása csakis a szeretet által következhet be. Meggyőződése, hogy akár csak az ő személyes példájában, a nagyobb közösségek esetében is kizárólag a szeretet képes túllépni a nemzetiségi határokon:

„Mert mindegy, hogy milyen ember, hogy beszél. Mert voltunk ezen a Magyarországon is, Egerben. Már Norbi mindjárt megbarátkozott valami fiúval ott Magyarországon, a kisebb fiam. Úgyhogy énszerintem attól függ, hogy milyen az ember, hogy kit akar szeretni, vagy hogy van nevelve, én szerintem attól függ minden. Hogy milyen szeretet van benne. (...) Aki szeret engem, aki jót csinál nekem, azt mér nem, hogy szeretni kell egymást, amíg élünk, mert utána minden hiába.»⁴⁰

Később újra megerősíti ezt, és a szeretetről, az emberi nyitottságról, az elfogadásról beszél.⁴¹ Iveta a kisebbségi problémákkal kapcsolatban megvallja, hogy régen őt is zavarta, hogy nem értette, mit beszéltek körülötte magyarul, de rögtön hozzá is teszi azt a tanulságot, hogy pontosan ezért kell megtanulnunk egymás nyelvét:

„Igen, csöppet zavart. Igaz ez, azért tudom megmondani, hogy ezeknek a fent is zavarja. Mert egy csöppet nem jó, hogy az embernek nem értenek, nem tudja, mit beszél rólam, és akkor azért kell megtanulni.»⁴²

39 I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

40 I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

41 „Én nem akarok ily nagy kaput csinálni, hogy ne lásson senki. Én mindenkinek köszönök neki. Aki engem akar látni, és ha benéz, én köszönök neki, mert én szeretem látni, és szeretem vele beszélni. De ha te engem nem szeretsz, akkor ilyen kerítést csinálsz, hogy ne is lássak senkit.”

I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

42 I. interjú: Kovács Iveta. Készült 2009. augusztus 5. Lucska

Ez utóbbi megjegyzés kétségkívül sok tanulságot tartalmaz, hiszen egymás nyelvének nem értése okot adhat a kölcsönös idegenségre, gyanakvásra, könnyen vissza lehet élni a másik nyelvének, kultúrájának idegenségével, akár az előítéletek, akár az általánosítások szintjén. Találkozásunk egyik estéjén egyébként a gyakorlatban is megtapasztalhattuk a Kovács házaspár, különösen Iveta kulturális nyitottságát. Egy kisebb társaságban cimbalomzene mellett magyar népdalokat énekeltünk, amibe Iveta teljes természetességgel kapcsolódott be, elkápráztatva mindannyiunkat a családja szeretetéből táplálkozó vállalt magyarságával.

2.2. „Ez biztos érték...” II. interjú – B. Vali néni és B. Laci bácsi

A második interjúm B. Vali nénivel és férjével, B. Laci bácsival készült Komáromban. Az interjúkészítés színhelye Komárom. A magyar többségű határváros, a Duna és a Vág-Duna összefolyásánál, az erősen magyar túlsúlyú Csallóköz délkeleti sarkában helyezkedik el, annak legnagyobb központját alkotja. A város a legutóbbi közigazgatási reform óta a többségében szlovák Nyitrai kerület része. Egyben járásközpont, az ugyancsak magyar többségű Komáromi járásé.⁴³ A mai ikervárost a Duna választja el egymástól. Komárom déli része Magyarország-hoz tartozik, míg a történeti város Dél-Szlovákia egyik legfontosabb központja. A szlovákiai, azaz északi Komárom lakossága a 2001-es népszámlálás szerint 37 366 főt számlált.⁴⁴ Nemzetiségi arányai ugyanezen adatok szerint így alakultak: 60% a magyarság száma, míg 35% a szlovákság aránya.⁴⁵ Komárom a csalólóközi régió vezető városa, egyben kiemelkedő központja a szlovákiai magyar kultúrának és oktatásnak.

43 Komárom a legrégebbi Kárpát-medencei települések közé tartozik, gazdag történelmi múltjával együtt. Már a korai bronzkorban is lakott volt. Első jelentős kiváltságait 1265-ben IV. Béla királytól kapta. A szabad királyi városi rangot pedig Mária Teréziától 1745-ben. Kedvező fekvésének köszönhetően fellendült kereskedelmi élettel és céhes iparral rendelkezett. A 20. század elején a trianoni békeszerződésben rögzített határok a Duna mentén a várost kettészelték, azaz a történeti városmaggal szemben a jobb parton, Szőny és Ószőny településekre támaszkodva kiépült egy új város, amely Magyarországon szintén a Komárom nevet kapta. A jobb parti várost – együtt a magyar többségű dél-szlovákiai területekkel – 1938-ban az első bécsi döntéssel visszacsatolták Magyarországhoz. Később, a II. világháború után az 1938-ban egyesült két Komáromot megint kettéválasztották.

44 Szlovákiai Magyar Adatbank. A Fórum Kisebbségkutató Intézet internetes oldala (www.foruminst.sk) http://www.foruminst.sk/index.php?p=&t=a&xp=&w=&Data_Id=7&Mld=&Lev=&Ind=11&P=index,hu (2010. 03. 05.)

45 Szlovákiai Magyar Adatbank. A Fórum Kisebbségkutató Intézet internetes oldala (www.foruminst.sk) http://www.foruminst.sk/index.php?p=&t=a&xp=&w=&Data_Id=7&Mld=&Lev=&Ind=11&P=index,hu (2010. 03. 05.)

A B. házaspár az egyik komáromi lakótelepen él. A férj értelmiségi, tanárként működött sok évtizeden keresztül. A felesége munkásként dolgozott. Mindketten nyugdíjasok. Vali néni hetven éves, férje pedig hetvenegy. Két lányuk és több unokájuk is van. A feleség magyar nemzetiségű, férje viszont szlováknak vallja magát. Laci bácsi azonban szintén szlovák-magyar vegyesházasságból származik. Mindkettejük családjában gyakoriak a nemzetiségi szempontból „hibrid” helyzetek.

Vali néni Keszegfalván született. Magyar környezetben élt mindig. Szülei, nagyszülei magyarok voltak. Laci bácsi a tiszta szlovák Privigyén (Prievidza) született. Családjában, a felmenői közt több vegyes házasság is előfordult. Az édesanyja magyar nemzetiségű volt, a magyar többségű Gútáról származott, míg édesapja szlovák nemzetiségű, és Szencről való. Laci bácsi nagyszülei egyaránt elfogadták, hogy gyermekeik, vagyis Laci bácsi szülei más nemzetiségű párt választottak maguknak.⁴⁶ Így alakulhatott ki egyfajta pozitív hozzáállás az ilyen házasságokkal szemben, illetve a vegyes házasságok gyakorlatának természetessé válása a családban. Laci bácsi szülei – az ő gyermekkorá, ifjúsága idején – több helyütt is laktak, szlovák és magyar környezetben egyaránt. Családja nemzetiségi előzményein kívül mindez még inkább hozzásegíthette Lacit a magyarokkal való együttélés gyakorlatának természetessé válásához.

Vali nénivel egy „cégbálon” ismerkedtek meg Komáromban.⁴⁷ Megismerkedésük után nem jelentett gondot a magyar–szlovák nemzetiségi különbségek áthidalása, jól beszéltek egymás nyelvét is. Vali néniék házasságában nem jelent, és nem is jelentett gondot sohasem, hogy egymás között hogyan beszéljenek. Magyarul és szlovákul is kommunikáltak.

Gyermekeik mindannyian szlovák nemzetiségűnek vallják magukat. A nemzetiségi kérdéseket ők sem ragozták túl a gyerekek megszületésekor. Itt sem versenyhelyezetről van szó a két nemzetiség, illetve a nyelv kapcsán, ahogy az lvetáéknál is látható. Lányaik szlovák iskolába jártak, hisz elmondásuk szerint Laci bácsinak volt rá lehetősége, hogy többet foglalkozzon velük, munkahelyi időbeosztása alapján. A gyermekek édesanyjukkal magyarul, míg édesapjukkal szlovákul kommunikálnak. Mára lányaik egyike magyar párt, másikuk pedig szlovák párt választott magának. A napi gyakorlat részelemeit tekintve, ahogy azt a tévénézéssel kapcsolatban is elmondták, szintén meg tudnak egyezni. Vali néni ezen túlmenően bevallotta, hogy elsősorban a szlovák tévét nézi, amit meg is indokolt.⁴⁸

46 „A család is, apám családja is befogadta anyámat, meg a rokonokat, szintén úgy anyám családja is szintén, a rokonai, mert mondjuk rá apámék azok hárman voltak.” II. interjú: B. Vali néni és B. Laci bácsi. Készült 2010. február 4. Komárom.

47 „Cégbálbo vótunk itt Komáromba, és ott megismerkedtünk.” II. interjú: B. Vali néni és B. Laci bácsi. Készült 2010. február 4. Komárom (Vali néni)

48 „Engem nem az, hogy megnézem a magyart is, mongyuk a RTL-t meg a magyar egyest, vagy mit tudom én, de engem érdekül, hogy Szlovenszón mi történik.” II. interjú: B. Vali néni és B. Laci bácsi. 2010. febr. 4. Komárom (Vali néni)

Elmondásuk szerint a vegyesházasság természetesnek számít városukban. Vannak ismerőseik, barátaik, akik szintén ilyen házasságban élnek. De voltak homogén házasságban élő barátaik, még Magyarországon is. Velük Komáromban nem volt nehéz kapcsolatot kiépíteni. Elmondásuk szerint szlovákiai barátaikhoz hasonlóan ők sem nyilvánították ki a nemtetszésüket vagy idegenkedésüket férje irányába:

„Gyalog átmentünk ebédre, megismerkedtünk ott családokkal. Jártunk oda venni cipőt, meg mit tudom én, önáluk az drágább volt. Átjártunk és megismerkedtünk egy nagyon-nagyon rendes családdal, a Dudásékkal Magyarországrul. Mink azokkal annyira jóba vótunk. Ők is jártak ide, mink is jártunk oda. Nagyon helyes, kedves házaspár volt. És magyarok voltak, és az én páromat szerették. (...) És ők se monták, hogy szlovák.”⁴⁹

A házaspár, de főként Laci bácsi véleménye szerint a politikusok tehetnek a nemzetiségi problémákról, hisz szerinte azok összevissza hazudoznak, és félrevezetik az embereket:

„Ezek uszíjják a embereket, ugyi. Azt már múltkor is mondtam, hogy először azzal kezdtek, hogy a törvényben az van benne, hogy ha a magyar paciens magyar orvoshoz megy, hogy szlovákul köll beszílni, mer ha nem fog szlovákul beszílni, megbüntetik.”⁵⁰

Azt is hangsúlyozták, hogy szerintük a nemzetiségi problémák csak a rendszerváltás után jelentkeztek, véleményük szerint a régi rendszerben nem voltak ilyen téren problémák. Laci bácsi elmondásában egyes politikusoknak a jövőbe kéne tekinteni, nem pedig a múltba. Szerinte a politikusok a múlt sebeit felszaggatva próbálnak az emberekre hatni és ez által befolyásolni őket:

„De ha olyan jön micsodába, akkor azt már el kell felejteni. És akkor említem azt, mikor megszállták a Csehszlovákiát, akkor aztán amikor má jöttek ilyen micsodák, akkor megemlítette valamelyik politikus, hogy a magyar katonák is, azok is megszállták a itteni politikusok, ugye, a Berényi, meg nem tudom. Azt el kell felejteni, az már régen volt.”⁵¹

49 II. interjú: B. Vali néni és B. Laci bácsi. Készült 2010. február 4. Komárom (Vali néni)

50 II. interjú: B. Vali néni és B. Laci bácsi. Készült 2010. február 4. Komárom (Laci bácsi)

51 II. interjú: B. Vali néni és B. Laci bácsi. Készült 2010. február 4. Komárom (Laci bácsi)

Vali néniék számára egyértelműen fontos értékeket közvetítői a vegyes házasság és a kétnyelvűség.⁵² Ivetához hasonlóan ők is kifejezték, hogy a szeretet a lényeg, és nem az, hogy valaki magyar vagy szlovák. Felháborítónak tartják az olyan véleményeket, amik a vegyes házasságok ellen irányulnak, különösképp egyes szakemberek, orvosok azon véleményét, miszerint a vegyes házasságokból született gyermekek pszichikailag sérülhetnek.⁵³

2.3. „To nie je na národnosti...” III. interjú – P. Margita és P. Lajos története

Harmadik, egyben utolsó interjúmat a néprajzilag tágabb értelemben vett Zoboralján, Nyitracsehiben készítettem. A község Nyitrától nyolc kilométerre délkeletre terül el a Cétényi-patak mellett. Első írásos említése IV. Béla okleveléből származik, 1248-ból. A falu a Nyitrai kerülethez és a Nyitrai járáshoz tartozik. A 2001-es népszámlálási adatok szerint a falu 1064 lakosából 427 vallotta magát szlováknak, míg 550 magyar nemzetiségűnek.⁵⁴ Míg az 1910-es népszámlálási adatok szerint a falunak túlnyomó többségű magyar lakosa volt, addig a háború utáni lakosságcsere, a magyarok kitelepítései és helyükre szlovák nemzetiségűek betelepítése, nagy hatással voltak a falu további nemzetiségi alakulására. Ma a zoboraljai szórványmagyarság otthonát képező települések egyikének tekinthető a falu.⁵⁵ Nyitracsehi a zoboraljai települések között még többnyire megtartotta magyar jellegét (Csámpai 1994, 21).

Interjúalanyaim P. Margita és férje, P. Lajos voltak. Margita szlovák, míg férje magyar nemzetiségű. Mivel Margita nem beszél magyarul, ezért a vele készített interjú szlovák nyelven készült. Mindketten 50 évesek és munkások. Margita ápolónő, a férje villanyszerelő. Három gyermekük van, két fiuk és egy lányuk. Idén 26 éve házasok.

Két alkalommal jártam a házaspárnál. Az első és a második alkalommal is egy-egy interjút készítettem mindkettőjükkel. (Mivel egy szerencsétlen véletlen folytán az első alkalommal készített interjúim elvesztek, így a második alkalommal elkészített interjút dolgoztam fel.) Lajos felmenői között nem voltak szlovákok. Családjában mégis vannak szlovákok, nagybátyjai házasságai által.⁵⁶

52 „Ez biztos, hogy érték, na. És hát hiszen már mondtuk, hát ahány nyelvet tud az ember, azt szokták mondani, hogy annyi ember, nem?” II. interjú: B. Vali néni és B. Laci bácsi. Készült 2010. február 4. Komárom (Laci bácsi)

53 „Azt mondta, hogy amelyik, amelyik gyerek vegyes házasságba születik, bepisil. Ez már pedig nem igaz.” II. interjú: B. Vali néni és B. Laci bácsi. Készült 2010. február 4. Komárom (Vali néni)

54 Szlovákiai Magyar Adatbank. A Fórum Kisebbségkutató Intézet internetes oldala. http://www.foruminst.sk/index.php?p=&t=a&xp=&w=&Data_Id=7&MId=&Lev=&Ind=11&P=index,hu (2010. 03. 05.)

55 A Nyitra vidéki magyar sziget legészakibb települése Béd, a legnyugatibb Királyi, a legdélibb pedig Berencs, illetve Nyitranyagykér, a legkeletibbet pedig Aha. (Csámpai 1994)

56 „Van, van. Van két nagybácsi, akiknek feleségük szintén szlovák származású, szlovák helyről, Aranyosmarótról van [...] a másik a szomszéd faluból, Gyarmatról.” III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Lajos)

Lajos a falu nemzetiségi összetételére kitérve azt is elmondja, hogy míg gyermekkorában magyarul beszéltek a faluban, a mai gyakorlat már mást mutat. Mára már jóformán csak az idősek beszélnek a magyar nyelvet a községben.⁵⁷ Ezen homogenitásból a másik nemzet irányába történő vegyes pozíciókba való elmozdulás érzékelhetővé válik saját házassága kapcsán is.

Lajos iskoláit falujában, Nyitracsehin, majd Nyitrán végezte, ahol aztán alkalma adódott szlovák nyelvtudásának fejlesztésére. A későbbiekben a segítséget mindebben a munkahelye, illetve a katonaság nyújtotta neki:

„Alapiskola befejezése után inasiskolába, Nyitrára szlovák inasiskolába jártam. A első évbe voltak gondok a szlovák nyelvtudással (...) Itt nem nagyon használtuk a faluba a szlovák nyelvet. Nem is tudtam, de aztán majd munkahelyen is sokat kellett, Nyitrán sokat kellett szlovákul beszélni, úgyhogy megtanultam tűrhetően (...) Katonaság után jobban ment, ott Csehországban voltam katona.”⁵⁸

Miután hazajött, a munkahelyén találkozott későbbi feleségével. A neje, Margita Nyitrára munkavállalás céljából érkezett a távoli Orava mellőli faluból, Árva megyéből, ahol elmondása szerint csak egy magyar élt. Családjában nincsenek magyar felmenők. Margita jóformán abszolút nem találkozott még magyarokkal fiatalkorában. Ivetával ellentétben tehát semmiféle olyan előzetes élménye, tapasztalata nem volt, ami által esetleg közelebb kerülhetett volna a magyar kultúrához, a magyar nyelvhez. Margitáék házasságkötése a lakodalommal együtt Margita falujában, Oravské Veselén történt, ahová a magyar rokonság érkezett. Erről azon szokás alapján döntöttek, miszerint a házasságkötésnek a lány lakóhelyén kell történnie.⁵⁹ A lakodalom egy nyelven, szlovákul folyt. Konfliktusokra nem került sor.

Lajos részéről volt némi kifogásolnivalója az édesanyjának, illetve a testvérének szlovák feleségével kapcsolatosan. Lajos elmondása szerint leginkább az zavarta őket, hogy Margita mind a mai napig nem tanult meg magyarul:

57 „Hát negyvenöt százalék, ötven százalék magyar, vagy körülbelül. [...] Az eredeti magyarok közül is sokan, főleg a fiatalok má nem is nagyon vallják magukat magyarnak. Nem, nem jelentkezik a magyarok közül.” III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Lajos)

58 III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Lajos)

59 „Valamikor nálunk az volt a szokás, hogy a lakodalom ott van, ahonnan van az asszony. Mindjárt úgy egyeztünk meg a lakodalom előtt, hogy önáluk lesz.” III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Lajos)

„Hát a családban voltak kifogások a házasság ellen, például az édesanyámnak, meg az idősebb testvéremnek nem nagyon tetszett, hogy nem lesz magyar nemzetiségű a feleségem. Vegyük úgy, hogy még most sincsenek vele kibékülve. (...) Talán azért is, mert az édesanyám nem nagyon tud szlovákul, keveset beszél szlovák nyelven, és akkor azt mondja, hogy nem tud, nem tudja magát megérteni a feleségemmel, nem tudnak elbeszélgetni.”⁶⁰

Margita családja részéről nincsenek ilyen gondok, nem is voltak. Ezt Lajos is elmondja:

„Én szívesen megyek látogatóba, tőlük is jönnek hozzánk elég gyakran. Szívesen fogadjuk őket gond nélkül. Nem, eddig még nem vetették a szemre, hogy más nemzetiségű vagyok, mind ők.”⁶¹

Majd Margita is kifejti, hogy soha semmi esetben nem volt példa arra, hogy családjának bármi gondja is lett volna férje nemzetiségével.⁶²

Margitáék gyermekei mindhárman szlovák nemzetiségűek. Ahogy azt Margita is kifejti, ugyanúgy, ahogy az előző interjúmban is érzékelhetővé vált, itt is fellelhető a gyermekekkel kapcsolatos döntéshelyzetek megoldásában az automatizmus.⁶³ A gyermekek szlovák iskolákat látogattak és látogatnak. Lajos nem ellenkezett, mert azt hitte, gyermekei így is bírni fogják majd a magyar nyelvet. Az óvodát tekintve legidősebb lányuk még a közös magyar-szlovák óvodába járt. Ennek köszönhetően tett szert valamiféle tudás-alapra a magyar nyelv kapcsán. Lajos régebben még szokott foglalkozni gyermekeivel a nyelv tekintetében, ez azonban lassanként elmaradt. Elmondása szerint munkahelyi kötelezettségei miatt nem jutott rá elég ideje:

„Mikor még kisebbek voltak a gyerekek, én is foglalkoztam velük magyarul, de jobban megtanulták a szlovák nyelvet, mert igen sok munka volt a nyakamba, óvodába abba a időbe még közös szlovák-magyar óvodába jártak, mert kétnyelvű volt, úgyhogy megtanultak így is, úgy is. De idővel úgy néz ki hogy valamit elfelejtettek a magyar nyelvből, nem nagyon használják a magyar nyelvet. Azt mondják, hogy érteni értik, de beszélni nem tudják vagy nem mernek.”⁶⁴

60 III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Lajos)

61 III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Lajos)

62 „Naši nemali s tým problémy, (...) myslím že to nikomu nenapadlo. Ne. (...) Oni ani sa do takých vecí nezasahovali (...) koho si vyberem (...) nikdy.” III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Margita)

63 „Jakože, veď sa deti po matke. (...) Stačí, keď majú madarského priezviska, ne?” III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Margita)

64 III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Lajos)

Mivel felesége nem tud magyarul, ezért csak szlovákul kommunikálnak, mind otthon, mind társaságban. Vannak barátaik, ismerőseik, akik szintén szlovák-magyar vegyes házasságban élnek, Lajos beszél az ő egészen más nyelvi gyakorlatukról, melyet az eltérő életkörülmények alakítottak ki esetükben. De vannak homogén magyar házasságban élő barátaik is:

„Baráti körünk innét van a faluból általába. Egyik baráti társaság, baráti kör, család vegyes házasságú, a másik tiszta magyar. A férj a szomszéd magyar faluból van, Bodokról, a feleség, a barátnőnk a szomszéd házból van. (...) Ebből nincs gond nálunk. (...) A másik család, ott a feleség szlovák származású, de a feleség, vagy a barátomnak a felesége tud vagy ért magyarul. Mert olyan helyen dolgozott valahol, ahol elég sokat használták a magyar nyelvet, akkor megtanult. Ha beszélni nem is, de azért ért sokat magyarul. (...) Úgyhogy (...) ha találkozunk, beszélünk, akkor is beszélünk magyarul is, szlovákul is. (...) Az én feleségem nem tud magyarul, vagy nem ért magyarul, csak pár szavat, vagy pár mondatot. (...) Hogy értse, akkor szlovákul beszélnek vele.”⁶⁵

Később újra megjelenik a vegyes házasságban élő barátaik Lajos által egyértelműen pozitívan értékelt példája:

„Ő családjukba valamivel jobb a helyzet ebből a szempontból, mert van két kislányuk és a két lány (...) jól tudnak magyarul, elég jól tudnak magyarul, édesapjukkal gyakran beszélnek magyarul. Mert ott az volt a helyzet, hogy a lányok fiatalok voltak, akkor a nagymama majdnem minden nap náluk volt (...), és a nagymama (...) akkor azért tudtak jobban megtanulni magyarul. (...) Nagymamával és édesapjukkal is beszélnek magyarul.”⁶⁶

Elmondásuk szerint a külső környezetet tekintve nem nagyon csodálkoznak az emberek a faluban az ilyen kapcsolatokat nézve, hisz az általánosnak számít a településen.⁶⁷

65 III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Lajos)

66 III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Lajos)

67 „Elfogadják, mert majdnem minden oldalról vannak vegyes házasságok a faluba, majdnem minden családba, úgyhogy nincs ellene nagyon kifogás.” III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitracsehi (P. Lajos)

Saját házasságuknak mint vegyes házasságnak az értékelésével kapcsolatban Lajos azt is elmondta, hogy nem minden tekintetben elégedett azzal. Például szívesen változtatna saját gyermekeinek nyelvi neveltetésén, és többet tanítaná gyermekeit a magyar nyelvre.⁶⁸

Azt is kifejti, hogy szerinte a vegyes házasságban élők kulturális és nyelvi tudása nagyobb, ezáltal olyan többlettel rendelkeznek, amilyennel a homogén házasságok nem.⁶⁹

Lajos nagyon fontos értéknek tartja a kétnyelvűséget, a másik nemzetnek a megismerését, főként ott, ahol több etnikum él együtt:

„Szerintem ha a gyerekek vagy az emberek megértenék, ismernék a szomszédban lévő, szomszédjukban élőknek a gondjait (...) a nemzetiségi gondokat, akkor jobban megértenék, hogy miről van szó. (...) Minden nemzetiség vagy minden ember a sajátját érzi fontosabbnak vagy fontosnak. (...) Szerintem jó lenne a kétnyelvűség, ott ahol szükség van rá, például ahol egymás mellett élnek a nemzetiségek (...) Jó lenne, hogy a emberek ismernék a másikat is, a másik nyelvet is, ha nem is tudnák rendesen (...), de legalább valamit értenének belőle.”⁷⁰

Azt is kifejti még, hogy számunkra, Szlovákiában élő magyarok számára is mennyire fontos, hogy tudjunk szlovákul. Véleménye szerint e nélkül nehéz érvényesülnünk, más oldalról pedig ha nem tanulnánk meg a nyelvet, ezzel elzárnánk magunkat a másik nemzet tagjai elől.⁷¹ Végül Margita megfogalmazza azt is, hogy a valóságban abszolút nem a nemzetiségen múlnak a házastársi kapcsolatok sikerei.⁷²

68 „Gyerekevelésbe azon a eseten változtatnák, hogy jobban használnám a magyar nyelvet.” III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitračehi (P. Lajos)

69 „A vegyes házasságokban élőknek, a foglalkoznak a [...] szlovák nyelvvél is, és a magyar nyelvvél is, és tanulmányozzák, tanulják a nyelvet, az irodalmat, akkor szerintem a kulturális tudásuk jobb és ez [...] egy plusszt ád nekik, hogy ismerjék mind a két nemzetnek a történelmét, esetleg irodalmát, kultúráját.” III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitračehi (P. Lajos)

70 III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitračehi (P. Lajos)

71 „Mink azért, hogy magyarok vagyunk és Szlovákiában lakunk, nekünk meg kell tanulni a szlovák nyelvet is, mert szükségünk van rá. Az nélkül valahogy nem tudnánk érvényesülni. Nem lenne jó, hogy csak a magyar nyelvet akarnánk használni, és mert ezzel elzárnánk magunkat a többi nemzetől.” III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitračehi (P. Lajos)

72 „Ale môžu byť aj maďarské manželstvo, aj maďarské, a nie musí byť dobré. (...) Takže asi to nie je na národnosti.” III. interjú: P. Margita és P. Lajos. Készült 2010. április 18. Nyitračehi (P. Margita)

Összegzés

A dél-szlovákiai régió etnikai viszonyai folyamatosan, így ma is változnak. Ezt a változást a kisebbségi magyar lakosság felgyorsuló csökkenése jellemzi.

Az etnikai változásokon belül a „természetesnek” is tekinthető asszimilációs változások közül a vegyes házasságok számának folyamatos növekedése nagy szerepet játszik. Mint láttuk, ez a jelenség különbözőképpen érezteti hatását városi, falusi, többségi, kisebbségi környezetben.

Az életútinterjúk gazdag tapasztalati anyaga módot adott arra, hogy a szlovák-magyar etnikai problémák mindennapi dimenzióját módszeresen megvizsgálhassam, s az elemzés tanulságait a dél-szlovákiai régió interetnikus viszonyairól készült statisztikai, demográfiai, szociológiai, történeti és antropológiai munkák eredményeivel összemérjem. A szlovák-magyar konfliktusok hétköznapijában a vegyes házasságok a három vizsgált család történetei alapján inkább a „béke szigetét” mutatják, s ők maguk inkább a külső világban – a politikuskok megnyilatkozásaiban, a médiában, és a szélsőségesek tevékenységében – keresték és jelölték meg a békétlenség okait.

Érdekes ellentmondása a vegyes házasságok értelmezésének, hogy miközben ezekben a házasságokban a többes, vegyes identitások lehetőségét alapvető értéként, értékhardozó tényezőként határoznak meg, a külső kisebbségi magyar értelmezés mégis elsősorban azt az asszimiláció és a nemzetváltási folyamatok forrásának tekinti. Ez az értékelés elsősorban az iskolaválasztásban, a népszámlálási önbevallásoknál megfigyelhető nyelvi, illetve nemzetiségi önbesorolásban megfigyelhető szlovák identifikáció adataiból indul ki. Ugyanakkor jól látható, hogy a döntéshelyzetekben a vegyes házasságok ugyanúgy a külső adottságok, körülmények, feltételek mérlegeléséből indulnak ki, s csak közvetve, legtöbbször utólagos magyarázatként használják a különbözőképpen értelmezett íratlan szabályokat.

A házaspárok nemzetiségüktől függetlenül nyitottak a más nemzetiségűek felé, lojálisak Szlovákiához és számukra nem okoz gondot, hogy házastársuk eltérő nemzetisége és anyanyelve. Főbb döntéseiket inkább automatikusan hozzák meg, és elsősorban a praktikus, pragmatikus szempontokat veszik figyelembe a gyermeknevelésben. Az iskolaválasztás terén inkább az anya szerepe a meghatározó, de a kétnyelvűség, illetve a kiegyensúlyozott vagy ideális kétnyelvűség igénye is fontos tényezőnek számíthat.

Családjuk fő nyelvét bevallásuk szerint elsősorban a gyermekekkel való kommunikáció határozza meg, s nem a házastársak egymás közötti nyelvhasználata.

S bár ezekben a házasságokban valóban ténylegesen kimutatható a szlovákok asszimilációs nyeresége, ezek a vegyes házasságok mégsem vonhatják ki magukat és zárkózhatnak el a másik fél „mássága” elől. Éppen ellenkezőleg, igyekeznek beépíteni saját kulturális tudáskészletükbe a másik nyelv és kultúra számukra hasznos vagy fontos információit, értékeit.

A fentiek alapján elmondható, hogy aligha véletlen, hogy ezeket a házasságokat interjúalanyaim kivétel nélkül mindnyájan fontos értékek kölcsönös közvetítésére alkalmas, érték többletet termelő közegnek, nem pedig az asszimilációs veszteségek forrásának tartják.

A Szlovákiában eddig még csak szociológiai és demográfiai módszerekkel vizsgált vegyes házasságok történeti, oral history elemzése fontos feladat. Dolgozatommal ehhez a feladathoz kívántam hozzájárulni.

Források jegyzéke

Szóbeli források

1. Kovács Iveta és Kovács Ervin: Iveta (szül. 1967) szlovák nemzetiségű szlovák-magyar vegyes házasságban élő hölgy, akivel az egy részből álló 49:20 perces interjút készítettem otthonában, Lucskán. 2009. augusztus 5-én. Az interjúba a fia, Ervin is bekapcsolódott.

2. B. Vali néni és B. Laci bácsi: A magyar nemzetiségű Vali néni (70 éves) és a szlovák nemzetiségű Laci bácsi (71 éves) vegyes házasságban élő házaspár, akiknek az otthonában, Komáromban készítettem egy három részből álló, összesen 70:27 perces interjút, 2010. február 4-én.

3. P. Margita és P. Lajos: A szlovák nemzetiségű P. Margita (szül. 1960), és férje a magyar nemzetiségű P. Lajos (szül. 1960), szlovák-magyar vegyes házasságban élő házaspár, akiknek otthonában, Nyitracsehin készítettem egy három részből álló, összesen 90:00 perces interjút, 2010. április 18-án.

Irodalom

A Pallas Nagylexikona. A Magyar Elektronikus Könyvtár internetes lexikona. <http://mek.niif.hu/00000/00060/html/105/pc010541.html#8> (letöltve: 2010. 03. 03.)

Árendás Zsuzsanna (2009): *Etnicitás és hibrid pozíciók.* Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Kommunikációs Program.

Bartha Csilla (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Csámpai Ottó (1994): *Viharvert nemzettudat. Az identitástudat és érzésvilág problémái Zoboralja magyar falvaiban.* Pozsony: A szerző kiadása.

Cseh-Szombathy László (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek.* Budapest: Gondolat.

Csepeli György–Örkény Antal–Székely Mária (1999): Nemzeti etnikai identitás változatlansága és átalakulása. *Kisebbségkutatás*, 1999/4, Magyar Emberi Jogok Alapítvány internetes dokumentuma. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/kk_1999_04/cikk_nyomtatasi.php?id=148 (letöltve: 2010. 03. 05.)

Gal, Susan (1991): Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* 1991/1, 66–76. p.

Gyurgyik László (1994): *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Gyurgyik László (1999) A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1999/ 1, 131–149. p.

Gyurgyik László (2004): *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Gyurgyik László (2006): A magyarság demográfiai, település- és társadalomszerkezetének változásai. In *Magyarok Szlovákiában I. kötet. Összefoglaló jelentés (1989–2004). A rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig*. Fazekas József–Hunčík Péter szerk. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 141–182. p.

Gyurgyik László–Horváth István–Kiss Tamás (2010): Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In *Határon túli magyarság a 21. században. Konferenciasorozat a Sándor-palotában 2006-2008*. Tanulmánykötet. Bitskey Botond szerk. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal (kéziratban).

Ilyés Sándor (2005): Magyar-román házasság Kolozsváron az élettörténetek tükrében. *Korunk* 2005/3. sz. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2005&honap=3&cikk=7821> (letöltve: 2010. 04. 01)

Ilyés Zoltán (2005): Etnikai kontaktuszóna. Hozzászólás az „Etnikai kontaktuszónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében” c. konferencia kerekasztal-beszélgetéséhez 2004. augusztus 28-án. In *Etnikai kontaktuszónák a Kárpát-medencében a 20. sz. második felében*. Nemzetközi Tudományos Konferencia 2004. Augusztus 26–28. Klamár Zoltán szerk. Aszód: Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságának Petőfi Múzeuma, 251–284. p.

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (é.n.): *Kultúrák találkozása – Kultúraváltás*. Menedék Migránsokat Segítő Egyesület internetes dokumentuma. <http://menedek.hu/files/docs/taborlakok/06.pdf>. (letöltve: 2010. 04. 04.)

Keményfi Róbert (2002): *A gömöri etnikai térmozaik. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása-különös tekintettel a szlovák-magyar etnikai határ futására*. Komárom-Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó /Interethnica 3./

Kovács Éva (2008): Interjú módszerek és technikák. In *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Kovács Éva szerk. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum–PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék (2. jav. kiadás). http://www.hermes.btk.pte.hu/letoltes/ijen/bib/kozossegtan/KT_2jav_kiad_15_Kovacs.pdf (letöltve: 2010. 03. 05.)

Lanstyák István (é.n.): *A szlovákiai magyarok kétnyelvűségének vonatkozásai*. A Magyar Emberi Jogok Alapítvány internetes dokumentuma. <http://www.hhrf.org/netpansip/ungparty/docu/interju/lanstyak.htm> (letöltve: 2010. 03. 07.)

Liszka József (2009): Bevezetés. In *Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában*. Liszka József szerk. Komárom: Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, /Monographiae Comaromienses 1./

Mirnic Károly (1994): Kétnyelvűség a vajdasági vegyesházasságokban. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* 1994/4, 117–127. p.

Rus Fodor Dóra (é.n.): *Nyelvi és etnikai folyamatok néhány tordai magyar-román vegyes házasságban*. Az ELTE BTK magyar tanszékének internetes dokumentuma. http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07/rusfodor_KA_VA_T.pdf (letöltve: 2010. 02. 10.)

Sándor Anna (2000): *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Szarka László (2003): Határtörténetek. A magyar-szlovák államhatár, nyelvhatár történetéről. Megjelent: *Tér és identitás. Államhatár, nyelvhatár, etnikai kontaktuszóna*. In *Életünk Kelet-Európa*. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. Krausz Tamás–Szvák Gyula szerk. Budapest: Pannonica. A Magyar Tudományos Akadémia Etnikai Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének internetes dokumentuma. http://www.mtaki.hu/docs/szarka_laszlo_szlovak_magyar_hatar.pdf (letöltve: 2010. 02.10.)

Szlovákiai Magyar Adatbank: A Fórum Kisebbségkutató Intézet internetes oldala. http://www.foruminst.sk/index.php?p=&t=a&xp=&w=&Data_Id=7&MId=&Lev=&Ind=1&P=index,hu (letöltve: 2010. 03. 05.)

Vetési László (é.n.): Vetési László beszéde az alsóbodoki szórványkonferencián. *Kárpátmedencei magyar szórványalternatívák – Túlélési esélyek és lehetséges cselekvési feladatok*. A Felvidék Ma első szlovákiai hírportál internetes dokumentuma. http://www.felvidek.ma/index.php?option=com_content&task=view&id=4225& (letöltve: 2010. 03. 03.)

Családi életre nevelés az óvodában

Bencéné Fekete Andrea

1. Bevezetés

A családi életre nevelésről a hétköznapok során nem esik szó, mert olyan természetesnek veszi mindenki, hogy gyermeket mindenki tud nevelni, automatikusan van hozzá jogosítványa. A családi életet pedig rendszeresen az együttéléssel azonosítjuk, és magától értetődőnek vesszük, hogy ezért nem kell tenni semmi. A valóság azonban azt bizonyítja, hogy a családban eltöltött évek minősége személyiségünk alakulását, társainkhoz való viszonyulást, későbbi életünket döntően befolyásolják, meghatározzák.

A család szó hallatán a családi tűzhely melege, az együtt töltött szép órák, együtt átélt élmények, kirándulások, a közös munka, alkotás és a meghitt ünnepek képkockái pörögnek végig előttünk – erről tanúskodnak a családi albumok fényképei is, melyet a szülők oly féltve őriznek. A család azonban elsősorban a biztonságot jelenti, egy olyan kis közösséget, amely bármikor vigaszt, segítséget, támaszt nyújt számunkra.

A családi életre nevelés problémakörének kutatására az ösztönzött, hogy munkám során felfedeztem: a gyermekeket körülvevő világban a családi élet természetesnek tűnik, szinte a kicsik velejárójának tekintjük. Később az iskolában a gyermekeket neveljük egészséges, környezettudatos életmódra, szexuális oktatásban részesülnek. A családi életre azonban senki nem tanítja sem a szülőket, sem a gyermekeket.

A XX. század elején a polgári iskolában a leányokat még a családanyai szerepre nevelték, a diákok elsajátították, begyakorolták a háziasszonyi teendőket. Az 1970-es évek általános iskolájában gyakorlati foglalkozások keretében a fiúk barkácsoltak, szereltek, a lányok pedig szabtak, varrtak, főztek. Az emancipáció terjedésével azonban ezek a nevelési területek egyre inkább háttérbe szorultak.

Vizsgálatom során arra kerestem a választ, hogy az óvodás gyermekek számára mit jelent a család, ez a kis csoport, amelyben életük elkezdődik. Értékválváló világunkban vajon megvan még a család összetartó ereje? Megteszünk mindent azért, hogy a kicsiket megtanítsuk arra, milyen is a jó családi élet? Segítünk a gyerekeknek abban, hogy a nemi szerepeket helyesen sajátítsák el?

Gyorsan változó, rohanó világunkban egyre több a bizonytalanság, ezért a gyermekek kiegyensúlyozott testi, lelki fejlődésének elengedhetetlen feltétele a családi élet stabilitása. A család szerkezete folyamatosan átalakulóban van, de ahhoz, hogy a gyermekek érzelmileg kiegyensúlyozottan fejlődjenek, a stabil háttérnek állandónak kell lennie.

Az óvodások és iskolások közül egyre több gyermek küzd magatartászavarokkal. Az oktatási intézményektől ez a probléma speciális feladatok megoldását kívánja meg. A fejlődési zavarok között nem kerülnek említésre az érzelmi életet befolyásoló hatások, ezen belül a család meghatározó szerepét sem említik meg. A családban kezdődik az érzelmi nevelés és a szociális-társas kapcsolatok kialakítása, amelyek egymást erősítő és kiegészítő tényezők már óvodás korban is. A gyermekek olyan érzékenyen közelítik meg a külvilágot, ahogy azt a családban elsajátították (Pálfi 2003, 26). A kicsik úgynevezett „családvilágokban” nőnek fel, amely egy sajátos világ, egyedi jelrendszerrel, interakcióval, sajátos együttműködési és kommunikációs mintával rendelkezik (Somlai 1997, 152).

2. A család fogalma

Az emberek számára a család a legtermészetesebb együttélési forma, amely a fejlődés szempontjából legkedvezőbb feltételeket biztosítja a tagok számára. Különböző kultúrákban más és más családformák léteznek, de közös jellemzőjük, hogy tagjai összetartoznak.

A család különmemű személyekből álló csoport, akik legalább két generációhoz tartoznak. A család reprodukálja önmagát, „önerőből” egészül ki (Hegedűs 2006, 9).

A gyermek világrajöveletekor egy családba érkezik meg és felnőtté válásáig ennek a közösségnek a tagja lesz. A családi életnek nem csak résztvevőjévé, hanem formálójává, alakítójává is válik. A hatás kölcsönös, a szülők nevelik a gyermeket, de a gyermekek is a szülőket, és e folyamat során állandóan átalakul a családi élet is. Később, mikor a gyermek az oktatási intézménybe kerül, már külső tényezők is hatnak rá, befolyásolják személyiségét. Zavarokat okozhat a gyermekek fejlődésében, ha a család csak formálisan teljes, valójában azonban az egyik szülő nem vesz részt ténylegesen a családi életben. Az egyszülős családban nevelkedő gyermekeknél különösen káros lehet, ha leánygyermeknél az anyai minta, fiúgyermeknél pedig az apai minta hiányzik (Drexlerné 2008, 24–27).

A család szerkezetét a szülők magatartása, egymáshoz való viszonya határozza meg. Egy jól funkcionáló családban a feladatokat az anyának és az apának a gyermekekkel közösen kell leküzdenie. A családi életről, a szülői szerepekről az első mintát a gyermek a családban kapja, a családi éltre történő nevelésben azonban az oktatási intézményeknek is jelentős feladata van.

3. A családi életre nevelés tartalma és módszerei az óvodában

Az óvodás gyermek és a szülei között nagyon szoros a kapcsolat. Az óvodai nevelésnek ezt az elszakíthatatlan köteléket nem eltüntetnie kell, hanem kiegészítenie. A családi életre nevelés elsősorban a családi értékek megerősítésén alapul. A cselekvés és a viselkedésbeli értékek közül elsősorban a szerepvisselkedéssel kapcsolatos értékeket szükséges kiemelni és megerősíteni.

A cselekvési értékek megerősítése során az összetartó, együttműködő család nyújt megfelelő mintát a családért történő cselekvésre. Az együttműködő család tagjai az egymással szembeni viselkedés során a belső normákhoz, az erkölcsi értékekhez viszonyulnak. Az összetartó, teljes család kapcsolatrendszerre kiterjed a tágabb családtagokra is, az összefogás a kölcsönös támasz tudata erőt ad a nehézségek leküzdéséhez is. A család az ünnepi és a hétköznapi hagyományokat is megőrzi, átörökíti. Fontos szerephez jut a viselkedési kontroll is. A rokoni kapcsolatrendszer folyamatos kontrollt nyújt, ellenőrzi a túlzó, az egoista családon belüli, illetve azon kívüli megnyilvánulásokat.

Az óvoda feladatai közé tartozik a családi közösségekben tanultak fejlesztése, a szülői, gyermeki szerepvisselkedések megerősítése. A szülői nevelő feladatokat azonban az óvoda nem veheti át, sőt a nagyszülőkre sem lehet áthárítani.

A családi életre nevelésnek az egyik legfontosabb feladata a megelőző célú nevelés, nem hagyható azonban figyelmen kívül a korrekciós célú család gondozás sem. A megelőzés hatékony módja a családi élettel kapcsolatos szemléletformálás, a cselekvés és viselkedésfejlesztés, valamint a családi közösségek közvetett módon történő formálása.

A család gondozás feladata a problémák felismerése, és ezt követően a családon belüli és kívüli deviáns viselkedés formálása, megváltoztatása (Csizmadia–Kiss 1994, 149-167).

Nagyon fontos, hogy az óvónők felismerjék a sérült családszerkezetet, még akkor is, ha a látszat mást mutat. A jól működő, teljes család figyelembe veszi és betartja a szabályokat, követelményeket, melyek a családot működtetik, valamint adott esetekben a cselekvések során lehetővé teszi a szülők-gyermekek közti rugalmas kapcsolatot. A megfelelően működő családot autonómia jellemzi, ám a sérült családban mindig megjelenik valamilyen viselkedészavar a családi szerkezet zavar következtében. A pedagógusoknak a tapasztalatokat komplexen kell értelmezniük, és vállalniuk kell a pedagógiai hatást, amely a gyermekek környezetére, mint társadalmi valóságra vonatkoznak. Az óvónőknek az ép családokat meg kell erősíteniük, a sérültek változásához pedig segítséget kell nyújtaniuk. (Czimeth 1994, 355)

A családi életre nevelés módszereit a gyermekek életkori sajátosságaihoz kell igazítani. Az óvodai foglalkozások keretében szerepjátékok, bábjátékok, népdalok segítségével, családrajzok készítésével, valamint ünnepélyek rendezésével közvetíthetők, megerősíthetők a családi értékek. Az óvodai rendezvények szervezésébe be kell vonni a szülőket, az apukákat, anyukákat esetleg a nagyszülőket is. (Csizmadia–Kiss 1994, 149–167)

4. A kutatás bemutatása

Kutatásomat három fő terület köré csoportosítottam: feltártam az Óvodai Nevelési Program és a helyi tanterv tartalmát, megkérdeztem óvónők véleményét a családi életre történő felkészítésről, illetve a gyerekek gondolatait próbáltam megtudni, hogy addigi életük során milyen kép alakult ki bennük a családról, illetve mire vágyanak, milyen kép él az álmvilágukban.

4.1. Kutatási hipotézisek

Kutatásom kezdetekor feltételeztem, hogy az óvodában a családi életre nevelést a babaszobában történő játék pótolja, ám ez a nevelési terület nem jelenik meg külön az óvodák nevelési programjában.

Úgy gondoltam, hogy az óvónők a vegyes csoportokban történő óvodai nevelést tartják a családi életre nevelésnek, és tudatosan nem jelenik meg az óvodában a családi életre nevelés.

Azt is feltételeztem, hogy a gyerekek a saját családjukat tekintik a „CSALÁD-NAK”, ám az elvált szülők gyerekei azt szeretnék, hogy visszajöjjön a hiányzó családtag.

4.2. Óvodai Nevelési Program vizsgálata

Kutatásom során megvizsgáltam az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramját, és véletlenszerűen kiválasztottam 20 óvoda Helyi Nevelési Programját. Feltártam a bennük leírt pedagógiai tartalmakat. Feltáró munkám arra irányult, hogy az alapidokumentumok célul tűzik-e ki a családi életre nevelést, illetve milyen módon illesztik ezt bele a nevelés folyamatába.

A család szó az országos programban 11 alkalommal fordul elő, ám soha nem a fent említett összefüggésben. A gyermekek nevelését elsősorban a család jogának és kötelességének tartja, az óvodának kiegészítő szerepet ad ebben a tevékenységben. A hazájukat elhagyni kényszerülő családok gyermekeinek az óvoda biztosítja az önazonosság megőrzését, ápolását, erősítését. Az óvodai és a családi nevelés együtt, egymást kiegészítve biztosítja a gyermek fejlődését. Az óvodapedagógusnak figyelembe kell vennie a családok sajátosságait, szokásait. A gyerekekkel meg kell ismertetni a családi tárgyi kultúra értékeit. (ÓNP, 2009)

A helyi programok vizsgálata is ugyanezt az eredményt hozta. Az óvodai nevelés a családban folyó nevelést hivatott erősíteni, de a családi életre történő tudatos felkészítést sehol nem tűzték ki célul. Nem található sehol sem utalás arra, hogy hogyan kellene megismertetni a felnövekvő generációt a társadalom által elfogadott, helyesnek tartott, a gyermekekre pozitívan, fejlesztően ható családi élettel. Mivel az óvodai dokumentumok nem utalnak a családi életre történő felkészítés szükségességére, kutatásom folytatásaként óvodapedagógusokat kérdeztem meg kérdőív segítségével, hogyan valósul meg a családi életre nevelés az óvodában, illetve mit javasolnának, hogy hatásosabb lehessen ez a tevékenység.

4.3. Az óvodapedagógusok véleménye a családi nevelésről

Hallgatók segítségével véletlenszerűen választottam ki száz óvónőt, akik közül 86-an töltötték ki a kérdőíveket, tehát a vizsgálat szempontjából ezt a számot tekintem 100%-nak. A női nemre esett csak a választás, mert az általam vizsgált óvodák közül egy helyen sem dolgozott óvóbácsi. Szomorú és főként a fiúk fejlődése szempontjából hátrányt jelent, hogy a pedagógus pályán hiányzik a férfi nevelőminta, holott ha nem is helyettesíthetnék, kis mértékben pótolhatnák a felfokozott élettempónak köszönhetően még a teljes családokból is oly sokszor hiányzó apukákat.

A kérdőív nyitott és zárt kérdéseket egyaránt tartalmazott, hogy az igen-nem válaszokat a pedagógusok ki tudják egészíteni saját véleményükkel, ötleteikkel.

A megkérdezett pedagógusok életkoruk eloszlása szerint vegyes képet mutattak, pályakezdők és nyugdíj előtt álló óvónők is kitöltötték a kérdőíveket. 60 óvodapedagógus, a megkérdezettek 70%-a városi, 26 (30%) pedig falusi óvodában dolgozik. A kérdőívek kiértékelése során azonban arra az eredményre jutottam, hogy a vizsgálat szempontjából nem volt jelentősége sem az életkoruknak, sem annak, ki milyen településen elhelyezkedő óvodában dolgozik, mivel az óvónők válaszai között ez alapján egyáltalán nem mutatkozott különbség.

A válaszokból egyértelműen kiderült, hogy az óvónők az egyik legfontosabb feladatnak tekintik a családi életre nevelést, ami véleményük szerint átszövi az óvodás élet mindennapjait. Úgy gondolják, hogy a családi életre nevelés megjelenik az összes tevékenységi területen, legyen az anyanyelvi, környezeti, vizuális, ének-zenei vagy matematikai nevelés. A legkiemelkedőbb tevékenységforma, amelyben szinte folyamatosan jelen van a családi életre nevelés, a szabad játék.

Meghatározásuk szerint a családi életre nevelés célja felkészíteni a felnövekvő generációt a boldog, kiegyensúlyozott életvitelre, házastársi és szülői tennivalókra. Az óvodában a szerephelyzetek, szituációs játékok segítségével jelenítik meg a családtagokat, az otthon, a családtagok mindennapi tevékenységét,

időtöltését. Szinten minden csoportszobában található babaszoba, konyha, ahol a gyerekek eljátsszák családjuk hétköznapjait, illetve valóra válthatják családi étellel kapcsolatos vágyaikat. Az óvónőknek ismerniük kell a gyermekek családját, amelyhez nagy segítséget nyújt a babszobában folyó „papás-mamás” játék észrevétlen megfigyelése.

Fényképek nézegetésével ismerkednek egymás családjával, és ehhez kapcsolódóan megbeszélik a családtagok szerepét, feladatait. Megfigyelik a nemek közti hasonlóságot, különbséget, mi tekinthető fiús munkának és mi a lányok feladatának. A fiúkat a mindennapok során figyelmességre, előzékenységre tanítják, a lányokban az anyáskodó tulajdonságokat erősítik.

Az ünnepek kapcsán a családi életre nevelés mindig jobban előtérbe kerül, meghitt családi légkörben tartják a megemlékezéseket. Születésnap, névnap alkalmával saját készítésű meglepetéssel, tortával köszöntik az ünnepelteket. Az adventi időszak boldog, csendes várakozással telik, majd a Jézuska megérkezik az óvodába is. A tavaszvárás és a húsvéti fészeképítés, a nyuszivárás is a kicsik kedvelt családi ünnepe, amelyet az óvodában többnyire ugyanúgy rendeznek meg, mint ahogy a családok ünnepelnek.

A nyitott kérdésekre adott válaszokból sajnos az derül ki, hogy a gyermekek majdnem negyedének az óvodai ünnep pótolja a családi összejövetelt, mert erre a szűk családi körben nem fordítanak figyelmet. Sajnos a kicsik többségének az ünnep szó hallatán csak a rengeteg ajándék jut eszébe, és nem az a kellemes érzés, a szeretet, amelyet az együttlét öröme nyújthat.

Az óvónők a családi életre történő felkészítés másik fontos részének a csoportszobában történő családias légkör megteremtését tekintik.

A kérdőívekben leírt válaszok egybehangzóak voltak abban a tekintetben, ahogy az óvónők a szülők családi életre történő nevelését értékelték. A szülők nevelési módszereit a gyakorlatban nem találják megfelelőnek, aminek az a következménye, hogy nem minden esetben valósulhat meg az óvoda és a szülői ház egymást segítő, kiegészítő nevelése. Azt vették észre, hogy a gyese szülők érkeznek rendszeresen legkésőbbi időpontban a gyermekükért, és tanítási szünetekben is ők igényelnek felügyeletet. A felgyorsult, rohanó világban az anyukák és apukák egyre kevesebb időt töltenek együtt a gyerekekkel, mind kevesebb alkalom nyílik a „családi élet élésére”. A szülők egy része az óvodapedagógusoktól várja el a gyermekek nevelését, miközben ők élik saját, megszo-
kott életüket.

Az óvónők megfigyelései szerint a családi nevelés az utóbbi évtizedekben sokat változott, a gyerekek körül forog a világ, ám ennek nem minden esetben mutatkozik pozitív hatása. A szülők úgy érzik, hogy akkor tesznek meg mindent gyermekükért, ha minden kívánságát teljesítik, és ugyanezt várnák el az óvodától is. Sok családban a gyerekek irányítják szüleiket, amennyiben nem teljesítik

követeléseiket, zsarolással fordulnak nevelőik felé – ezek a gyerekek később agresszívvá válnak a közösségben is. Az öntörvényű, hisztis gyerekek nevelését az óvodára hárítják, ezt a tömegkommunikáció is folyamatosan erősíti, az otthoni hatásokkal azonban az intézményes nevelés sem veheti fel a versenyt.

Az óvónők a családi élettel kapcsolatosan általános problémákat vetettek fel. Észrevehető, hogy sok gyermeknek nincs kialakult napirendje, nem rendelkeznek szabálytudattal, hiányosak a szokásaik. A szülők túlságosan megengedőek saját gyermekeikkel szemben, nem támasztanak korlátokat, mások gyermekeivel kapcsolatban azonban túlzottak az elvárásaik. A családi környezetben el-sajátítandó szabályok, szokások hiánya megnehezíti a pedagógusok munkáját az óvodai nevelés során, ennél is kilátástalanabb azonban a helyzet abban az esetben, ha a család a társadalmi normáktól teljesen eltérő szokásokat alakít ki gyermeke napirendje során. A szülőknél is be kell látniuk, hogy a rendszeresség biztonságot nyújt a kicsik számára, erre lenne szükségük otthon is és nem csak az óvodában.

A gyermekekben a fent említett nevelési hatások eredményeképpen hosszú távon szokások alakulnak ki, melyeknek alapját nem az óvodai minta, hanem a család életvitele nyújtja. Amennyiben a kicsik nem részesülnek tudatos, a családi életre történő nevelésben, a későbbiekben saját családjuk mintáját örököltik tovább, nem lesznek képesek ezen változtatni.

4.4. A család az óvodások szemszögéből

A vizsgálat harmadik részében szóbeli interjút készítettünk 4-7 éves, középső és nagycsoportos óvodás gyermekekkel. Megkérdeztük a kicsiket arról, szerintük mi is az a család, mit jelent számukra ez a kis közösség, illetve a későbbiekben milyen családot szeretnének maguknak. Megpróbáltuk feltárni, hogy a gyermekek szemszögéből mi a feladata a családnak, illetve milyen közös tevékenység folyik a szűkebb környezetükben. A kicsik vágyainak felszínre kerülését szolgálta a következő kérdés, amely az óvodásoknak legjobban tetszett: Milyen családot szeretnél magadnak, ha egy jótündér teljesítené a kívánságodat?

A kérdések a gyermekek családképét, a családhoz kapcsolódó érzelmi viszonyait igyekeztek feltárni.

A kutatás során 136 óvodással készítettünk szóbeli interjút, melynek során a gyermekeket is véletlenszerűen választottuk ki: 87-en (64%) városban, 49-en (36%) faluban élnek. 86 (63%) kislányt és 50 (37%) kislányt kérdeztünk meg, akik közül mind szívesen vettek részt a beszélgetésben. A fiúk és a lányok válaszai között nem jelent meg különbség, ahogy a faluban, illetve városban élő gyermekek véleményei között sem.

Az első kérdésnél megkértük a gyerekeket, hogy magyarázzák meg nekünk, mi is az a család. 11 óvodás (8%), ebből 6 fiú (4,4%) és 5 leány (3,6%) válaszolta azt, hogy nem tudja, mit jelent a család, ők 4 és 5 évesek voltak, feltehetően még nem tudták gondolataikat szavakba foglalni. A gyermekek 62%-a a család meghatározásánál felsorolta azokat a tagokat, akikkel együtt él. Néhány gyerek

megnevezte családjá tagjait, de kiegészítette azzal is, hogy kinek kellene még velük élni. „Nekem az anyukám jelenti a családot. De a család az, amikor a szülők is együtt laknak, apuka is van velük.” (5 éves kisfiú) Több kisgyerek a kedvenc háziállatot is a családtagok közé sorolta, a válaszokban megjelent kutya, macska, hörcsög, sőt vadászgörény is.

A 6-7 évesek között már hallottunk részletesebb definíciót is: „Mindenkinek van egy anyukája, meg egy apukája, és velük lakik egy házban. Meg az is lehet, hogy testvérei is vannak.” (5 éves leány)

A gyerekek a két generációból álló nukleáris családot tekintik általánosnak, egy vagy két testvérrel. 13% beszélt csak nagycsaládról, ahol három generáció él együtt: anyuka, apuka, gyermekek és legalább egy nagyszülő. „Mindannyian együtt lakunk. Anya és apa puszilgatják egymást, és minket is. Én is szeretem őket.” (7 éves leány)

A kicsik által megfogalmazott válaszokban közös pont, hogy a gyerekek saját magukat helyezik a középpontba, a családot az együttéléssel azonosítják, a lakásukhoz vagy a házukhoz kötik. „Aki a házban lakik otthon, velem.”

A gyermekek 59%-a konkrétan kimondta, hogy a családot azok a személyek jelentik, akik együtt élnek és érzelmileg egymáshoz, fizikailag pedig egy lakóhelyhez kötődnek. A gyermekek számára a biztonságot jelentő családot az állandóan körülöttük élő személyek jelentik, függetlenül attól, hogy vérségi kapcsolatban vannak-e egymással vagy sem. A második fontos tényező számukra az állandó lakhely. A családtagok között a fentiekben a közös dolgokra került a hangsúly, de néhány gyermek arra utalt, hogy a családtagok különbözőek, „A család olyan, ahol vannak különbségek. Mondjuk, olyan különbségek vannak, hogy az apa a legnagyobb, én pedig a legkisebb.” (6 éves leány) „Vannak fiúk és lányok is a családban, és mindenki mást csinál: anya főz, apa szerel.” (7 éves fiú) Ebben az esetben már a nemi különbségek is megjelentek, felismerték a nemi szerepeket. Megható választ adott egy kislány, aki a családjába sorolta a meghalt nagypapát is, és megmagyarázta, hogy bár nem láthatja többé őt, de a lelke mindig vele marad a lakásban.

A második kérdés a gyermekek családhoz fűződő érzelmi viszonyát próbálta feltárni. Mit jelent számodra a családot? A gyerekek 9,5%-a, vagyis 5 leány és 8 fiú mondta azt, hogy nem tudom - a válaszadók azonban ismét a 4 évesek voltak, feltehetően nem értették meg segítség nélkül a kérdést. „Nem tudom, hogy mit jelent nekem a család, mindig elfelejtem.” (4 éves fiú)

Megdöbbenő, hogy a gyerekek 26%-a, 22 fiú és 13 leány azt felelte, hogy semmi különös, illetve, hogy nem jelent semmit. 4% - 4 fiú és 1 leány azt mondta, hogy rossz dolog és nem szereti a családját. Ebben az esetben a fiúk és a lányok válaszai között bizonyos mértékű eltérés mutatkozott: a fiúk közül többen viszonyulnak közömbösen, illetve negatívan a családhoz, pedig a megkérdezettek között kevesebb fiú volt, mint leány.

A lányoknál nagyobb mértékű a pozitív viszonyulás, de ahhoz, hogy a nekem közti feltehető különbség szignifikánsan kimutatható legyen, a vizsgálatot nagyobb létszámú mintán kell majd elvégezni.

A kicsik 60,5%-ának a család szó hallatán a boldogság, a szeretet, a közös játék és a biztonság jut eszébe. „Szeretem őket, puszilgatom, átölelem a nyakukat és ők is szeretnek engem és ölelgetnek.” (5 éves leány) Néhányan nem tudták pontosan megfogalmazni érzelmeiket, csak azt mondták, hogy a család az jó dolog. 24 kisgyerek, az összes megkérdezett óvodás 18% a boldogság mellett mással is magyarázta, hogy szereti a családot: „Sok ajándékot kapok, és mindenfélért megvesznek nekem. Sok játékot és ruhát kapok. Mindent megvesznek, amit csak akarok.” Az anyagi javak előtérbe helyezésénél a lányok vezették a sort, mivel a 24 gyermek közül 20 leány tartotta a sok ajándékot a legfontosabbnak.

Figyelemre méltó, hogy 9 fiú, az összes gyermek 7%-a említette, hogy a család megvédi mindenkitől. „Biztonságot, ha bajban vagyok, apa és anya megvéd.” (7 éves fiú) Megdöbbenő, hogy egy óvodás gyermek mitől fél ennyire, hogy a legfontosabb számára az, hogy megvédjék. A lányok közül ez senkinek sem jutott eszébe.

A gyermekek a családi funkciói közül az érzelmi, a védő, oltalmazó és a nevelő funkciót emelték ki. „Törődnek velem, és mindig mindenki engem nevel.” (6 éves leány)

A harmadik kérdés a családi közös tevékenységek feltárására irányult. A gyerekek 36%-a azt mondta, nem csinálnak otthon semmit közösen. Ezt a tényt a legtöbb esetben azzal indokolták, hogy az apuka nincs otthon, dolgozik a munkahelyén, az anyuka pedig otthon végzi a házimunkát, ezért nem ér rá. A gyermekek többen szeretnének együtt lenni a szüleikkel, és leginkább együtt játszani, még azok is, akiknek testvérük van, mert a szülők nem verekednek és veszekszenek állandóan.

A többieknél (58%) a felsorolt tevékenységek között első helyre a játék került, majd a sportolást (focizást, biciklizést, görkorcsolyázást) említették. A harmadik helyre került a számítógépezés, majd azt követte a TV nézés, ami nagyon érdekes, mert egyik sem sorolható a tipikus közösségi tevékenységek közé. Ötödik helyen a szülőkkel végzett közös munka (főzés, takarítás, kertészkedés, barkácsolás) található. Utolsóként említették a közös kirándulást, a kicsik 4%-ának jelenti a közös tevékenységet a családi túrázás vagy utazás.

A negyedik kérdés lett a kicsik kedvence, mindenki nagyon szívesen válaszolt arra, hogy milyen családot kérne a „Jótündértől”. A válaszok özönét alig tudtuk lejegyezni.

A gyerekek 15%-a – 13 lány és 7 fiú – ugyanolyan családot szeretne, mint amilyenben most él. Hárman kiegészítették azonban a válaszukat azzal, hogy jó lenne, ha a testvérük nem veszekedne annyit velük és nem is árulkodna. A lányok közül a legtöbben egy kistestvért szeretnének, és azt is kijelentették, hogy hugica legyen, de volt, aki ikreket kívánt. „Lánytesót szeretnék, fiút nem, mert

azok verekedősek.” (4 éves leány) A fiúk közül senki nem említette a vágyai közt a testvért, feltehetően a leányoknál az anyai ösztön jelenik meg, ezért vágnak arra, hogy igazi babát ringassanak, babusgassanak. Mindkét nem képviselőjének a kívánságai közt szerepelt egy saját élő állatka – kutya, cica és halacska akváriummal –, amelyről saját maga szeretne gondoskodni.

10 fiú és 11 leány azt szeretné, ha a saját apukája visszajönné a családba, őket anyukájuk, illetve nagyszüleik nevelik. Figyelemre méltó, hogy 14 gyermek (10%) azt szeretné, ha az apukájuk megváltozna, többet törődne velük. „Változzon meg az apa, szeressen és ne verjen meg, és játsszon is velem.” Azzal is indokolták kérésüket, hogy az apuka ne dolgozzon mindig, hanem töltsön több időt velük. A kicsik nem akarják elfogadni azt a tényt, hogy szüleiknek új társa lett, többen is azt írták: „Nem akarom, hogy az anyukám mást szeressen, az igazi apukámat puszilgassa.” (5 éves leány) Érdekes, hogy a gyermekek csak az apukákhoz fűződő kapcsolatukon változtatnának, senki nem írta azt, hogy anyukájának kellene megváltoznia. Pár gyermek az elhunyt nagyszülők hiányát szeretné pótolni a tündér segítségével, bár sokan kiemelték, hogy az is elég lenne, ha kicsit karácsonyra visszajönné a nagypapa és a nagymama.

Megdöbbenő, hogy a gyerekeknek több mint 50%-a (fiúk és leányok egyaránt) a családra vonatkozó kérdésnél anyagi javakat is kívántak, pedig a kérdés egyáltalán nem utalt arra, hogy pénzt és játékot is lehet kívánni. Akadt olyan gyermek, aki nem is beszélt a családról, hanem csak a játékok listáját sorolta fel, a lányok pedig sok szép ruhát, fodros szoknyát, fátlyat és kopogós cipőt szeretnének. Az álmok között szerepelt Lottó nyeremény, új, nagy, kertés ház, szép autó és sok-sok játék.

5. A vizsgálat eredménye

A gyerekek válaszaiból egyértelműen kiderült, hogy a saját családjukat tekintik természetesnek. Kis változásokat szeretnének a család felépítésében, illetve az apukák szerepét átalakítanák, viselkedésüket gyermekközpontúbbá tennék. A kicsik életéből azonban hiányzik az ideális család mintája. A kutatásom során a feltételezéseim részben igazolódtak, ám a válaszok meglepetéssel is szolgáltak. Az Óvodai Nevelési Program nem foglalkozik külön a családi életre történő felkészítéssel. Az óvónők azonban ennek ellenére a beszélgetéseik során próbálják a családi nevelés támogatása mellett a gyerekeket a helyes irányba terelni. A gyermekek egy részének az óvoda színes, békés, szeretetteljes közeg a nap fénypontja. Az óvónők nyújtják számukra a biztonságot, ők pótolják a szülőket, az érzelmi kötődést. Sok a csonka család, a szülők gyakran váltogatják partnerkapcsolataikat, melynek következtében nincs pozitív példa, minta, amely követésre méltó lehetne. A teljes családban élő gyermekek véleményeiből is kiténik, hogy sok a fáradt, elfoglalt szülő, akik a rohanó életben már el is felejtették a hagyományos családmódellet.

A fenti kutatás azt mutatja, hogy az óvodai élet, bár családias környezetben folyik, nem nevel tudatosan a családi életre. Irányított játékkal, igazmesékkel, dramatizálással és bábjátékkal tudatosan kellene megismertetni már kiskorban a gyerekekkel a családtagok szerepeit és a kis közösség meghitt szeretetteljes légkörben való működését.

A felgyorsult életvitel ellenére a gyerekeknek a család a szeretetet és a szülőket jelenti. Úgy gondolják, hogy a család nélkül nem lehet élni. A jótűndér segítségével a kicsik többsége a hiányzó szülőt szeretné pótolni, kistestvért kérni tőle és sok pénzt, hogy szülei mindig vele lehessenek. A kicsik úgy gondolják, hogy a sok pénz minden problémájukat megoldaná, azt remélik, hogy az anyagi javak jelentik a kulcsot a boldogság kapujához.

Irodalom

Buda Lászlóné (2005): *Megváltozott családok, megváltozott gyermekek? Hogyan tovább* Budapest.

Czimeth Istvánné (1994): Családpedagógia. *Óvodai Nevelés* 47/10, 355–356. p.

Csizmadia Ferencné-Kiss Józsefné (1994): *Családpedagógiai ismeretek*. I. kötet Budapest.

Drexlerné Stanchich Ilona (2008): *Ovikönyv szülőknek, nevelőknek, Társadalmi viselkedéstan*. Budapest.

Hegedűs Judit (szerk.), (2006): *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése. Család, gyermek, társadalom*. Budapest: ELTE PPK Neveléstudományi Intézet.

Pálfy Sándor (2003): Az érzelmi szocializáció családi hatásai a kisgyermekkorban. *Óvodai Élet* 11/5, 26–33. p.

Somlai Péter (1997): *Szocializáció*. Budapest: Corvina Kiadó.

Az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja, Magyar Közlöny, 164. szám 2009. november 20. 41896, http://www.blpszk.hu/dload/ovodai_nevelés_alapprogram.pdf, 2010.09.10.

Az oktatásmenedzsment alapvető jellemzői

Horváthová Kinga

Az oktatásmenedzsment az oktatásügyi szervezetek működésével foglalkozó tudomány és annak gyakorlata. Nincs egyetlen általánosan elfogadott definíciója, minthogy kifejlődése erősen kötődik több olyan szilárdan megalapozott diszciplínához, mint például a szociológia, a politikatudomány és a közgazdaságtan – fogalmaz Bush (1998).

A menedzsment mint tudományág eredete és bölcsője az USA-ban a 20. század első felében van. Alapjául a Taylor-, Fayol- és Weber-féle menedzsmentelméletek szolgálnak. Taylor „tudományos menedzsmentmozgalma” különösen hatott az oktatásmenedzsmentre is, különösen azok számára, akik ellenzik a menedzserszemlélet oktatásban való alkalmazását. A menedzsmentelmélet fejlődéséhez járult hozzá a francia Fayol, akinek „általános menedzsmentelvei” és menedzsmentfunkciói máig érvényesek. Max Weber elmélete a bürokráciáról szintén nem veszített aktualitásából. Mindezeket az elméleteket az oktatásügyön kívül fejlesztették ki, és iskolákra való alkalmazásuk nem sok sikerrel járt, sőt Szlovákiában máig nem honosult meg igazán.

Az oktatásmenedzsmentnek az önálló kutatási irányként való kifejlődése az Egyesült Királyságban a 20. század hatvanas éveinek végén következett be, és azóta gyors expanzió ment végbe benne. 1983-ban a minisztérium oktatási és tudományos osztálya egy olyan program támogatásáról döntött, amelyben iskolavezetőket képeztek ki menedzsmentre, valamint létrehozta a Bristol Egyetemen az Iskolai Vezetőképzés Országos Fejlesztési Központját (Bush 1998).

Az oktatásmenedzsment fejlődése szlovákiai viszonylatban viszonylag nehézkesen, javarészt az 1989-es évek után indult. Az addig történelmileg, politikailag és szakmailag honos oktatásirányítási elméletet kívánta volna az oktatásmenedzsment helyettesíteni, utalva ezzel az egész társadalomban lezajlott transzformációs folyamatokra és az azzal járó átértékelődés szükségességére. Ebben a transzformálódási szakaszban háromféle nézetet lehet elkülöníteni. Az első nézet támogatói helyeselték az *irányítás* fogalom mechanikus felcserélését a *menedzsment* fogalomra, sőt a két fogalmat ellentétes jelentésükben interpretálták (nálunk például Christenko 1994-ben). Álláspontjukat azzal indokolták, hogy a bürokratikus, centralizált, elavult rendszer negatívumait át kell minősíteni. Azonban nem számoltak azzal, hogy egy új fogalom bevezetése nem eredményezi magától érthetően a negatívumok kiküszöbölését és a rendszer jobbá tételét.

A másik nézetet támogatók azt vallották, hogy a menedzsment gazdasági területre való kidolgozása teljességgel ellentmond a közoktatás szükségleteinek, ezért nem lehet a menedzsmentet az oktatás területére alkalmazni semmilyen vonatkozásban (sok oktatáspolitikai és gazdasági ágban munkálkodó szakember is ezt vallja a mai napig). A harmadik érvrendszerben két külön ágazat fejlődött ki, amelyek az oktatásmenedzsmentet elhelyezik a menedzsmenttudományok között: az egyik az általános menedzsment egyik alkalmazási területének, míg a másik önálló, sajátos ismeretanyagot magában foglaló tudománynak tekinti (Bush 1998). A vélemények egyik csoportját Handy (Bush 1998 szerint) megközelítése prezentálja, aki hangsúlyozza, hogy a menedzsmentnek léteznek minden szervezeti felállásban használható általános alapelvei: az iskolának sok közös vonása van az olyan egyéb szervezetekkel, amelyek az embereket egy cél érdekében összehozzák, legyenek azok kórházak, vállalkozások vagy akár kormányhivatalok (ez a nézet Szlovákiában nem honosult meg, még csak vita tárgya sem volt).

Glatter (Bush 1988 szerint) az oktatásmenedzsmentet önálló, sajátos ismeretanyagot magában foglaló tudománynak tekinti, mivel azt vallja, hogy az oktatási intézmények alapvető dimenziókban különböznek másfajta szervezetektől, az oktatásirányítók számára szervezett képzést úgy kell összeállítani, hogy abban az ő vezetői munkájuk sajátosságai legyenek a meghatározóak. (Egyetértünk ezzel a megállapítással, és a *Szakmaiságra való törekvés – professzionalizmus* részben foglalkozunk is az iskolaigazgatók képzésével, annak alakulásával, jelen helyzetével.) Mi az utóbbi prezentált érvrendszer felé hajlunk, képviselve azt a nézetet, mely szerint az oktatásmenedzsmentet önálló, sajátos ismeretanyagot magában foglaló tudománynak tekintjük (bővebben ez a téma egy különálló tanulmány tartalmát képezi, ld. Horváthová, 2006). De hangsúlyosan kiemeljük, kizárólagosan az alább felsorolt oktatási intézmények specifikumainak figyelembevételével úgy, ahogy nemzetközi viszonylatban Bush (1998), Szlovákiában Obdržálek (1999) fogalmazták meg:

1. Az oktatási intézmények céljait sokkal nehezebb definiálni, mint a kereskedelmi szervezetekéit. Az oktatásban nem a nyereségesség és a kibocsátás maximalizálása, vagy a termékválaszték bővítése a fő cél. Az iskolától elvárják, hogy egyéni képességet fejlesszenek, hogy a társadalom által elvárt értékeket és hiteket a gyerek nevelésén keresztül érvényesítsék. Ezek olyan célok, amelyek gyakran kerülnek konfliktusba egymással. A tanártól éppúgy elvárják, hogy legyen szociális munkás, gondnok vagy szülő-pótlék, mint hogy fejlessze a gyerek tanulási képességeit. A célok ilyen összetett csoportján belül a prioritások kijelölése tele van nehézségekkel.

2. Nagyon nehéz felmérni, hogy az oktatás elérte-e a céljait vagy sem. A kereskedelmi szervezetekben a siker pénzügyi értelemben mérhető, a hatás azonnali. Az iskolában a célok elérése hosszú folyamat, gyakran az iskolai tanulmányok befejezése után minősíthető az oktatási folyamatok hatékonyságának megítélése.
3. Az oktatási intézményekben a tanuló személye áll fókuszban. Ez is remthet konfliktushelyzeteket. A tanulókat lehet az iskola kliensének, de az iskoláztatás kimenetének is tekinteni. A kliensi viszonyoknak megvannak a maga jellemzői, melyeket az alábbiakban ismertetünk. Mint az oktatás-nevelési folyamat résztvevőire, a gyerekekre sok hatás terelődik: egyéni sajátosságok, családi specifikumok, társadalmi befolyás, tanári sajátosságok stb. Ez az emberi változékonyság figyelembevétele nehezíti az hatékonysági mutatók meghatározását.
4. Az iskolák vezetőinek és tanárainak egyaránt közös a szakmai háttere, viszonylag közös az értékvilága, képzettsége. Mint diplomások, a tanárok bizonyos autonómiát igényelnek az oktatás-nevelési folyamatban. Ráadásul a tanároknak képesnek kell lenniük arra, hogy részt vegyenek az iskolai döntéshozatalban, az igazgatóhoz hasonlóan.
5. A tanár és a diák közötti kliensi viszony sok tekintetben különbözik a más rendszerekre jellemző kliensi viszonytól. A pedagógusoknak rendszeres és kiterjedt kapcsolatrendszerük van tanulóikkal; éveken keresztül heti több találkozással. A tanulóknak viszont kicsi a lehetőségük arra, hogy megválaszthassák tanáraikat. A gyerekek legalább kilenc évet töltenek el egy oktatási intézmény tanulójaként, és el kell fogadniuk mindazt, amit a tanáraik választanak ki a számukra.
6. Az iskolában a vezető az oktatás-nevelési és egyben a vezetési folyamatok biztosítója (realizátora). Minél kisebb az iskola, az igazgatónak annál kevesebb ideje marad a vezetői tevékenység gyakorlására.
7. Az oktatási intézményeknek széttagolt szervezeti struktúrája van. Az iskolában zajló folyamatokra erős hatást gyakorolnak különféle csoportok. Ezek lehetnek politikusok, országos és helyi szintű oktatás-irányítók és tanfelügyelők éppúgy, mint szülők vagy érdekcsoportok. Az intézményeken belül bonyolult döntési pontokat jelentenek az iskola és részegységei: a tagozatok, épületek vagy akár a tanévek is. Ez a széttagoltság is nehezíti a vezetői döntéshozatal végrehajtását.

Az oktatásmenedzsment sokrétű kategória, melyet az iskolán belüli és kívüli rendszeralkotó elemek felől is, vagy/és az elemek közötti kapcsolatok szempontjából is lehet vizsgálni. Kétféle dimenziót tartalmaz. A vertikális dimenziót az irányítás egyes szintjei képezik – központi, területi, helyi és e szintek

felelősségi jogkörei. A horizontális dimenziót a közoktatási rendszer egyes alrendszerei alkotják: társadalom-politikai, pedagógiai, perszonális, jogi és igazgatási, gazdasági. A két dimenziót alkotó elemek kölcsönhatása az oktatási rendszerekben viszonylag nagymértékű és nem elkülöníthető.

Az oktatásmenedzsment specifikumait, főbb jellemzőit – Blížkovský (1997, 200) meghatározását véve alapul – a következő kategóriák alkotják: *vertikális és horizontális tagozódás (az oktatásmenedzsment vertikális és horizontális dimenziója), demokratizáció és decentralizáció, optimalizáció, önszabályozásra és önrendelkezésre való irányultság, szakmaiságra való törekvés – professzionalizmus.*

Az iskolák működését és fejlődését három alapvető pillér teszi lehetővé: a pedagógus, aki az oktató-nevelői tevékenység kulcsfontosságú szereplője; az iskolaigazgató, aki az iskolában zajló folyamatok felelőse; és az iskolát támogató környezet – a fenntartó és az oktatáspolitikai tevékenysége. E tanulmányban mindhárom pillért megközelítvén betekintést nyújtunk az oktatásmenedzsmentet jellemző kategóriák analízisébe.

1. Az oktatásmenedzsment vertikális dimenziója

A tanulmány első három fejezetében eltekintünk a fentebb említett három pillér (pedagógus, igazgató, fenntartó) pontos analízisétől, mivel ezekre a kategóriákra úgy tekintünk, mint az egész közoktatási rendszerben végbemenő alapvető tendenciákra.

Az oktatásmenedzsment vertikális dimenziója alatt értjük az egyes irányítási szintek létezését. E szintek alakulása függ az adott állam történelmi, kulturális, szociális, politikai háttérétől, befolyásolják az adott ország hagyományai és preferált értékrendszere is.

Az oktatásmenedzsment vertikális dimenzióját az adott állam közigazgatási rendszere képezi. A közigazgatás olyan szervezetrendszer, amely alapvető funkciója a törvényhozó szervek által meghatározott feladatok közhatalommal és egyéb szervezési eszközökkel történő végrehajtása. A közigazgatásnak két alrendszere van. Az egyik az államigazgatás, a másik a helyi közigazgatás. Egyik a másiktól viszonylag független, nincs köztük alá- és fölérendeltségi viszony, a közös (átfedő) területüket a közügyek és a partneri együttműködés jellemzi. Az államigazgatás valójában egy hierarchikusan felépített szervezeti rendszer. Ez a rendszer állami feladatokat lát el. Jogszabály ill. felettes szerv által meghatározott önálló feladat-, hatás- és döntési jogkörrel rendelkezik. Az önkormányzati közigazgatási szervek a helyi közügyek ellátását hivatottak kezelni, amelyeket saját törvényi és feladatmeghatározással végeznek. Az önkormányzati közigazgatási szerveknél nem létezik alá- és fölérendeltségi viszony.

A közigazgatási szerveket az illetékességük szerint csoportosíthatjuk központi (országos) szervekre, területi (régió, megye) szervekre és helyi illetékességű szervekre.

A központi szerveket a kormány (kormányhivatal) és a minisztériumok képezik. Szlovákiában a közoktatásért felelős közigazgatási intézmények szintjei a következők: kormány és az oktatási minisztérium, kerületi tanügyi hivatal, a kerületi önkormányzat tanügyi hivatala, a helyi önkormányzat tanügyi hivatala, iskola.

A kormány az államigazgatási szervezet csúcsán álló, testületi jelleggel működő szerv. A kormányzati tevékenység körébe tartozik a kormányprogram kidolgozása, társadalmi, gazdasági tervek kidolgozása, továbbá biztosítja a törvények végrehajtását, védi az alkotmányos rendet, gondoskodik az állampolgári jogok érvényesüléséről. Államigazgatási irányítási tevékenysége körében a minisztériumok és az az alá rendelt szervek irányításával foglalkozik.

A minisztériumok feladatai a kormány-előterjesztések készítése, jogszabály-előkészítés, ágazati stratégia kidolgozása, jogalkalmazó, irányító, felügyeleti, ellenőrzési feladatok ellátása, nemzetközi kapcsolatok kialakítása és a civil szervezetekkel való kapcsolattartás. Az oktatási minisztérium az oktatás területén gyakorolja a fentebb említett feladatokat és jogköröket.

Az államigazgatás területi szervei az illetékességi területük alapján lehetnek körzeti, megyei vagy regionális jellegűek. A területi államigazgatási szervek feladat ill. hatásköre egy-egy igazgatási ágazathoz kötődik, irányításukat valamelyik minisztérium, illetve a kormány- vagy központi hivatal látja el. A közoktatás szemszögéből Szlovákiában ezt a kerületi tanügyi hivatal gyakorolja. Az oktatási minisztérium és a kerületi tanügyi hivatal között direkt utasítási jogviszony van; az önkormányzatok felé a minisztérium ilyen jogkörrel nem rendelkezik. Albert (2007b, 15) szerint talán ez a magyarázata annak, hogy a hatalom igyekszik megtartani a rendszerben a kerületi tanügyi hivatalokat (ezt nevezzük dekoncentrációnak, mikor is a hatalom nem válik meg központi irányításának elveitől, stratégiáitól, elképzeléseitől, formáitól, hanem átruházza ezt az alacsonyabb szintű, de közvetlenül a minisztérium alá rendelt intézményre). A kerületi tanügyi hivatal I. és II. fokú államigazgatási eljárási hatáskörrel is rendelkezik. Az I. fokú államigazgatási eljárási hatáskörben a külföldön szerzett képzést igazoló dokumentumok elfogadásáról dönt. II. fokú államigazgatási eljárási hatáskörben azokban az esetekben dönt, amikor az I. fokon a község (vagy a megyei önkormányzat) határozott (ez a kötelező iskolalátogatás megszegését képező esetekre vonatkozik), és azokban az esetekben, amikor az I. fokú döntést azok az intézményigazgatók hozták, akiknek a fenntartója a kerületi tanügyi hivatal vagy az a község, amely nem nyilvánul iskolai hivatalnak. Továbbá ellenőrzi a községek és a kerületi önkormányzat oktatással kapcsolatos tevékenységét (és egyéb törvényből adódó jogkörrel van felruházva, amelyeknek mi most nem szentelünk figyelmet).

A kerületi önkormányzat II. fokú államigazgatási eljárási hatáskörrel rendelkezik azokban az esetekben, amikor az I. fokú államigazgatási hatáskörrel az általa fenntartott iskola igazgatója rendelkezik (ezek a középiskolák és a gyakorlati képzés központjai), és természetesen ellát egyéb fenntartói feladatokat is.

Az államigazgatási eljárás I. fokát az iskola igazgatója gyakorolja.

A helyi önkormányzás a helyi közügyek önálló, demokratikus intézése, a helyi közhatalomnak a lakosság érdekében történő gyakorlása. A helyi önkormányzás joga az érintett választópolgárok közösségét illeti meg. Szlovákiában városi ill. községi és megyei önkormányzatok léteznek. A települési önkormányzatok kötelező közoktatási feladatai közé tartozik az óvodai nevelés, az alapfokú oktatás, az egészségügyi és szociális alapellátás, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak biztosítása. A megyei önkormányzatok kötelező közoktatási feladatai közé tartozik a középiskolai ellátás biztosítása.

A szlovákiai közigazgatási rendszer alakulásánál tekintsük át az 1989-es változás utáni jellegzetességeket. Az 1990-ben elfogadott közigazgatási törvény keretet adott az oktatásügy ágazati irányításához azáltal, hogy létrehozta a járási tanügyi hivatalokat. Ezek a hivatalok az oktatási minisztérium alárendeltjei voltak, és biztosították az iskolák személyi, materiális, pénzügyi, szakmai ellátottságát. A területi irányítás erősségei közé tartozott a szakmaiságra való irányultság, a pénzügyek effektív és egyenes úton történő elosztása. Kritizálták viszont a közoktatás társadalmi elszigeteltségét. Erre reagált a közigazgatási reform 1996-ban, amely által létrejöttek a (újonnan alakultak a már történelmileg jól bevált, centralizált rendszerre utaló) kerületi és járási hivatalok, és a közoktatást érintő ügyeket az iskolaügyi szakosztály intézte. Ezt a közigazgatási modellt nevezzük területi modellnek, mert a területi közigazgatási szervezetbe besorolást nyert a mindenkit érintő iskolaügyek intézése (irányítása). A későbbi évekre és a későbbi oktatáspolitikai igyekezetekre a decentralizálási folyamatok elkezdése volt a jellemző, főleg az európai struktúrákba való besorolásunk eredménye- és következményeképp. Ennek előfeltétele volt a 2001-ben elfogadott kompetencia-törvény, és utána az 596/2003-as közigazgatási törvény, amely megalapozta a mai közigazgatás rendszerét és jelen, mondhatni decentralizált modelljét (erről bővebben a *Demokratizáció és decentralizáció* részben).

2. Az oktatásmenedzsment horizontális dimenziója

Az oktatásmenedzsment horizontális dimenzióját az egyes alrendszerek képezik: társadalompolitikai, pedagógiai, perszonális, jogi és igazgatási, gazdasági.

Ezt a fejezetet a társadalompolitikai alrendszerrel kívánjuk bevezetni, mert véleményünk szerint ezek a tényezők a többi alrendszerre is nagymértékben hatnak, sőt befolyásolják azok alakulását. Egyben magyarázatot szeretnénk adni a terjedelmesebb tartalmára, amihez azért folyamodtunk, mert itt komplex betekintést nyújtunk az adott alrendszerbe, miközben a többi alrendszer részletesebb leírásával a tanulmány egyes fejezeteiben is foglalkozunk.

A társadalompolitikai alrendszer közvetíti a társadalom és az iskola közötti kapcsolatot. A kapcsolat az oktatás-nevelés tartalmán keresztül valósul meg, amelyben a társadalom elvárásai fogalmazódnak meg az iskolával szemben, konkrétan azok a kompetenciák, amelyek a társadalom számára fontosak a fejlődése érdekében. A társadalmi rendszer különböző csoportokból tevődik össze, például politikai pártokból, egyházakból, érdekcsoportokból, amelyek szeretnének hatást és befolyást gyakorolni az iskolákra, az oktatás-nevelést érintő döntéshozatalra. Az oktatási rendszer szempontjából az a leglényegesebb, milyen az oktatáspolitikai álláspontja az oktatási rendszerrel kapcsolatban. Értjük ezalatt azt, hogy milyen a politikai hatalom reprezentánsainak az irányultsága, értékrendszere, közoktatási prioritásai stb. Az utóbbi húsz évben tanúi és részesei voltunk a közoktatási szférában végbemenő számtalan változásnak. Ezek az aktuális politikai hatalom oktatási preferenciái tükrében történtek. Szlovákia oktatáspolitikai reformjaira a lassúság, a reformi célok hiányos kitűzése, az érdekek ellentétes képviselése, a politikai hatalom tagoltsága (Kosová–Porubský 2011, 34) a jellemző, amelyek negatívan érintették a reformok születését és kimenetét.

A továbbiakban rövid történelmi áttekintést kívánunk adni a szlovákiai közoktatási reformok történéseiből. A Kosová–Porubský (2011, 41) szerzőpárosra támaszkodva a közoktatási reform négy fázisát különböztethetjük meg. Az elsősre, a dekonstrukcióra, Szlovákiában az egység volt a jellemző. Ez a fázis a 89-es forradalom után állt be (behatárolva az 1992-es évvel), és az oktatáspolitikai reform minden aktorának (állampolitika, pedagógusok, nyilvánosság) a leköszönő rendszer formális és reális törlése volt a célja. Ezt az állítást igazolják Perhács (2003, 39) szavai: „A történelmi és dialektikus materializmus, valamint az ateista nevelés helyett fokozatosan teret kapott a nevelés filozófiájának pluralizmusa mind a pedagógiában, mind az iskolában.” Történt ez a törvények módosításával (pl. 89/1984), új törvények beiktatásával (pl. 542/1990 – közigazgatási törvény), a kurrikulum módosításával (azon tantárgyak kivonása, amelyek az elmúlt rendszer ideológiáját hangoztatták). Elkészült az első olyan dokumentum, amely az oktatási rendszer fejlődését kívánta megfogalmazni (1990 – *Duch školy*), rövid idő után követte az Oktatás újítása és további fejlődése (1991) című dokumentum, amelyet már nyilvános vita kísért és véleményezett. Sajnos egyik dokumentumra sem figyelt fel kellőképpen a politikai hatalom és a törvényhozás.

A második fázis a parciális stabilizáció elnevezést viseli. Időrendbeli besorolása nagyjából az 1992–2001-es évekre tehető. Erre az időszakra az ellentétes politikai kívánalmak voltak a jellemzőek (nacionalizmus és elszigeteltség versus europeizáció és nyitottság), és ezek függvényében az oktatáspolitikai képviselői részéről az oktatási reformok stagnálása. Pozitívumnak tekinthetők viszont azok a pedagógusok és intézmények szintjén történő kezdeményezések, amelyeknek nemzetközi vonatkozásaik is voltak. A tanítók önkéntesen, kezdeményezőleg együttműködtek a külföldi iskolák igazgatóival, tanítóival,

képzésekre, tanulmányi utakra jártak, igyekezvén a saját iskolájukban alkalmazni az innovációkat, alternatív oktatási koncepciókat. Ezek az igyekezetek oly erősek, intenzívek és véleményformálóak voltak, hogy természetesen átvetültek a *Konstantín* (1994) elnevezésű stratégiai oktatásfejlesztési dokumentumba, amely nemcsak a szlovák oktatásügy vízióját fogalmazta meg 10 évre előre, de a célok elérését segítő lépéseket is felvázolta. Végeredményben azonban ezt a dokumentumot sem fogadta el a politikai hatalom, aminek következményeképp a pedagógustársadalom nagyot csalódott.

A harmadik fázist rendszer-rekonstrukciónak nevezzük, amely kezdete az ezredforduló éveire tehető. Más transzformálódó rendszereknél erre a fázisra az a jellemző, hogy állami oktatásfejlesztési program elfogadásával kezdődik, amely a programban megfogalmazott gondolatokra, stratégiai tervekre támaszkodva adekvát törvényhozással folytatódik. Az ezredfordulón álló Szlovákiára a politikai hatalom stabilizációja és a gazdasági mutatók javulása volt a jellemző. 2001-ben ismételten nyilvános vita tárgya volt egy oktatásfejlesztési dokumentum, amely a *Milénium* nevet viselte. Ezt a dokumentumot 12 év után végre a parlament is elfogadta. Nagy változás ment végbe a társadalomban és az oktatási rendszerekben, és nemcsak deklaratív formában, hanem tényleges reformban. Ennek alapjául az 596/2003-as közigazgatási törvény szolgált. Elindult a decentralizációs és demokratizációs folyamat, az uniós dokumentumokkal összhangban. A harmadik fázis végének a közoktatási törvény (2008) elfogadását lehet tekinteni azért, mert kitért az oktatás tartalmát szorgalmazó átalakulásra.

A negyedik, implementációs fázisba vagyunk most. Ezt a fázist úgy értelmezzük, mint a reformgondolatok gyakorlatba való átültetését, amely akkor teljesedik ki, ha minden iskolában minden pedagógus elfogadja és alkalmazza. Pár szóval szeretnénk kitérni a közoktatási törvény implementációjára. Szlovákia specifikuma, hogy egy ilyen volumenű törvény elfogadását és implementációját nem előzte meg nyilvános szakmai véleményezés, modelliskolákban való tesztelés, visszacsatolással járó átértékelés (mint például Csehországban, ahol ez a folyamat 4 évig tartott), sőt aránytalanul rövid idő telt el a törvény elfogadása (2008. május) és érvénybe lépése (2008. szeptember) között. Ennek következményeként a pedagógusok és az iskolák nem tudtak kellőképp azonosulni a tartalmával, nem volt idő, de hatalmi akarat sem, a pedagógusok felkészítésére, átképzésére, a hibák kiküszöbölésére stb. Az viszont dicséretes, hogy új jogi norma lett elfogadva, amely eddig nem létező törvény formájában foglalkozott a pedagógus és szakmai dolgozókkal. Bevezette többek között a pedagógusok karrierfokozatát, kategóriákba sorolását, továbbképzésük kötelezővé tételét, a továbbképzési kreditrendszert, de figyelmen kívül hagyta sok esetben a tanárok eddigi innovatív igyekezetét.

Összegezve az oktatáspolitikai célok és problémák szempontjából rámutatunk néhány olyan fontos kiváltó tényezőre, amelyek mindmáig befolyásolják a szlovákiai közoktatás tartalmi, szervezeti, strukturális és egyéb reformját. Az egész folyamatra ráhat a politikai hatalom gyakori cserélődése, amely ráadásul eltérő politikai nézeteket vallott, a társadalomba erősen beivódott centralizációs tradíció nehézkes átértékelése. Továbbá az objektív kutatási elemzések hiánya, a részleges törvényhozás, amely parciális szempontokat és nem az oktatásügy egészét érintik, ezek is hátráltatják a reformok bevezetését és az oktatásügy fejlődését.

A *pedagógiai alrendszer* az oktatásmenedzsment leglényegesebb alrendszerei közé tartozik. Ez az alrendszer biztosítja az iskolák számára az alapvető oktatás-nevelési (küldetési) folyamatok optimalizálását és fejlesztését (erről bővebben a *Szakmaiságra való törekvés – professzionalizmus és az Optimalizáció* részben).

A *perszonális alrendszer* szerepe a perszonális feltételek biztosítása az oktatási rendszer fejlődése érdekében. Nagy szerepe van itt a pedagógusok képzésének, a pedagógusok felkészítésének a megváltozott tanári szerepre, a kompetenciaalapú oktatásra. Ennek függvényében fontos szerepe van az igazgató humán erőforrás menedzsmentjének is, mert az ő feladata az iskola céljai elérése érdekében a pedagógusok alkalmazása (ez nem érinti az óvodákat, melyek nem rendelkeznek jogalanyisággal, mert ez esetekben ezt a szerepet a fenntartó végzi). Ehhez járul hozzá a pedagógusok motiválása, ellenőrzése, értékelése, továbbképzése, szakmai fejlődése.

A *jogi és igazgatási alrendszer* biztosítja az oktatási rendszer számára a teljes körű legislatív hátteret, amely a zökkenőmentes működést biztosítja és a fejlődést kezdeményezi. (A szlovákiai iskolarendszerrel kapcsolatos legislatív kérdésekkel fentebb a *Társadalompolitikai alrendszerben* foglalkoztunk.) Az igazgatást az államigazgatás egyes szintjei végzik a törvény által szabott kereteken belül.

A *gazdasági alrendszer* feladata a gazdaságossági mutatók, kritériumok betartása, a köztulajdon fejlesztése, kímélése, gyarapítása. Gyakran megfigyelhetjük, hogy a gazdasági alrendszer egészének sokkal több figyelmet szentelnek az államigazgatás szervei, mint az iskola küldetését biztosító *pedagógiai alrendszernek*. Nem közhelynek szánjuk, de hangsúlyozzuk, hogy az iskola nem gazdasági intézmény, nem nyereséget produkál, hanem közintézmény, amelynek küldetése az oktatás-nevelési folyamatok intézményes biztosítása. Az iskola hatékonyságát a tanulók kompetenciái arányában kell vizsgálni. Ezért az iskolák létezéséről kizárólagosan a pénzügyek szemszögéből dönteni szűk látókörű, egyben ellenkezik a kor humanizációs és demokratikus elveivel. Az igazság viszont az, hogy az oktatásra szánt pénzüsszeg Szlovákiában jóval alacsonyabb, mint más európai tagállamokban (ld. még Kosová–Porubský 2011, 134).

3. Demokratizáció és decentralizáció

A demokrácia kifejezést az i.e. V. században kezdték el használni; szemantikai értelemben a nép (*demosz*) hatalmát (*kratosz*) jelenti. Az ókori görög demokrácia koncepciója az állampolgárok politikai életben való közvetlen részvételét jelentette. A modern demokrácia szakított a közvetlen részvétel elvével, helyette a képviselők útján való kormányzásra épített (Csicsmann 200, 23). Az író rámutat, hogy a *demokrácia* fogalmát célszerű megkülönböztetni a *demokratikus* kategóriától – az utóbbi nem arra keresi a választ, hogy mi a demokrácia, hanem a demokrácia mélységére és minőségére kérdez rá. Ezzel az értelmezéssel egyetértvén az iskolai demokratizálódás folyamatára koncentrálunk a továbbiakban.

Az iskolai *demokratizáció* alatt a szereplők széles körű aktív részvételét értjük a oktatás-nevelést érintő folyamatokban. A szlovákiai viszonylatoknak megfelelően ez a részvétel az iskolai önkormányzati szervek keretén belül valósul meg. Az 1990-ben érvénybe lépő közigazgatási törvény szerint az önkormányzati szervek az iskolatanács és a kerületi iskolatanács voltak, amelyek véleményezték a közoktatási intézmények, a tanügyi hatóságok és az intézményfenntartók tevékenységét. Ha összehasonlítjuk a küldetésüket és szervezeti felállásukat a ma érvényben lévő jogszabályi helyzettel, észlelünk pár elmozdulást, de mondhatjuk, hogy a demokratizációs folyamatok elmélyítése irányába. Az önkormányzati szervek szervezeti felbontása kibővült (596/2003 törvény) – létrejött az iskolatanács mellett a városi iskolatanács és megyei iskolatanács, és egy teljesen új, a változások utáni jogszabályban először kodifikált diáktanács. Ezek a szervek képviselik ma is a tanulókat, szülőket, pedagógusokat és az iskolai alkalmazottak érdekeit, valamint továbbra is véleményezik és értékelik a közoktatási intézmények, a tanügyi hatóságok és az intézményfenntartók tevékenységét. Nem utolsósorban társadalmi ellenőrzést is gyakorolnak (Albert 2007b, 27; Horváthová 2010, 46).

Az *iskolatanácsok* nélkülözhetetlen elemei a közoktatás-irányítási rendszernek, és nélkülözhetetlenek az iskolák effektív működése és fejlődése szempontjából is. Véleményt nyilváníthatnak az intézmény működésével kapcsolatos valamennyi ügyben, továbbá javaslattételével élhetnek minden lényeges kérdésben, de legfontosabb szerepüket az igazgatóválasztásánál tölti be, mivel az iskolatanács e tekintetben a választótestület (596/2003 közigazgatási törvény). Ezzel a lényeges szerep- és feladatkörrel a mai iskolatanács meghatározott esetekben döntési, illetve egyetértési jogot is gyakorol (viszonyítva az 1990-es törvényhez, amikor az akkori iskolatanács ezt a jogot nem gyakorolta).

Az iskolatanácsok a *decentralizált* oktatási rendszerek elemeit képezik. A decentralizációs folyamat (a központi irányítás alacsonyabb igazgatási szintekre való átadása) a szlovákiai közoktatásban már 1991-ben kezdetét vette a jogalanyiság odaítélésével az alapiskoláknak, folytatva az 1996-ban végbemenő közigazgatási reformmal; a decentralizáció azonban igazán csak a 2001-ben

elfogadott kompetencia-törvény és az utána elfogadott 596/2003-as közigazgatási törvénnyel indult el. Ezek a jogszabályok biztosították az iskolák tényleges nyilvános közoktatási intézménnyé való átalakulását úgy, hogy az állam az iskolák irányítását átadta a választott helyi önkormányzatoknak. Ezáltal az iskolák létrehozása, az iskolák irányítása, az iskolák fejlődése és az iskoláztatásról való gondoskodás ott történik, ahol az a legközelebb van a gyerekekhez – a községben, városban, megyei székhelyen. A decentralizációs folyamatok a fiskális decentralizációval folytatódtak a 2004-ben elfogadott iskolák finanszírozásáról szóló törvénnyel, majd a 2008-ban elfogadott közoktatási törvény decentralizálta a kurrikulumot is.

A decentralizációs folyamatok gyakran nehézségeket és diszharmóniát teremtenek a központi irányítási szervek és a regionális ill. helyi önkormányzatok között. Ennek okai a szakmaiság, a professzionalizmus és a politikai nézetek (politikai hatalom gyakorlása) közti kompetenciák túllengésében van, amelyek határát nehéz definiálni. A szakma előljárói egyetértenek abban (Obdržálek 2002; Halász 1998; Bacík 1995; Kosová 2011), hogy a decentralizációs folyamatokkal a politikai hatalom az irányítási és igazgatási folyamatok demokratikus jellegét kívánja fokozni, továbbá az iskolák hatékonyságát és a nyilvánosság bevonását az iskolák működésébe, irányításába a fejlesztésük érdekében.

4. Optimalizáció

A közoktatási rendszer irányításának legalapvetőbb meghatározása és egyben igyekezete az optimalizációra való törekvés. Ha optimalizálunk, akkor a legjobb hatásfokra törekszünk (Bakos 2002, 472). Ez az eljárásmód az iskolákra és annak rendszerére is vonatkozik.

Az *iskola* az egyén és a társadalom fejlesztésében egyaránt kulcsfontosságú szerepet tölt be. Éppen ezért fontosnak tartjuk annak felismerését, hogy az iskola fejlesztő hatásának erősítésére fókuszálva keressük ennek a hatásnak az optimális lehetőségeit. Az iskola optimalizálásánál nélkülözhetetlen az iskola időszerű funkcióinak, céljainak és az ezek eléréséhez tudatosan meghatározott forrásoknak a felhasználása. Az Európai Unió és az egyes tagállamok főleg saját oktatáspolitikai dokumentumaikban tükrözik azokat az elvárásokat, amelyeket az iskolákra fektetnek a gyermekek életre való felkészülése szempontjából. Az iskola alapvetően olyan módon teheti optimálisabbá saját működését, ha figyel ezekre az elvárásokra, és igazodik hozzájuk (Bábosík, I. – Bábosík, Z. 2008, 350). Nem kevésbé fontos szerepük az iskola optimalizálásánál a *pedagógusoknak* van. A pedagógusok tevékenységét hatékonyabbá, az uniós valósághoz közelítővé alakíthatják a tanárképzés és -továbbképzés során is gyakorolt felkészítési mechanizmusok, amelyek a tanári kompetenciák kiépítésére koncentrálnak (bővebben erről a *Szakmaiságra való törekvés – a professzionalizmus* alfejezetben).

Nem feledkezhetünk meg az iskolavezetés, az iskolairányítás optimalizációjáról sem. Az *iskolaigazgató* ebben a folyamatban kulcsfontosságú szerepet tölt be, mert az ő feladata kiépíteni az utakat (módszereket, eljárásokat, folyamatokat), amelyek az iskola további működésére és fejlesztésére irányulnak. Szem előtt kell továbbá tartania azt, hogy az iskolai szervezet legfontosabb és nélkülözhetetlen energiaforrása a pedagógus szellemi tőkéje. Ennek a tőkének a kihasználása nagymértékben függ a tanár motiváltságától, a munkahelyi körülmények minőségétől, és attól, hogy a vezető milyen mértékben tud figyelni az egyénre. A vezető alapvető feladatai közé tartozik a tanár menedzselése olyan irányban, hogy az iskola és a vezetés egyaránt hatékony legyen.

A kevésbé népszerű eljárások közé tartozik a *politikai hatalom*, beleértve az *iskolafenntartók* optimalizációra való törekvése, amely alapja az iskolai hálózat optimálissá tétele (iskolák összevonása, képzések csökkentése, alkalmazottak elbocsátása, iskolák megszüntetése stb.) a gazdaságossági mutatók javítása érdekében.

5. Önszabályozásra és önrendelkezésre való irányultság

A szabályozás és a szabályozó rendszerek vizsgálata az 1970-es években kezdődött a rendszerelmélet (Ludwig von Bertalanffy) és kibernetika (Norbert Wiener) megjelenésével (Horváthová–Manniová 2008, 37). A rendszerelmélet alapján a különböző rendszerek a bemenet (információ, feltételek, dolgozók) és kimenet (termék, szolgáltatás) révén valósítják meg az információáramlást, amelyben a legfontosabb tényező a visszacsatolás. A visszacsatolás révén valósul meg a rendszer szabályozása, ezáltal kerül összehasonlításra a tervezett és a megvalósult végtermék. Az iskola, illetve maga az oktatás/tanulás is egyfajta rendszernek tekinthető, amely az iskolai hatások, a tanulók személyisége, a pedagógus hatása és a társadalmi környezet kölcsönös szabályozása által működik (Molnár 2009, 343).

A rendszerelmélet megjelenésével az oktatási tényezőket (a tanítás-tanulást, a tanulókat, tanárokat stb.) nem önmagukban elszigetelt jelenségként értelmezték, hanem egymásba kapcsolódó rendszerekként, amelyek a szabályozás révén alkalmazkodtak, adaptálódtak egymáshoz, a környezeti változásokhoz. Ez döntő változásokat eredményezett, és a szabályozás, illetve a visszacsatolás fogalma központi jelentőségűvé vált.

Az önszabályozás elsősorban önirányított, önkezdeményezett gondolatokra, érzelmekre és cselekvésekre épül, amelyek a saját célok és szükségletek elérésére irányulnak. A cél elérésére való törekvés során az egyén folyamatosan alkalmazkodik a környezeti változásokhoz, és ha szükséges, változtat az adott tevékenységén is.

Az iskolák helyzete, önrendelkezése vagy autonómiája azt jelenti, hogy az iskola saját maga dönt az intézmény irányításának módjáról, arculatának megtervezéséről, felelős a minőségért, saját költségvetése van, teljes alázattal szolgálja a megrendelők érdekeit – így szólt a Katedra Társaság XXI. állásfoglalása 2003-ban. Akkoriban az iskolák nem teljesítették a meghatározás minden kritériumát. Összegezve rámutatunk néhány akadályra. Külső akadályokat leginkább a hiányos legislatíva képezi, az államigazgatásra jellemző centralizációs tendenciák, a finanszírozás problémái (ezekkel részletesebben a *Társadalompolitikai* részben foglalkoztunk). A belső akadályok az emberi tényezővel vannak összefüggésben. A kommunikáció, kooperáció, koordináció minőségi kivitelezése befolyásolja nemcsak az igazgató és a pedagógusok kapcsolatát, hanem az iskola és a környezet kapcsolatát is.

6. Szakmaiságra való törekvés – a professzionalizmus

A továbbiakban elsősorban a *tanárral* szeretnénk foglalkozni, a tanár személyiségevel összhangban a fentebb említett megközelítéssel, miszerint a tanár „a kulcs a társadalmi és egyéni szellemi elvárások teljesítéséhez” (Erdélyi 2003, 118).

Azok a tanítási módszerek, melyek az önállóbb tanulás, a hatékonyabb csoportmunka, a nyitottabb feladatok és tanulmányi programok elemeiből épülnek, több alkalmat kínálnak a diákoknak az együttműködésre. Ezzel egyetemben átértékelődött a korábbi, kitüntetett tanári modell is, amely alapján a tanár kizárólagos hordozója volt az információknak és a tudásnak egyaránt. A mai pedagógiai viszonylatban a tanár „a tanuló autonóm tudásszerző folyamatainak irányítójaként” (Csapó–Kárpáti 2002, 308) van számon tartva. A tanárnak sokkal többet kell tudni „egyrészt magáról a tanulóról, az érdeklődés felkeltésének, a motiválásnak a módjairól, a képességek fejlődéséről és a fogalmi váltásról, a tudás szerveződéséről, a kompetenciák és a műveltség alakulásáról, másrészt a rendelkezésre álló tananyag természetéről, reprezentációjának módjairól, a taneszközökről, a különböző eszközök és módszerek fejlesztő hatásáról” (Csapó–Kárpáti 2002, 308). Ebből értelemszerűen kitűnik, hogy ma az egyik legnagyobb kihívás a szlovák közoktatásban éppen az, hogy mennyire felkészültek a pedagógusok a változó összetételű tanulók eredményes tanítására.

Ennek értelmében kibontakozik egy új tanárszerep, ami komoly kihívást jelent a pedagógusképzés számára is. A pedagógusi szerep megújítására az Európai Unió minden országában szükség van, hiszen az oktatás és képzés sikeressége a megfelelően képzett és motivált tanárokon múlik.

Kétfontos dologtanácsos a pedagógusképzés kapcsán szem előtt tartani, vélekedik Nagy Mária (<http://www.ofi.hu/tudastar/oktatas-kepzes-2010-090617>): közös európai keretrendszer kell kidolgozni a szükséges kompetenciákra vonatkozóan, továbbá meg kell határozni azokat az indikátorokat, amelyekkel az oktatók és tanárok szakmai hatékonysága mérhető. A szakirodalomban sok

helyütt léteznek törekvések arra, hogy a pedagógus személyiségére vonatkozó elvárásokat kritériumrendszer formájában létrehozzák. Ennek az a veszélye, többek között, hogy a tanárra mint kódex-figurára tekintenek, hiányzik az emberi dimenzió, figyelmeztet Erdélyi (2003, 118). Ezzel addig a mértékig lehet egyetérteni, amíg a kritériumrendszerek létezése a szakmai önreflexiót támogatja, nem pedig arra ad teret, hogy a külső értékelést intenzívebbé tegye. Az elveket az élethosszig tartó tanulás stratégiájával és az Európában már zajló átalakulásokkal, például a bolognai folyamattal összhangban kell meghatározni. E tanulmány keretén belül nem kívánunk részletekbe bocsátkozni a pedagógusképzés kapcsán, részben azért, mert nem ez a célunk, részben azért, mert itt csak arra szeretnénk rámutatni, ami a pedagógusi szakma főbb problémái közé sorolhatók.

A pedagógusszakma megújításának szándéka *oktatáspolitikai törekvésként* is érzékelhető. A pedagógusképzésen belül a tanárképzés formai átalakítására került sor a kétszintű (sokat vitatott) képzés bevezetése által. A keretet ehhez a felsőoktatási törvény (2002) teremtette meg, és az átállásra 2005. szeptember 1-jétől reflektáltak az egyetemek. 1990-ben Szlovákiában megalakult az Akkreditációs Bizottság (a szlovák kormány tanácsadó szerve), amely hatéves ciklusokban véleményezi az egyetemek, főiskolák szakmai, tudományos, fejlesztő, alkotó és egyéb területen kifejtett tevékenységét. Az egyetemek benyújtási kérelme tartalmazza, a pedagógiai tanulmányi szakok leírásai alapján, többek között a végzősök arculatát, ami képzési kimeneti követelményeket állapít meg, a képzésből kilépő, frissen képzett tanároktól elvárható kompetenciák listáját írja le, azaz egyfajta minőségi elvárásrendszert fektet le.

A egyetemi (főiskolai) pedagógusképzés tartalmi átalakítása mindmáig aktuális téma és várat magára. Jelentősebb változások történtek viszont a pedagógusi munka fejlesztése érdekében, főleg a továbbképzés területén. Szlovákiában a pedagógusok átlagéletkora (a Statisztikai és Prognosztikai Hivatal 2009. november 31-i adatai alapján; www.uips.sk) 41–42 év körül mozog, és ami fontos, 95–98,7% körüli a szakképesítéssel rendelkezők aránya. Tehát viszonylag telített pályán képzett tanárok tanítanak. Ha viszont telített a pálya, csak kevés pályakezdő juthat be, így nem őket kell megcélozni elsődlegesen, hanem a gyakorló pedagógusokat. 2009-ben jelentősen átalakult a továbbképzés rendszere, amelynek a fontosabb elemei: a pedagógusoknak kötelező módon kreditrendszerű továbbképzéseken kell részt venniük, a továbbképzési programokat és intézményeket akkreditáltatni kell, az iskoláknak a helyi igényeket és a hiányzó pedagóguskompetenciákat figyelembe véve továbbképzési tervet kell készíteniük, a kormányzatnak a továbbképzés működését rendszeresen értékelnie kell. Sajnos az egyetemek ebben a képzési rendszerben mellékvágányra kerültek, mert az oktatási minisztérium irányítása alatt álló módszertani központok kínálnak jobbra uniós támogatással meghirdetett továbbképzéseket, amelyeket viszont az egyetemek önköltségből fedezni nem képesek. Mindmáig

talán a kötelező továbbképzés az egyetlen olyan minőségi jellegű eleme a pedagógusmunkának, amellyel törvényi előírás szerint el kell számolniuk, miközben arról keveset tudni, hogy a továbbképzések milyen befolyást gyakorolnak az iskolai munka minőségére.

Tudatosítani kell viszont, hogy az iskolai munka minőségéért az *iskolaigazgató* a felelős. Ezért tehát vizsgáljuk meg az iskolavezetők szakmaiságát is. Első lépésként figyeljük meg a pedagógusok pregraduális képzését ezzel kapcsolatban. A legfrissebb elemzések alapján (Bitterová 2011, 96) ki lehet jelteni, hogy szlovákiai viszonylatban minden tanárképző karon oktatnak oktatásmenedzsmentet képező tantárgyakat. Ezek a tantárgyak általában a tanárhallgatók általános pedagógiai-pszichológiai-szociális képzésének a részét képezik, melyeket az egyetemek (főiskolák) bakalár- és mesterfokon is kínálnak. Ezeknek a tantárgyaknak az elnevezése, a tantárgyak jellege (kötelező, választott, nem kötelező), kreditértéke, szervezési formája (előadás, szeminárium), heti óratelhelése viszont különböző. Ezen tantárgyak hallgatása, abszolválása szolgál alapul a pedagógusoknak az igazgatói pozíciót betöltő tevékenységüknek. A közigazgatási (596/2003) törvény kimondja, hogy minden pedagógus, aki eleget tesz a törvény szabta követelményeknek, betöltheti az igazgatói posztot.

Az *optimalizáció* részben már utaltunk a tanári szerep megváltozására, a tanár változó kompetenciáira. Ez hatványozottan érvényes az iskolaigazgatóra is, mert Albert (2007a, 51) szavait idézve: „Az iskola vezetőjétől ma a korábbinál több vonatkozásban is eltérő ismereteket és készségeket várunk el.” Obdržálek (2010, 10) azt is kimondja, hogy az iskolaigazgató – pedagógusi mivolta mellett – különböző szerepeket tölt be. Fellép például mint kommunikátor a pedagógusok és a nyilvánosság között, az iskola marketing, gazdasági, adminisztratív tevékenységének biztosítója, szervező, vállalkozó stb. Utal arra is, hogy a pedagógus és az igazgató két különböző szakma, ami különböző képzést és felkészítést igényelne. Szlovákiában viszont az a paradoxon, hogy a szakmaiság hangoztatásánál az iskolaigazgatókról egy kicsit megfélemezett a törvényhozás. Abban az értelemben, hogy az igazgatót nem mint szakmát, kvalifikációt értelmezi, hanem mint a pedagógusi szakma egy kategóriáját. Ha az igazgatót mint szakmát, kvalifikációt értelmeznék, lehetséges volna a szakma számára a pregraduális képzés. Így viszont az igazgatók képzése kizárólagosan a továbbképzés keretén belül történik, melynek célja a szakmai és pedagógiai alkalmasság elmélyítése és folyamatos bővítése. Felmerül egy kérdés: az igazgatók esetében milyen szakmaiságról is beszélünk?

A szakmaiság hangoztatásánál térjünk ki a *fenntartóra* is, akinek meghatározó szerepe van az iskolák életében. Szlovákiában az iskolafenntartók három csoportját ismerjük: állam, egyház és magánszemélyek (alapítványok, szervezetek). Fókuszáljunk a továbbiakban leginkább az állami iskolák fenntartóira: a helyi önkormányzatokra, a kerületi önkormányzatokra és a kerületi tanügyi hivatalokra. A fenntartó feladata, hogy biztosítsa a településen élők számára

az oktatási szolgáltatásokhoz való hozzáférést (Albert 2007b, 27). A közigazgatási törvény (596/2003) szerint a fenntartók biztosítják az iskolák működéséhez szükséges pénzügyi, perszonális (a jogi alanyiséggel rendelkező iskolák esetében ez a kompetencia az iskolaigazgatóé), materiális, technikai feltételeket. A fenntartó ellenőrzi az iskolák állami költségvetésből utalt pénzügyi forrásokkal való gazdálkodását, az iskolákra bízott tulajdon és értékek felhasználását és fejlesztését. Az állam mint fenntartó törekvése leginkább a gazdaságossági mutatók javítására irányul, a pedagógustársadalom ellenben a szakmai érdekeket helyezi előtérbe, a szülők pedig leginkább attraktív pedagógiai programokat szeretnének. Amint látjuk, az iskola felé különböző igényeket támasztanak az iskola partnerei, de mindegyiknek egyformán az iskola a legnagyobb igyekezete ellenére sem tud megfelelni. Segítségére lehetnek az iskolai önkormányzati szervek, melyek a „közoktatás szereplői számára teret, formális keretet nyújtanak az értelmes párbeszédhez és együttműködéshez” (Albert 2007b, 27).

A fenntartó szakmaiságát, az oktatási-nevelési folyamatok ismeretét, a közigazgatási törvény értelmében leginkább az iskolai hivatal és annak szakmai dolgozói biztosíthatják, amely olyan községekben hozható létre, ahol legkevesebb 1000 diák látogatja a fenntartó által finanszírozott iskolákat. Csak a szakmaiság szigorú betartása mellett lehet képes a fenntartó megfelelni annak a törvényszabta követelménynek, hogy az iskola és intézmény-igazgatók munkáját érdemlegesen értékelni tudja.

Irodalom

Albert Sándor (2007a): *Iskolavezetés*. Komárno: UJS.

Albert Sándor (2007b): *Tanügyigazgatás és iskolavezetés*. Komárno: UJS.

Bábosík István–Bábosík Zoltán (2008): Az iskola szerepe a szociális életképességre való felkészítésben. *Szakképzési Szemle* 24/4, 349–358. p. www.site.nive.hu/folyoirat

Bacík, František–Kalous, Jan–Svoboda, Jiří a kol. (1995): *Úvod do teórie a praxe školského managementu*. Praha: Univerzita Karlova.

Bakos Ferenc (2002²): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. 2. kiadás. Budapest: Akadémia Kiadó.

Blížkovský, Bohumír (1997): *Systémová pedagogika*. Ostrava: Amosium servis.

Bitterová, Miriam–Hašková, Alena–Pisoňová, Mária a kol. (2011): *Otázky koncepcie prípravy riadiacich zamestnancov škôl*. Nitra: PdF.

Bush, Tony (1998): A menedzsment fontossága az oktatásban. *Oktatásmenedzsment fordítások a nemzetközi szakirodalomból*. Budapest: Okker kiadó.

Csapó Benő–Kárpáti Andrea (2002): Műveltség az ezredforduló után – az oktatás fejlesztésének feladatai. In *Az iskolai műveltség*. Csapó Benő szerk. Budapest: Osiris Kiadó.

Csicsmann László (2006): *Islám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában A nyugati típusú demokrácia adaptálásának lehetőségei és korlátai a tágabb értelemben vett Közel-Keleten*. Budapest: Nemzetközi Tanulmányok Intézete. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/39/1/csicsmann_laszlo.pdf

Erdélyi Margit (2003): A pedagógus személyisége. *A szlovákiai iskolarendszer 3. A Katedra Társaság reformtervezetei*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Halász Gábor (1998): Minőség a közoktatásban – a közoktatás minősége. In *Minőség és közoktatás 3. közoktatási minőségbiztosítási konferencia*. Szeged: Qualitasz iroda. 9.-27.o.

<http://eki.sze.hu/ejegyzet/ejegyzet/iskmen/6fejezet.htm>

<http://www.ofi.hu/tudastar/oktatas-kepzes-2010-090617>

Horváthová, Kinga (2006): Školský manažment v systéme pedagogických vied. *Technológia vzdelávania*. 14/9, 3–7. p.

Horváthová, Kinga (2010): *Kontrola a hodnotenie v školskom manažmente*. Bratislava: Iura Edition.

Horváthová, Kinga–Mannová, Jolana (2008): *Úvod do školského manažmentu*. Ivánka pri Dunaji: AXIMA.

Kosová, Beata (2006): Profesia a profesionalita učiteľa v teoretických súvislostiach. Kolektív autorov: *Profesijný rozvoj učiteľa*. Prešov: MPC.

Kosová, Beata–Porubský, Štefan (2011): *Transformačné premeny slovenského školstva po roku 1989*. Banská Bystrica: PDF UMB.

Molnár Éva (2009): Az önszabályozás értelmezései és elméleti megközelítései. *Magyar Pedagógia*. 109/4, 343–364. p. http://www.magyarpedagogia.hu/document/Molnar_MP1094.pdf

Obdržálek, Zdeněk (1999): *Riadenie školstva v Slovenskej republike*. Bratislava: ŠPU.

Obdržálek, Zdeněk (2002): *Škola a jej manažment*. Bratislava: UK.

Obdržálek, Zdeněk (2010): Optimalizácia kompetencií riaditeľov škôl a ich príprava na riadenie. *Manažment školy v praxi* 6.

Perhács János (2003): Az iskola és a pedagógiai társadalomtudományok viszonya. In *A szlovákiai iskolarendszer 3*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 36–40. p.

Az egészségnevelés létjogosultsága a felsőoktatásban

Edvy László

Az iskolában ma törvényi garancia mellett jelenik, jelenhet meg az egészségügyi tudat közvetítése. Az ennek kiépítését hivatott tantárgyak keretében végbement tudásközvetítés azonban patológikus, aminek az az eredménye, hogy a felsőoktatásba bekerült, egészségét, életvitelét hosszú távon megalapozni szándékozó hallgató sem rendelkezik kellő ismerettel, így motivációval ahhoz, hogy reálisan értékelve fizikai állapotát, ahhoz igazítsa fittségi céljait, annak megvalósításához kiválassza a megfelelő aktív mozgásformát.

Van tehát feladata a felsőoktatásnak az egészségnevelésben. A finanszírozási gondokkal küzdő egyetemek azonban, költségkímélés céljából, többek között ezt a képzési területet is elfojtják. A Pannon Egyetemet támogató piaci szereplők körében végzett vizsgálat eredménye viszont azt mutatja, hogy a munkavállalótól elvárt – a fizikai teljesítőképességet meghatározó – kompetenciák az egészségnevelés terén is rónak feladatot a „piacorientált” tudást közvetíteni kívánó felsőoktatás számára.

1. A felsőoktatás finanszírozásának jövője

A felsőoktatási intézmények jelenlegi fix előirányzatú finanszírozási modelljének fogyatékosága, hogy csak korlátozottan képes figyelembe venni az erőforrás-felhasználás hatékonyságát és az oktatásban, kutatásban elért sikereket. Ez a probléma megkérdőjelezi a rendszer fenntarthatóságát. Ennek megfelelően egyre erősebb az elhatározás a kimenetre épülő finanszírozás bevezetésére, amelyben a fenntartó a munkaerő-piaci változók alapján próbálja meg az elfogadható intézményi költségeket megbecsülni. Ebben az esetben a szerzett (kiosztott) kreditek száma, a sikeresen teljesített vizsgák száma vagy a kibocsátott diplomák száma lennének a finanszírozási képletben megjelenő output-változók. Ezen alkalmazás legfontosabb következménye, hogy az intézmények érdekeltté válnak az oktatási és kutatási folyamataik gazdaságossá, hatékonnyá tételében. (Kováts 2006)

Ezt a minőséget garantáló felsőoktatást egyre nagyobb százalékban szponzorálják –szponzorálnák – a használható munkaerőt remélő cégek. A támogató kör kibővítése létszükséglete a felsőoktatási intézményeknek. Ennek értelmében elkerülhetetlen a képzésnek a munkaerő-piaci igényekkel való összehangolása. A partnerség kiépítése, amely egyben az erőforrások biztosítását jelenti, a képzés megrendelő-központúságán alapszik, amely a kívánt kompetenciák fejlesztését várja el.

Jelen írásunkban a Pannon Egyetem támogatói körének fizikai fittség terén elvárt kompetenciáit kívánjuk felfedni, melyek megjelölése feltétele annak, hogy egyetemünk egy eredményes, piacszemléletű egészségnevelést tudjon megvalósítani.

2. A Pannon Egyetem támogatóinak elvárásai

A Pannon Egyetemnek tekintélyes támogatói bázisa van a munkaerő-piacon (47 cég). Megvizsgáltuk ezek egészségre, azon belül a fizikai terhelhetőségre irányuló, munkavállalóval szemben megfogalmazott elvárásait, azonban cégismertető dokumentumaikban konkrétumokkal nem találkoztunk. Elsősorban a „közösségi szerepvállalás” címszó alatt találunk a dolgozók egészségével kapcsolatos utalásokat. Ezek szerint a kiemelkedő munkabírás – mint konkrét kondicionális képességekhez nem kötött, egyetlen elvárt fizikális kompetencia – a cég által biztosított munkafeltételek mentén válik realitássá.

Az egyetem partneri körében mindössze kilenc olyan céget találtunk, amelyik a világhálón megismerhetővé tette egészségkonceptióját. Ezek a munkakörülmények javításával (egészséget nem károsító munkaeszközök alkalmazása), egészségügyi szűrővizsgálatokkal, esetenként a reformtáplálkozás, valamint a rendszeres sportmozgás lehetőségének megteremtése által kívánják a jelzett célt elérni. A piaci elvárások pontosabb feltárását segítette a munkahelyi egészségfenntartást és -fejlesztést támogató pályázatok feltételrendszerének, valamint a beadott pályamunkáknak a megismerése.

3. Az egészségfejlesztési tervek nyomában

A munkáltatók egészségtudatos politikája magában foglalja azokat az intézkedéseket, amelyek a dolgozók egészségét és jólétét szolgálják. Az egészségfejlesztést hosszú távon az emberi erőforrások fejlesztésébe történő beruházásnak tekintik a gazdasági szereplők.

Ennek a szemléletnek az elterjedésében a magyarországi gyakorlatban meghatározó szerepe van a 2003-ban elfogadott Nemzeti Népegészségügyi Programnak, amely a kötelező munkaegészségügyi intézkedések megvalósításán túl is láttat feladatot a dolgozók egészségfejlesztése terén. A munkahelyek pályázatokon igényelhetnek támogatást programjaik megvalósításához. Az Egészségügyi Minisztérium által 2003 óta minden évben kiírt „Munkahelyi Egészségfejlesztési Programok” pályázata forrást kínál a dolgozók életmódjának kedvező befolyásolásához. (Szilágyi 2007) A pályázatot két kategóriában hirdetik meg:

- **Munkahelyi egészségfejlesztési programok támogatása**

Azoknak a munkahelyeknek a támogatása, amelyek a dolgozók széles rétegeinek bevonásával elkészítik saját munkahelyük egészségtervét, és elkezdi annak megvalósítását. Támogatásban részesülnek elsősorban:

- a munkahelyi dohányzás és alkohol okozta problémák visszaszorítására irányuló programok
- a munkahelyi stressz káros hatását megelőző mentálhigiénés programok

- **„Egészségbarát munkahely” cím elnyerése**

Azon munkáltatók és munkahelyek részére, ahol példaértékű munkahelyi egészségfejlesztés folyik évek óta.

Az eredményes pályázat feltétele, hogy a munkahely:

- rendelkezzen egészségfejlesztési tervvel,
- alkalmazzon egészségtudatos humánpolitikát,
- rendszeresen értékeli, minősítse és fejlessze tovább a közösen kialakított munkahelyi egészségfejlesztési programokat,
- legyen környezetkímélő vállalatirányítási rendszere,
- a munkahelyi egészségfejlesztésben fellelhetőek legyenek az egészséges munkahely megteremtését és az egészséges életmód népszerűsítését célzó intézkedések,
- célkitűzései között szerepeljen missziós szerepvállalás a munkahelyi egészségfejlesztés népszerűsítésében.

Bár sok magyarországi vállalatnál felismerik a munkahelyi egészségfejlesztés fontosságát, kevesen foglalkoznak a témával tudatosan – erősíti meg személyes tapasztalatainkat a Hewitt Humán Tanácsadó Kft. 2008 nyarán végzett felmérése. Gyakran hiányzik azonban a stratégiai megközelítés a cégeknél, valamint az egészségügyi kiadásokat sem tervezik költséghatékonyan.

A minisztérium pályázatának volt díjazottja a Pannon Egyetem egyik fő támogatója, az *Ericsson*. Az általa közzétett egészségfejlesztési program fizikai egészségre vonatkozó terveit és eredményeit idézve, rekonstruálható a dolgozók fizikai fittségét meghatározó, munkaadó által igényelt kompetenciák köre.

- **Fizikai egészséget támogató programok és lehetőségek:**

- Ingyenes sportolási lehetőségek (konditerem, fitness, foci, teremhoki, tenisz, uszodabérlet, kosár- és röplabdapályák)
- Futóversenyek nevezési díjának a támogatása
- Egészségvédő szem- és gerinctorna a telephelyeken
- Saját konyha széles választékkal, különböző egészséges menüvel, salátapulttal

- Masszőr, szauna, pingpongasztalok a telephelyeken
- Egészséges életmód programsorozat
- Saját munkavédelmi képviselő
- Üzemorvos a telephelyeken
- Rák- és kardiológiai szűrés
- Szemüveg-program a képernyő előtti éleslátást segítő
- Oltások – az Ericsson költségére
- Rendszeres laborvizsgálatok a telephelyen (májfunkció, vérszír, cukor stb.)

(Ericsson 2005)

A fentiekből kiszűrhető, nevesíthető kompetenciák további pontosítást igényelnek.

4. A versenyképes munkavállaló kompetenciái

4.1. Uniós kompetenciák hazai vetületei

Az Európai Unió szakemberei – hasonlóan a mi felvetésünkhöz – szintén a kompetenciában találták megragadhatónak a munkavállalók azon ismérveit, amelyek versenyképessé teszik őket a munkaerőpiacon. Ennek függvényében 1997 és 2002 között tizenkét OECD-országban végzett kompetenciakutatás végeredménye 23 kompetencia nevesítése volt, melyeket három nagy csoportba soroltak: kulcs-, munka- és vezetői kompetenciák.

A kompetenciák halmazának a magyar munkaerőpiaci elvárásaihoz való áthangolását célozta meg az Általános Vállalkozási Főiskola Alkalmazott Magtartástudományi Tanszékének Karcsics Éva által vezetett kutatócsoportja. Ezen kutatás során:

- öt éven keresztül vizsgálták, hogy a *Heti Világgazdaságban* megjelenő álláshirdetések (amelyek a munkaerőpiaci elvárásait jelenítették meg) milyen kompetenciákat határoztak meg a pályázók számára; a vizsgált hirdetések száma meghaladta az 1400-at,
- nagyszámú – közel 600 – munkaköri leírást elemeztek,
- négy tucat cégre vonatkozóan gyűjtöttek interjú segítségével információt a munkakörökben elvárt kompetenciákról vezetési tanácsadóktól, munkaközvetítőktől, fejezőktől,
- támaszkodtak tovább a Szent István Egyetem Vezetéstudományi Tanszékére által a vezetők körében végzett kompetenciakutatásra. (Karcsics 2007, 133–137)

A kompetenciakutatás végeredménye a következőkben foglalható össze:
Aktuális – az uniós és a magyar munkaerőpiacon is jelen levő – kompetenciák,
illetve stratégiai – csak az uniós ajánlásban megfogalmazott – kompetenciák:

● **Kulcskompetenciák:**

- kommunikáció;
- csoportmunka;
- problémamegoldó készség;
- tanulás és teljesítmény fejlesztése
- számszerűsítési készség (képesség a rendszerek és a folyamatok működése során a célok, mutatók és eredmények számszerű, mérhető formában való megjelenítésére)

● **Munkakompetenciák:**

- rugalmasság;
- kreativitás;
- kezdeti önálló döntéshozatal;
- cselekvőképesség;
- idegen nyelv ismerete;
- magabiztosság;
- lehetőségek feltárása;
- kritikus szemlélet (képesség a jelenségek és személyek elfogulatlan értékelésére);
- felelősségtudat.

● **Vezetői kompetenciák:**

- vezetés;
- kapcsolattartás, kapcsolatépítés;
- az eredményekre és a folyamatok véghezvitelére történő fókuszálás;
- más emberek motiválása;
- hibából való tanulás;
- más emberekre való hatás;
- döntéshozatal;
- stratégia felállítása;
- etikus hozzáállás.

A magyar felmérések alapján megjelenő – uniós felsorolásban nem szereplő – kompetenciák:

- pontos, precíz munkavégzés;
- megbízhatóság;
- nagy/átlagon felüli munkabírás, terhelhetőség;
- nyitott személyiség;
- lojalitás;
- elkötelezett munkavégzés;
- dinamikus egyéniség;
- motiváltság;
- kultúrált, ápoltság megjelenés. (Karcics 2007, 137–139)

4.2. Egy hazai kutatás a hallgatók elhelyezkedését segítő kompetenciák feltárására

A Berzsenyi Dániel Főiskola megbízásából készült kutatás célja a felsőoktatási intézményekben tanuló elsőéves, illetve végzős hallgatók munkaerő-piaci szempontból fontos kompetenciáinak (1. táblázat) feltárása, kompetencia-profiljának meghatározása.

Általános humán kompetenciák	Munkavégzéshez kapcsolódó kompetenciák	Vezetői kompetenciák
K26_3 együttműködő képesség	K27_9 megbízhatóság	K27_2 felelősségvállalás képessége
K27_1 becsületesség	K20_11 teljesítőképeség	K28_10 motiválás
K27_8 tisztesség	K22_3 elővigyázatosság	K28_7 hibákból való tanulás képessége
K26_7 konfliktuskezelő képesség	K23_3 szakmai ismeret	K28_2 döntési képesség
K19_6 problémakezelő képesség	K20_7 pontosság	K28_3 eredményközpontú szemlélet
K20_10 stressz-tűrés	K22_9 munkához való hozzáállás	
K19_5 logikus gondolkodás	K21_9 terhelhetőség	
K24_8 szóbeli kommunikációs készség	K22_13 utasítások megértésének képessége	
K22_12 rugalmasság	K21_6 munkaintenzitás	
K26_11 segítőkészség	K22_5 kitartás	
K20_8 pozitív beállítódás	K20_4 energia	
K24_10 világos kifejező készség		
K24_3 információfeldolgozás képessége		

1. Táblázat: Kompetencia csoportok (Forrás: Bíró–Csányi–Vincze 2007, 107)

A használt 29 kompetencia – amely összecseng a Karcsics féle kutatás vég-eredményével – meghatározására a következő, már kidolgozott kompetencia modelleket használták a kutatók:

- A Hay Menedzsment Tanácsadók Kft. univerzális kompetencia szótára
- Az SHL Hungary Kft. kompetencia modellje
- International Management Standards kompetenciák
- A MOL Csoport Kompetencia modellje – a Pannon Egyetem támogatója. (Bíró–Csányi–Vincze 2007, 33)

Az ezek alapján kidolgozott „kompetencia szótárból” kiolvasható a fizikai terhelhetőség szempontjából elvárásként megjelölt kompetenciák definíciója, illetve a tanulmány kitér azok fejlesztési lehetőségeire is.

5. Az elvárt, fizikai terhelhetőséget megalapozó és meghatározó kompetenciák összegzése

5.1. A kompetenciák definiálása

A fentiekben bemutatott forráskutatások alapján nevesíthető, a munkavállalóval szemben támasztott fizikai elvárások – kompetenciák –, illetve azok definíciói a következők:

- Teljesítőképesség: *Biztosítja, hogy a kitűzött célok megvalósuljanak.*
- Stressz-tűrés (kiegyensúlyozott személyiség): *Feszült helyzetekben is nyugodt és objektív marad, nem veszíti el a feladat végzése feletti kontrollt.*
- Terhelhetőség: *A cél elérése érdekében hosszú távon a teljesítéshez szükséges erőfeszítésre mozgósítható.*
- Munkaintenzitás: *Munkavégzése gyors és hatékony, anélkül, hogy ez a minőség rovására menne.*
- Kitartás (állóképesség): *A környezet ellenállása, az esetleges kudarcok ellenére következetesen törekszik egy cél elérésére.*
- Energia: *Lendülete, lelkesedése, aktivitása kitartó, kemény munkára sarkallja.*

(Bíró–Csányi–Vincze 2007, 98–105)

5.2. A jelzett kompetenciák fejlesztési lehetőségei

A nevezett elvárásoknak a Mocsai Lajos által értelmezett, a sport általános érték-kompetenciáival való beazonosíthatósága teszi lehetővé és indokoltá a fejlesztés fizikai fittség oldaláról történő megközelítését.

A kompetenciák közötti kapcsolatot – esetleges átfedéseket – a következő táblázatban foglaltuk össze.

A sport általános érték-kompetenciái (Mocsai 2009)	Munkavállaló által elvárt kompetenciák
<p>A motiváció</p> <ul style="list-style-type: none"> - a legfontosabb tulajdonságai a saját önmagunk motiválásának folyamata - mások motiválni tudása, elkötelezettség kialakítása - célorientációs képesség kialakítása, a meggyőző erő, a beteljesülés - kritikai képesség - visszajelző, elemző, kontroll önmagunk és mások tekintetében 	<p>Teljesítőképeség Kitartás Energia</p>
<p>A teljesítőképeség növelését befolyásoló tényezők</p> <p>Mi mozgatja a teljesítményt, és mi játszódik le a realizálása során?</p> <ul style="list-style-type: none"> - akarakterő, teljesítményre való alkalmasság - életcél, vízió kialakítása - specifikus és általános (külsőbelső motiváció minősége) - az akarakterő erőssége 	<p>Teljesítőképeség Terhelhetőség Kitartás</p>
<p>A tudás, a teljesítőképeség és a teljesítmény kapcsolata</p> <ul style="list-style-type: none"> - a szakmai kompetencia jelentősége - a cél és a képességek, készségek kapcsolatrendszere - a döntési képesség, a döntések minősége, gyorsasága különböző helyzetekben 	<p>Teljesítőképeség</p>
<p>A szabadságfok</p> <ul style="list-style-type: none"> - cselekvési szabadság lehetőségei - a környezet feltételrendszerének lehetőségei - az adott kompetenciák érvényesülésének, érvényesítésének lehetősége - térben és időben a lehető legjobb minőségű alkalmazni képes tudás (potenciál) realizálása 	<p>Teljesítőképeség Munkaintenzitás</p>
<p>Az ellazulás képessége,</p> <p>a feszültségben (tónusban, nyomás alatt) való lét és a teljesítmény kapcsolata</p> <ul style="list-style-type: none"> - a különböző relaxációs, ellazulási technikák elsajátítása és alkalmazása - a motivációra, a koncentrált kiemelt teljesítményre való képesség 	<p>Stressz-tűrés</p>

<p>Az érzelmi intelligencia</p> <ul style="list-style-type: none"> - az egyén egy bizonyos időszakra, feladatra mobilizálható motivációs erejének összessége - önbizalom, az egyéni értékek, érzelmek felismerése, érzékelése, kezelése - önmenedzselés, az egyéni érzelmek befolyásolása, szabályozása, kontroll alatt tartása - egyéni motiváció, egyéni célfilozófia, egyéni érzelmek felépítése és realizálása - empátia, más emberekkel történő együttműködés megvalósítása (megérzés, elővételezés, anticipáció) - az elkötelezettség, a kapcsolatrendszerek működésének színvonala, konfliktuskezelés, szabályozás 	<p>Kitartás Energia</p>
<p>A teljesítőképes tudás</p> <p>realizálásának legfontosabb színtere az egyén kompetencia értéke, értékrendje</p>	<p>Teljesítőképeség</p>

A táblázatból kitűnik, hogy a munkáltatók elvárásaiban szereplő – általunk kiválasztott – kompetenciák a sporttudomány, sportpedagógia által felvállalhatóak, így az egészségtudat fejlesztésébe bevonhatóak.

6. Konklúzió

Az egészség-helyreállító, egészség-megőrző és egészség-fejlesztő rekreációs lehetőségek közül a felsőoktatási intézménynek egyértelműen a mindennapos, magas szintű, cselekvő- és teljesítőképeséget célzó fitnesz programok megvalósítását kell előmozdítania a hallgatók egészségnevelésén keresztül. A következő feladat, hogy kidolgozzuk a képzési célokat meghatározó kurzus tematikáját.

Irodalom, források

Bíró Krisztina–Csányi Zsuzsanna–Vincze Szilvia (2007): *A hallgatók elhelyezkedéséhez kötődő kompetenciák vizsgálata*. Szombathely Berzsényi Dániel Főiskola.

Ericsson (2005): Ericsson In: http://www.ericsson.com/hu/press/eripress_2005_12_01_645.shtml

Karcics Éva (2007): A versenyképes munkavállaló kompetenciái az Európai Unióban és Magyarországon. *Európai Tükör* XII/3, 128–140. p.

Kováts Gergely (2006): A felsőoktatási intézmények finanszírozási modelljei. *Közgazdasági Szemle* 53, október, 919–938. p.

Mocsai Lajos (2009): A sport általános érték-kompetenciái. MSTT Sportinnovációs Konferencia előadása Budapest. In: <http://www.sportinnovation.hu/DesktopDefault.aspx?menuid=12491&AspxAutoDetectCookieSupport=1> (Utolsó elérés: 2012. 06. 18.)

Szilágyi Katalin (2007): Egészségesen a munkahelyen is In: <http://www.hrportal.hu/hr/egeszsegesen-a-munkahelyen-is-20070302.html> (Utolsó elérés: 2012. 06. 18.)

Értékek és összefüggéseik

Szabó Tünde

Erdélyi Margit nemrégiben megjelent legújabb monográfiája az *Esztétika – Irodalom – Kommunikáció* címet viseli. Erdélyi Margit, a Selye János Egyetem Tanárképző Karának alapító dékánja, egyetemi professzora, ezzel együtt igen nagyszámú publikációval, monográfiával, tanulmánykötettel büszkélkedhet. Utóbbi könyve tudományos körökben rendkívül fontos kiadványnak bizonyulhat. A szerző három nagy témakört érintve – dráma, színház, kultúra; esztétika, irodalom, olvasás; nyelv, fordítás, kommunikáció – bőséges szakirodalmat felhasználva, az őt magát és másokat foglalkoztató kérdésekre keresi a választ. Szerkezetét tekintve legújabb könyvét Erdélyi Margit három fejezetbe rendezi, amelyeket további alfejezetek bővítenek.

Az első fejezet *Dráma – Színház – Kultúra*, már a címből is észrevehető, hogy tág témakört foglal magában. Olvashatunk itt többek között az „Ádámjátékokról”, a drámában rejlő katartikus élményről, a színház és a dráma művészet viszonyáról, majd betekintést nyerhetünk a drámapoétikai vizsgálódásokba, amelyek szintén több tárgykört foglalnak magukba. A szerző elsődlegesen az Ádámjátékok „valóságtöltetének” és misztikus elemeinek oppozíciójával foglalkozik. Példaként a világirodalomban is ismert magyar remekművet, Madách Imre *Az ember tragédiája* című alkotását tünteti fel. Összeveti a Biblia történetével, majd tovább olvasva párhuzamot von John Milton eposzával és összefüggésbe hozza Örkény István drámájával, az úgynevezett emberiségtörténetével is. Látjuk a bibliai és madáchi allúziók feltérképezését Örkény *Pisti a vérzivatarban* című drámája kapcsán, melynek immár jellegzetes posztmodern tartozéka az intertextualitás jelensége.

A következő fejezetben a dráma létfontosságú tényezőjének a katartikus élmény átélésének feltételeit boncolgatja a szerző, és meghatározza a katarzis irodalomelméleti fogalmát s annak pszichológiai vonatkozásait. Hangsúlyozza, hogy a Szókratész előtti görög filozófia is felfigyelt már a katartikus élményre, s természetes odafigyeléssel emeli ki Lukács György elméletét e témában. A szerző többek között a lukácsi fogalomhasználatot sem hanyagolja el az általa vizsgált szépirodalmi és tudományos kontextusban. Vizsgálódásait a tragikus-ság katartikus megélésére szűkíti a befogadó és a befogadás szemszögéből. Erdélyi Margit meglehetősen fontosnak tartja Arisztotelész álláspontjáról indítani a témát, majd felsorakoztatja a Lessing, Corneille, Nietzsche és Groce által kidolgozott elméleteket is. A fejezet írója nem siklik el a dráma egyik sajátos esztétikai minősége, a tragikusság felett sem. A tragikum jelenléte az igazi nagy drámák mozgatóereje. Ezen szakasz zárósója nyomatékosítja, hogy nagy befolyást gyakorol a tragikusság megjelenítésének mértékére az adott társadalom teherbíróképessége, amely korszakonként variálható.

A szerző vizsgálódásainak izgalmas témaköreibe beletartoznak a következő alfejezetek is, amelyeket *A színház- és drámapedagógia kölcsönös áthajlásai és Drámapoétikai vizsgálódások - másképpen* megnevezéssel jelöl. Az utóbbit szeretnénk kiragadni közülük. Ez a széles témakör több alfejezetből tevődik össze: *A dráma és rokonai, A színház misztériuma, A dráma és iskola, Sajátos értékek a drámában és Kalandozás a drámakultúrában*. Az értő olvasónak és egyben az érdeklődő olvasónak e fejezetek a bőséges szakirodalom okán is rendkívül jó útmutatást nyújthatnak a drámaolvasás és a drámatanítás terén. A szerző olyan neves kutatók munkáinak részletes ismertetését nyújtja, mint Bécsy Tamás, Martin Esslin, Peter Brook, Jerzy Grotowski, Gavin Bolton, Szauder Erik, P. Müller Péter és mások.

Időszerűsége és nélkülözhetetlensége révén szeretném kiragadni *A dráma és iskola* című alfejezetet. A szerző arra nézve, hogy motiváljon a dráma tanítására, a drámapedagógia kultiválására, Gavin Bolton *A tanítási dráma elmélete* című könyvét veszi alapul, mely magyar nyelven Szauder Erik fordításában jelent meg. Bolton felvonultatja a nevelés és oktatás szempontjából pedagógiailag leginkább hasznosítható drámai elemeket és drámapedagógiai munkatípusokat. Véleményünk szerint a pedagógia ezen ága meglehetősen jó irányba terelheti az oktatás hatékonyságát. Olyan élethű helyzetek létrehozására nyújthat lehetőségeket, amelyek nagy mértékben segíthetik a diákok kreatív gondolkodását, a tananyag elmélyítését a megfelelő gyakorlatsorok alkalmazásával. Erdélyi Margit Boltonon kívül több drámapedagógiában érdekelt szakember véleményét és szakkönyveit is az olvasó elé tárja. A témakör specialistáinak tartalmas szakirodalmat mutat be, a laikus olvasónak pedig egy még mindig kevésbé ismert pedagógiai módszer prezentálásával szolgál.

A következő fejezet, *Eszztétika – Irodalom - Olvasás* szintén tág, de kompakt témakörnek bizonyul. Mint az előző részben, itt is több kérdéskör részletezését találjuk: *A posztmodern néhány hozadékáról, Értékalakzatok az epikai műben, A játékoság poétikai megoldásai, Reflexiók az ezredfordulón, Az olvasó dialógusai, Értékekkel gazdálkodók*. Az első alfejezet a posztmodern jegyeit, tulajdonságait felsorakoztatva, több hivatkozással, nehézségek nélkül befogadható összefoglalót nyújt az olvasó részére. Az *Értékalakzatok az epikai műben* elnevezésű alfejezet a kortárs magyar irodalom egy ismert művét, a Závada Pál által írt *Jadviga párnája* címűt használja példaértékű korpuszként az elemzésben. A szerző célja e konkrét irodalmi mű értékalakzatait vizsgálni. A *Jadviga párnája* több szempontból is érdekes lehet az érdeklődő olvasó számára: nem szokványos elbeszélő módjával, a szereplők kommunikációjának furcsaságaival, néprajzi különlegességeivel, nyelvi-stilisztikai kivitelezését illetően szerfelett érdekes regénynek bizonyul. Erdélyi Margit könyvében az említett jelenségek bő példatárát vonultatja fel.

A *Játékosság poétikai megoldásai* című részben a gyermekirodalomból merített példaversek sorával találkozhatunk. Párhuzamot von a szerző Szabó Lőrinc és Weöres Sándor gyermekeknek írott versei között. Mindazonáltal a gyermekirodalom keretein belül a vers módszertani feldolgozásai kapják a legnagyobb teret, ezek után pedig egy másik domináns gyermekirodalmi műnemről van szó, mégpedig az epikáról.

Az ezt követő rész, *Reflexiók az ezredfordulón*, korszerű társadalmi jelenségekkel foglalkozik. A globális kultúraválság a humán értelmiséget is nagyban érinti. A könyvnyomtatás, Gutenberg zseniális találmánya háttérbe szorult, mióta az információk audiovizuális hozzáférhetőségének szélesre tárultak a kapui. Ez a jelenség főként az ifjabb generációkat érinti, ezért elengedhetetlen, hogy az oktató-nevelő humán értelmiség se hagyja figyelmen kívül a változtatás igényét.

Az *olvasó dialógusai* című fejezetben sem elhanyagolható problémakör merül fel, amely mind a pedagógusi pályán levő szakembereknek, mind az értő és irodalmat kedvelő olvasók számára hasznos és megszívlelendő. A fejezet fő gondolata az intellektuelek teendőire összpontosít a társadalom okozta értékátrendeződések folyamatában. Ezen személyek számára elengedhetetlen a humán műveltség és művelődés hozzáillő tekintélyének megtartása. A szerző így vélekedik: „Korunk irodalomoktatása akkor lesz effektív, ha tudatosítjuk, hogy az irodalmi művek értéke és jelentése nem egyszer s mindenkorra adott, hanem a mindenkori olvasóval való párbeszéd során szabadítja fel a saját immanenciájában vagy a külső viszonyulásaiban rejlő lehetőségeket, akkor mutatja meg valódi vagy elfogadható pozitívumait, mínuszos jegyeit, sőt hiátusait is, ha kommunikációs hatás- és élményfolyamatba lép a befogadóval.” (114)

Erdélyi Margit továbbá a szerző és a műalkotás kapcsolatát vizsgálja Jacobson kommunikációs megközelítésének, Lotman és Husserl gondolatmenetének a vetületében. Foglalkozik Hankiss Elemér, Friedrich Schleiermacher, Martin Heidegger, Hans George Gadamer, Hans Robert Jauß témához kapcsolódó műveivel.

A szerkezetileg három nagy fejezetből álló kötet utolsó fejezete, *Nyelv - Fordítás - Kommunikáció*, amely öt alfejezetet foglal magába (*Kánon és műfordítás, Fordítás és fordítás a kánonban, A műfordító köztesléte, A tolmács „hangja”, A fordítók kommunikációja*), főképp a tolmács szakmában tevékenykedők részére, de a laikus olvasó számára is sok információval szolgálhatnak. A szerzőt legfőképp a tolmács „beszéde”, a műfordító „jelenléte”, és a műhöz való viszonyulása foglalkoztatja. Szemléltető példaként a *Fordítás és fordítás a kánonban* című alfejezetben Goethe egyik versét Kálnoky László és Csorba Győző magyar nyelvre történő fordításában láttatja. A két fordítás nyelvezete jelentősen eltér egymástól, a szerző álláspontja pedig a következő: „Mi a filológiai pontosságot csakúgy pártoljuk, mint a költői leleménységet.” (176)

Erdélyi Margit monográfiájának utolsó fejezetében több esetben hivatkozik Klaudy Kinga *Bevezetés a fordítás elméletébe* című művére. Továbbá foglalkozik Cs. Jónás Erzsébet *Kontrasztív szövegsemantikai vizsgálatok azaz Csehov drámák magyar fordításai* című tanulmánykötetével, amely több magyar fordítást hasonlít össze az eredeti orosz nyelvű szöveg-korpuszokkal. Ezenkívül említést tesz a további könyvekről: Gósy Mária *Pszicholingvisztika*, Zimányi Árpád *Nyelvhelyesség*, Robert Henry Robins *A nyelvészet rövid története* és H. Varga Gyula *Kommunikációs ismeretek*. A szerző nyomatékosítja, hogy a kommunikáció szabályainak helyes használata és a tolmácsolás alapjainak ismerete nemcsak a szakmában jártas személyeknek fontos, hanem a mindennapi ember életének is gyakori alkotórésze. Mára már csökkent az egy nyelvet beszélők száma, fontos az idegen nyelv művelése, így bárkivel előfordulhat, hogy a tolmács szerepébe kerül. Sőt ránk, a Felvidéken élő magyarokra meglehetősen gyakran hárul ez a feladat, amikor is az anyanyelvünk szavait államnyelvre, vagy éppen fordítva, a hivatalos nyelv fogalmait anyanyelvre kell fordítanunk.

Összefoglaló értékelésként megállapítható, hogy a kiadvány rendkívül alapos munka gyümölcse, mely átfogó ismeretanyagot nyújt három, meglehetősen gazdag témakörben. A szakemberek és a tágabb olvasói réteg számára érdekes problémákat vet fel a szerző, amelyek megvitatása fölöttébb időszzerű.

Erdélyi Margit: *Esztétika – Irodalom – Kommunikáció*.
Dunaszerdahely: Nap Kiadó 2011, 230 p. ISBN 978-80-8104-037-5

A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt

Jóba Tamás

„Képzeljünk el egy csizmát, mely egy ember arcán tapos örökre!” – hangzik a mondat George Orwell híres 1984 c. regényében. Úgy hiszem, a legtöbbször számára világos, hogy a csizma a Szovjetunió volt, mely a második világháború után ráerőszakolta a maga bolsevik kommunista rendszerét Kelet-Európára. Mindez a nukleáris fegyverek korában történt, abban a korban, amelyben a világ két szuperhatalma, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió kölcsönösen félték egymástól, valamint magától az atombombától, illetve annak használatától. Mégis, az USA célja ennek a kommunista „szörnyetegnek” a feltartóztatása volt. Mivel valódi háború szóba sem jöhetett – épp az atombombától való félelem miatt –, a szabad demokráciák vezető hatalma ezért más eszközökhöz nyúlt. A feltartóztatás egyik lehetséges módja az ún. pszichológiai hadviselés, az eszmék háborúja, melynek egyik eszköze a Szabad Európa Rádió (SZER) volt.

Vajda Barnabás könyvében az olvasó átfogó képet kap a SZER kialakulásáról, szervezeti felépítéséről illetve tevékenységéről. A szerző abból a gondolatból indul ki, miszerint a SZER ötletgazdája az a George Frost Kennan volt, aki Moszkvában dolgozó amerikai diplomataként megfogalmazta a feltartóztatási politikát az ún. hosszú táviratában, melyet Truman amerikai elnöknek küldött 1946-ban. Rendkívüli részletességgel olvashatunk arról, hogy az USA a Külügyminisztérium és a CIA közreműködésével olyan propagandaháborúba kezdett, amelynek célja az volt, hogy egy nagy hatású rádióadóval kell megtörni a szovjet dominanciájú hírközlési monopóliumot. A megszervezés első lépéseként azokat az embereket próbálták összefogni, akik annak idején Kelet-Európából nyugatra menekültek, s most kapóra jött őket alkalmazni a hírszerzésben és rádiózásban. A könyvben fény derül arra, hogy a SZER eleve titkos körülmények között tervezte a működését, míg végül a Sajtó és Rádió Bizottság nevű alapítvány és G.F. Kennan közreműködésével 1949-ben ténylegesen meg nem alakult.

Miután átfogó képet kapunk a SZER kialakulásának okairól, illetve a rádió működésének céljairól, megismerhetjük Csehszlovákia kiemelkedő szerepéről a SZER propagandatevékenységében. A szerző kiemeli, hogy a SZER első adása épp Csehszlovákiát célozta meg, mivel a nyugati hatalmak sokáig úgy tekintettek erre az országra, mint az utolsó igazi demokráciára a vasfüggöny mögött. A SZER csehszlovák adásának megszervezése rendkívüli részletességgel került terítékre. Megtudhatjuk, kik szervezték meg, honnan sugározták a műsorokat, meddig tartottak, illetve azt, hogy mi volt a tartalmuk. Ami számomra a legérdekesebb részét képezte e munkának, azok maguk a tartalmak, amelyeket a SZER sugárzott nemcsak Csehszlovákiába. Ezek alapján az olvasó átfogó képet kaphat arról, hogyan vélekedtek a nyugaton élők a kommunista rendszerről, illetve hogy mire buzdították a kommunista elnyomás alatt élő társaikat. Érdeemes megemlíteni példaként, ahogy a rádiósok a jövő generációjáról vélekednek: „Tudjuk, hogyan próbálják a kommunisták megváltoztatni a lelketeket. De mentsétek meg a gyerekeket, ti jobban tudjátok hogyan, de mentsétek meg őket.”

A továbbiakban a szerző szól a SZER által szervezett Kelet-Európába irányuló ballonos kampányokról, melyeknek célja az volt, hogy propagandaanyagokat szállítsanak a Szovjetunió szatelitállamainak területére minél inkább megtörve az egyoldalú kommunista tömegtájékoztatást. Ezenkívül szó van még a SZER-ről mint munkahelyről, a hírek minőségéről, a rádióadó ellen elkövetett titkoszolgálati támadásokról, illetve a csehszlovákiai magyarok SZER-rel való kapcsolatáról. A szerző kiemelten foglalkozik azzal, hogy a SZER miként adott hírt a csehszlovákiai magyarok helyzetéről 1968-ban. Ezzel tulajdonképpen átfogó képet kaphatunk arról, hogyan került felszínre a magyar nacionalizmus ebben a meglehetősen kritikus évben.

A szerző a szlovákiai magyarok SZER által történő hirtelen felértékelését a kommunizmuson keletkezett részként indokolja. Eszerint a SZER minden adandó konfliktusra felfigyelt, mely a kommunista szatellit államokban előfordult, majd próbálta azt a szocialista rezsim hibájaként megmagyarázni. „A hírelemzésekben kitűnik – írja a szerző –, hogy az elemzők számára kiemelt szempont volt a nacionalizmus, azaz az 1968-as csehszlovákiai híreket nagyon tudatosan ebből a szempontból is figyelték. [...] A bipoláris világ nagyhatalmi játszmáiban a csehszlovákiai magyarokat a kommunizmus falán keletkező apró repedésként értelmezték [...], azonban az ügyük még 1968-ban sem érte el azt a kritikus fokokot, ami miatt az adó kiemelt jelentőséget tulajdonított volna nekik.” (218. old.)

Mindenképp érdemes megemlíteni a munka azon részét, mely a SZER csehszlovák szerkesztőségébe érkező hallgatói telefonokkal foglalkozik. A szerző azoknak az üzeneteknek, kéréseknek a gyűjteményét mutatja be, melyek a csehszlovák szerkesztőség üzenetrögzítőjére érkeztek. Ebben a fejezetben átfogó képet kaphatunk arról, mi zajlott le az egyes emberek életében, mi hiányzott nekik a leginkább, miért tartották rossznak vagy éppen jónak a kommunista rezsimet. E fejezetben az élet által generált nézőpontok jelennek meg a SZER, illetve a kommunista rendszer jellegét illetően, amelyek nem nélkülözik a humort sem.

Összességében elmondható, hogy e könyv egyrészt magával a Szabad Európa Rádióval, másrészt pedig annak csehszlovákiai kapcsolataival foglalkozik. A szerző rendkívüli részletességgel mutatja be a SZER kialakulását, felépítését, tevékenységét, ráadásul a rádión keresztül átfogó képet ad az amerikai feltartóztatási politikáról is. Mivel részletesen foglalkozik a SZER-rel csehszlovákiai viszonylatban, elmondható, hogy Csehszlovákia és a szlovákiai magyarság történelmének nem mindennapi szeletét csodálhatjuk benne. Ezenkívül mindenképp meg kell jegyezni, hogy a szerző rendkívül gazdag bibliográfiával dolgozott, melyek nagy része amerikai szerzők tollából megjelent munka. Ilyenek pl. Richard H. Cummings, Herbert A. Friedman, Christopher Simpson és mások. Ezekon kívül a felhasznált irodalom szerves részét képezik azok az emlékiratok, melyek volt SZER-munkatársak tollából származnak, mint pl. Karel Sedláček, Borbándi Gyula, Cseke László és mások.

A könyv joggal nevezhető SZER történetéből kiragadott levéltári anyagok gyűjteményének és elemzésének, ezért mindenképp jelentős forrásként szolgálhat azon kutatók számára, akik a hidegháborús csehszlovák történelemmel, illetve az amerikai feltartóztatási politika elemzésével kívánnak foglalkozni.

Vajda Barnabás: *Egy szabad hang Kelet-Európában. A Szabad Európa Rádiótevékenységéről a hidegháború alatt.* Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2011, 331 p. ISBN 978-80-8104-041-2.

A valóság délen

Baka L. Patrik

Dr. Hornyák Árpád (1971) történész, a Pécsi Tudományegyetem Modernkori Történeti Tanszékének docense. Tudományos tevékenységének fókuszában a 19-20. századi szövevényes délszláv történelem áll. Írásaiban az első világháború után létrejött jugoszláv állam és Magyarország viszonyaival éppúgy foglalkozik, mint a két ország népének egymásról alkotott képével. Munkássága nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a magyar szakirodalomban végre kitöltődjön az az űr, amely a szomszédos országok történetét volna köteles bemutatni.

A Találkozások–Ütközések c. monográfia nyolc esztendőnyi kutatás gyümölcseit szedte egy kosárba. A tanulmányok a délszláv történelmen belül a szerb nemzettel, illetve a magyar és a szerb nemzet kapcsolataival foglalkoznak. Az előszóban a szerző három kategóriába sorolja a kötet tanulmányait. Az elsőbe foglaltak a magyar–jugoszláv ill. szerb kapcsolatok eddig kevésbé ismert részleteit világítják meg, a másodikban színes kép bontakozik ki arról, hogy miként tekintenek a magyarságra a Dunától és a Drávától délre, a harmadik szekció írásai pedig a délszláv külpolitikát, illetve a balkáni föderációs elképzeléseket vizsgálják.

A kötet első tanulmánya, a *Bácska-Baranyai térség az I. világháborúban – A szerb megszállás* címet viselő írás a Magyarország és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság közti demarkációs vonal meghúzását, az e körüli bonyodalmakat, és a módosuló déli követeléseket mutatja be. A munkából kiderül, hogy még ha etnikai határvonal meghúzásáról van is szó, korántsem mindegy, melyik fél végzi a népszámlálást, a baranyai térség túlságosan vegyes etnikai összetétele pedig még bonyolultabbá tette a helyzetet. A tanulmány kitér Pécs korabeli helyzetére, az ott szerveződő magyar ellenkormányra, és a kérészerű Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság mibenlétére is. Bemutatásra kerül a térség megszállás alatti közigazgatása, majd a kiürítés és a határ megállapítás is.

Az *Adalékok a magyar jóvátétel rendezésének és az 1924. évi népszövetségi kölcsön megszerzésének jugoszláv és angol vonatkozásaihoz* c. írás a Magyarországra – mint az első világháborúból vesztesként kikerült államra – rótt kifizetendő jóvátételekről szól, ezek megállapításának körülményeiről, illetve arról, hogy milyen feltételek teljesítése mellett jutott hozzá az ország a rekonstrukciós kölcsönhöz.

A *magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években* c. munkából kitűnik, hogy a kisebbségek voltaképpen eszközként szolgáltak mind a magyar, mind az elcsatolt területeket birtokló államhatalmak politikájában. Amíg az előbbi politikáját végig a revizionista, illetve a kisantant felbomlasztását célzó törekvések jellemezték, addig az utóbbiak – esetünkben Jugoszlávia – azért háritották el a kisebbségek helyzetének

javítását célzó lépéseket, mert azzal sérthették volna a másik két szövetséges kisantant-ország érdekeit. Az írás végigkíséri a kisebbségek helyzetét a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban bevezetett királyi diktatúrától az I. Sándor ellen elkövetett marseilles-i merényletig, majd foglalkozik a magyar-jugoszláv kapcsolatok javulását segítő német közvetítéssel, illetve a Magyarország és a kisantanti államok közti tárgyalásokkal, és azok eredményeivel.

A kettősbirtokosság intézménye a magyar-jugoszláv határon a két világháború között c. tanulmányban Hornyák Árpád azon települések kapcsán vizsgálódik, melyek úgy kerültek a határ egyik vagy másik oldalára, hogy a lakosok tulajdonát képező földterületek a másik oldalon maradtak. Az ilyen gazdák voltak a kettősbirtokosok, akiknek problémájával, és a problémát orvosolni igyekvő korabeli intézkedésekkel foglalkozik az írás.

A Szántó Gábor és a jugoszláviai magyar hűségmozgalom c. írásban egy, a magyarság szempontjából kevésbé, ám a jugoszláv államból annál jelentősebb csoportosulásról olvashatunk. Ennek élén dr. Szántó Gábor – a nemzeti jogokat hangoztató Magyar Párttal szemben –, egy államhű férfi állt, aki mindenféle – a szerb vezetés szempontjából radikálisnak tartott – követelés nélkül megelégedett a magyarságnak felajánlott gazdasági és kulturális előrelépésekkel.

A Jugoszláv külpolitikai gondolkodás magyarsággépe 1948–1945 c. tanulmányban annak a jugoszláv rétegnek a magyarsággépéről olvashatunk, mely a külpolitikai kérdésekkel hivatás-, vagy legalább alkalmasszerűen foglalkozott. Kiderül, milyen szerepet játszott Magyarország a jugoszláv államot alkotó szerb és horvát népek külpolitikai elképzeléseiben, mennyire tekintették magukra nézve veszélyesnek, esetleg az állam felmaradását elősegítőnek az északi szomszédot, illetve hogy mennyiben változott ez a magyarsággép az 1944/55-ös elitváltást követően.

A szerb történelemkönyvek magyarsággépe a 20. század második felében c. írásban a szerző három középiskolai tankönyvsorozatot vizsgál 1950-től napjainkig. Kitűnik, hogy a kötetek magyarsággépét nagyban befolyásolta, milyen volt a két nemzet viszonya a történelem során, mennyiben voltak segítők vagy épp akadályozói egymásnak. Az írás szerint valahol a 18. század első felében volna húzható valamiféle határ, addig ugyanis a két nép egymáshoz fűződő viszonya határozottan pozitív, ezt követően azonban egyre inkább a másik oldalra billen.

Az Osztrák-Magyar Monarchia történeti képe az ezredforduló szerb történetírásában c. munkából megtudhatjuk, hogy a Monarchia egészének bemutatása nem igazán kapott helyet a szerb szakirodalomban, ahol pedig melléktémaként megjelent, ott három lehetséges irányból tekintettek rá. Az elsónél Bécs mint a szerb fejedelemség, majd királyság akadályozója jelenik meg. A másodiknál

a délvidéki szerbek szempontjából tekintenek a birodalomra, így annak inkább keleti központjára, Budapestre, úgyszintén idegenkedve. A harmadiknál a Habsburg-birodalomnak a szerb tudományos, illetve szellemi és kulturális életre tett ráhatása kerül a megközelítés centrumába.

A Szerbia külpolitikája a századfordulón az első Balkán háborúig c. tanulmány részletesen bemutatja a 19–20. századi szerb külpolitikát, és annak két domináns célját: az Oszmán Birodalomtól történő elszakadást, illetve egy tengerre nyíló „ablak” megszerzését. A munka során a szerző kellő figyelmet szentel a Balkán-szövetség létrejöttének, és a Balkán-háború szerb eredményeinek is.

A Balkán összefogás gondolatának történeti fejlődése a 20. század első felében c. írásában a szerző főként szerb szempontból vizsgálja azokat a föderációs elképzeléseket és lehetőségeket, melyekre a címben jelzett időszakban sor került. Az összefogást célzó törekvések voltaképpen négy szakaszra bonthatóak. Az első az 1860-as években, a német és olasz egység kialakulásával egyidejűleg zajlott, szerb szempontból pedig főként a bolgárokkal való szövetséget célozta meg. A második alatt a 19. és 20. századi óvatos szerb, bolgár és montenegrói próbálkozásokat értjük. A harmadik, az 1930-as években tetőző szakaszban az előzőekkel ellentétben már a status quo megtartását tekintették elsődlegesnek. A negyedik szakaszt – mely a második világháború éveiben játszódott – először nagyhatalmi (angol majd orosz) indíttatású, később pedig saját ösztönzésű (Tito) próbálkozások jellemezték.

A Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban és a párizsi békekonferencián c. munka a Jugoszláv Királyság szétesését követő helyzet politikai mozgalmait követi nyomon. Először az emigráns királyi kormány, majd az ehhez hol jobban, hol pedig kevésbé kötődő csetnyik mozgalom, végül pedig a vetélkedés győztesévé váló Jugoszláv Kommunista Párt területi rendezési, és Magyarországgal kapcsolatos terveivel, illetve az utóbbival szembeni békeelképzeléseivel ismerkedhetünk meg.

Ez a tudományos munka hiánypótló darabja egy eddig hézagosan feltárt időszaknak és viszonyrendszernek. A monográfiában foglaltak mély ismeretekkel láthatnak el bennünket, ha a 19–20. századi, magyar érintettségű balkáni történelmet szeretnénk behatóbban, és mindeközben érthető formában megismerni.

Hornyák Árpád: *Találkozások–Ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből.*
Pécs, Bocz Nyomdaipari Kft., 2010. ISBN 978-963-06-8823-9

Az ismeretlen szomszéd

Hatos Rudolf

Ez a könyv remek példa arra, hogyan lehetséges két szomszéd nemzet képviselőinek együttműködniük. Egy nagyon jól megszerkesztett és olvasmányos munkáról van szó, amely komplex képet igyekszik adni Magyarország rendszer-váltástól számított húsz évéről, s választ adni arra, hogy miért is tart ott, ahol. A mű célközönsége a szlovák nyelven olvasók rétege, akik számára a könyv megszeretné ismertetni egy olyan ország közelmúltját és jelenét, amellyel közvetlen kapcsolatban állnak, de mégis keveset tudnak róla. Épp ezért nagyon találóan „*ismeretlen szomszéd – neznámy sused*” lett a könyv címe.

A szerzőgárda megpróbál minél teljesebb képet nyújtani Magyarország (köz-)életéről, ezért nemcsak politikatörténeti eseményeket dolgoz fel, hanem a gazdasági-szociológiai vonatkozásokra is nagy hangsúlyt fektet, mint pl. munkanélküliség, foglalkoztatottság, valamint Szlovákia és Magyarország eltérő fejlődési utat bejáró, ám mégis szorosan összekötődő gazdasági szálai. Binder Attila a következőképp összegzi Magyarország gazdasági nehézségeit: „Az ország tehát nem tudott megszabadulni a késő-kádári szocialista rendszer örökségétől, azaz az adóssághalmozástól, és újra drasztikus spórolási intézkedésekre kényszerült.” (54. old.) Emellett egyrészt a hibákra, másrészt a lehetőségekre is felhívják a szerzők a figyelmet. Lehetőségekre, amik az együttműködésre alapozhatnak, és hibákra, mint pl. Magyarország részéről a következtelen reformokra (nagy megszorítások, majd a választások idején költekezés), amelyek lehetetlenné teszik a hosszútávú tervezést.

A könyv a fejezetek elején előbb a kapcsolódó alapfogalmakat tisztázza (Ki a magyar?, Ki a roma?), illetve törekszik megindokolni bizonyos történések hátterét, például miért foglalkozik Magyarország a kisebbségi magyar közösségekkel. A szerzők kérdéseket tesznek fel, s megoldásokat keresnek már az egyes alfejezet címében is: A rendszerváltás csapdái, újabb rendszerváltás? (utalva ezzel a 2010-es választásokra).

A könyv eloszlát bizonyos téveszméket. Például a mélyszegénységben élő családokról így ír Binder Mátyás: „Ami a magyarországi szegénységet illeti, etnicizálódására kerül sor hasonló módon, mint a régió más országaiban [...], annak ellenére, hogy a létminimum alatt élő családoknak csak 25–30%-a roma származású.” (114. old.) Ugyanakkor ír a könyv a roma holokausztról, melynek léte a társadalom előtt általában nem ismert, és ide kapcsolódnak a mai közélet igen érzékeny témái, mint pl. a romatelepek likvidálásának a kérdése, a romagyilkosságok 2009-ben, Marian Cozma halála, a szélsőségesek megerősödése, a kádári korszaktól kapott örökségek (pl. a „feudális bosevizmus” jelensége Zahorán Csaba írásában). Olyan témák tehát, amelyek nemcsak magyarországi problémákat vetnek fel.

Megfogalmazza azt a kiábrándultságot (az 1989-es rendszerváltásból), amelynek az eredménye egyféle nosztalgia, visszavágyódás a kommunista éra biztos anyagi körülményei közé. „Elfelejtettünk önállóak lenni – írja Zahorán Csaba –, mivel [...] a bársonyos átmenet sem eredményezett a XX. sz. végén semmilyen komolyabb törést, a fentebb említett sajátosságok (a polgári, civil öntudat gyengesége, az öngondoskodás és a felelősségvállalás hiánya, az államra hagyatkozás – bizonyos magyar tudós ezt a komplex jelenséget nagyon elmésen „feudális bolszevizmusnak” nevezte) még mai is Magyarország mindennapos realitásaihoz tartoznak.” (14. old.)

Az 1989 utáni magyarországi kisebbségek helyzete is terítékre kerül Dobos Balázs írásában, részletesen a roma, valamint a szlovák kisebbségekről, valamint a környező országokbeli magyar kisebbségeknek is külön fejezet szentelődik Bárdi Nándor írásában, *Magyarország nemzetpolitikája 1989 után*.

A könyv kiemel bizonyos közös esszenciákat a közelmúltból, így a csehszlovákiai magyarok kiállítását Csehszlovákia demokratizálódása mellett, valamint a csehszlovák lakosság szimpatizálását az 56-os forradalommal. „Mindkét társadalmat egyidejűleg jellemzi bizonyos önbizalomhiány, valamint a hit az erőben és a saját állam stabilitásában. [...] A magyar társadalom nagy többsége a trianoni békeszerződést a történelmi igazságtalanság eredményének tartja. [...] A nemzetileg orientálódott szubkultúra azonban a szlovákiai társadalmat is megosztja, mivel Cseh-Szlovákia felosztása 1992 és 1993-as évek fordulóján Szlovákia polgárainak a szándéka ellenére történt.” E fejezetben szerepelnek Juraj Marušiak szlovák politológus gondolatai is, ld. Sorsszerű szomszédság avagy új nézőpont szükségessége Magyarországra (a 209. oldaltól.)

A két nemzet közti történelmi párbeszéd számára hasznos a Trencsényi Balázs és Apor Péter által írt fejezet (A magyar történetírás 1989 után), amelyből képet kapunk az egyes historiográfiák szerzőiről korokra lebontva (középkori, koraiújkor és a legújabb kori magyarországi történetírás). Jó megoldásnak tartom, hogy a témákhoz kapcsolódó, részletekbe jobban belemenő leírásokat külön szövegdobozokba helyezték, így a folyó szöveg elolvasása után visszatérhet az érdekességekre az olvasó. Illusztrációk, diagramok, táblázatok statisztikai adatokkal is gazdagítják a könyvet. Pontos hivatkozások és bőséges bibliográfiai adatsor van feltüntetve a tanulmányok végén. A szerzők a bel- és külpolitikai változásokat mindenki számára ismeretes tényanyaggal is dolgozik (pl. MTV-székház ostroma), amely így olvasóközelibb.

Neznámy sused. Dvadsať rokov Maďarska (1990–2010).

Szerk.: Zahorán Csaba–Kollai István–Slávka Otčenášová. [A tanulmányok szerzői: Zahorán Cs., Kiszelly Z., Bartha A., Balogh G. Ákos, Apor P., Trencsényi B., Binder M., Dobos B., Bárdi N., Halász I., J. Marušiak] Budapest–Bratislava: Terra Recognita Alapítvány–Talentum Kiadó 2011, 256 p. ISBN 978-80-8123-016-5.

MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES 6.

naučiť, il, im V. P. *imp.* nauč, *cum accus. pers. et dat. rei:* docere, lehren, tanítani. oktatni. *II. rec.* naučiť sa, *cum dat.* discere, lernen, meg-tanúlni. *Prov.* Milľ Bráču, dokaš sa tomu naučíš, ešte poges mnoho slovenského Bráču: nihil discitur

Jazykovo-literárno-historické dotyky slovenčiny a maďarčiny

UNIVERZITA J. SELYEHO – SELYE JÁNOS EGYETEM

Environmentális és környezetvédelmi nevelés az oktatáson kívül a Selye János Egyetemen

(Komárom, 2012. március 7.)

A Selye János Egyetem rendkívül fontosnak tartja az environmentális és környezetvédelmi nevelést. Több aktivitásunk is arra irányul, hogy hallgatóinkat ne hagyja hidegen környezetünk sorsa, hogy felkészítsük őket a környezeti problémák meglátására, és hogy motiváljuk őket ezek megoldására, vagy legalábbis a környezeti károk megelőzésében való aktív részvételre. A fenti célok érdekében 2012. március 7-én került sor a Szlovák Környezetvédelmi Ügynökség és a Selye János Egyetem közös megrendezésében az ENVIROFILM elnevezésű, a XVII. nemzetközi környezetvédelmi filmek seregszemléjét követő filmbemutatóra.

Az érdeklődők a nap folyamán összesen nyolc díjnyertes, környezetvédelemmel kapcsolatos filmet tekinthettek meg, melyek fele szlovákiai, a többi pedig belga, német, cseh és magyar rendezők filmjei voltak.

A vadon őrzője (rendezte Róbert Rajchl és Erik Balá, Szlovákia) a tátrai Csendes-völgy (Tichá dolina) természeti szépségeit mutatja be. A természet szemszögéből nézve nemrégiben még egész Európát hasonló vadon borította. Mára azonban már csak néhány mentsvára maradt a természetnek, az egyik ilyen ez a völgy, ahol negyven medve talált menedéket. Itt zavartalanul élhetnek, az emberi tevékenység negatív befolyása nélkül. Rajchl és Balá ezeknek a karizmatikus élőlényeknek a mindennapjait vették filmre, ezzel akarva felhívni a figyelmet a vadon szépségére, értékére, és veszélyeztetettségére.

Mindnyájan egy hajóban evezünk (rendezte Toon Loenders, Belgium) rövidfilm, mely egy elpusztult veréb látványával indít. A tetem körül krétacsík jelenik meg, mely egyetlen bizonyítéka marad a veréb létezésének azután, ahogy a veréb eltűnik. A filmben látjuk, ahogy a krétarajz átalakul, felemelkedik, szétterül a környező térben, a madár transzformációit mutatja: rövid időre vízzé válik, majd más élőlényekké – az élő és a holt anyag kapcsolatát szimbolizálva.

Ha egy kerékkel több lenne! (rendezte Dávid és Ivan Popovič, Szlovákia) animációs filmsorozat Műanyagok részét láthattuk. A sorozat a 20. század fontos felfedezéseit mutatja be – minden rész egy-egy önálló felfedezést. A szerzők nagyon ügyeltek a tényszerűsége, de a humor eszközével is éltek. A humor segítségével széles közönséget remélnek megszólítani, családi programnak is kiváló a film. A sorozat további érdekessége, hogy több technika kombinálásával jött létre – a klasszikus animációtól a számítógépes technikáig.

Az Eko-büntettek: Az ózon gyilkosai (rendezte H. Greuling, T. Weidenbach, Németország) egy olyan problémát tárgyal, melyről azt hittük, már régen megoldódott. A néző kénytelen tudatosítani, hogy tévedett ezzel kapcsolatban, az ózonréteg még mindig veszélyben van, annak ellenére, hogy az 1987-es Montreáli egyezmény értelmében a CFC vegyületek (klórozott-fluorozott szénhidrogén-származékok, freonok, melyek az ózonréteg legfőbb károsítói) gyártását megtiltották. Ez hatalmas előrelépés lett volna, ha ezt nem követte volna a szervezett bűnözés bekapcsolódása a CFC-vel való törvénytelen üzletelésbe. A film a londoni EIA (Ökológiai nyomozóügynökség) és a német vámhatóságok nyomozását mutatja be, melyben megállapították, hogy a kilencvenes években Európába 20 000 tonna CFC lett törvénytelenül importálva. A gyártók leleplezésére két nyomozó fiktív céget hoz létre, mely CFC-t vásárolna. Az üzleti megkeresésre 26 gyártó reagál Kínából. A film részletesen dokumentálja, hogyan csempészik az anyagot Európába és Amerikába a Montreáli egyezmény kiskapuit kihasználva.

Az Arsy-Versy (rendezte Miro Remo, Szlovákia) fantasztikus empátiával mutatja be a denevérek fejfelé fordított világát, miközben a teljes megértésre törekszik az ember és a denevérek között.

A láthatatlan madárfotós (rendezte Molnár Attila Dávid, Magyarország) Máté Bence főszereplésével készült, akit 2010-ben a világ legjobb természetfotósának választottak. A filmből megtudhatjuk, hogy mi a titka Máté díjnyertes képeinek, miközben a többszörösére lassított felvételeknek köszönhetően példátlan látványvilág tárul elénk. A film nem titkolt célja, hogy közelebb hozza a körülöttünk található élővilágot az emberekhez testközelből bemutatva Magyarország legszebb madarait, akiket soha még ennyire közelről, ennyire részletgazdag képekben nem láthattunk.

A Magas-Tátra, az időbe fagyott vadon (rendezte Pavol Barabás, Szlovákia) betekintést enged a világ legkisebb magashegységének életébe. A film kockáit nézve tudatosítjuk, hogy ezen a helyen minden mindennel összefügg, s remélhetőleg a nézőkben tudatosul az is, hogy mekkora az ő felelősségük ennek a szépségnek és tökéletességnek a megőrzésében. Az ősi monda szerint, amikor Isten a Földet teremtette, odaadta az angyaloknak a szépséget, hogy szórják szét a Földön. Az angyalok legkisebbike le akarta rövidíteni az utat, a hegység fölött akart átrepülni, de elfáradt. Nem tudott magasabbra szállni, az egyik csúcsra fennakadt, és az összes rábízott szépség a környező völgyekbe esett. Ezt a sok szépséget kell nekünk megőrizni a következő generációk számára, hogy azok ott maradjanak a völgyekben az időbe fagyva...

Az utolsó vadászok (rendezte Steve Lichtag, Csehország) az indonéz Lamalera faluban játszódik. Az itteni őslakosok a földön egyedül álló módon olyan technikával vadásszák a bálnákat, mint száz évvel ezelőtt: facsónakokból és bambuszszigonyal. A film számos kérdést vet föl, és nagyon elgondolkodtató.

1. kép: Tóth J. rektor és Nagy J. miniszter aláírja az együttműködési szándéknyilatkozatot

2. kép: Beszélgetés a filmvetítés után

A Selye János Egyetem további lépéseket is tervez a környezetvédelmi nevelés megerősítésére. Az Envirofilm-bemutató keretében aláírásra került a Selye János Egyetem és a Szlovák Köztársaság Környezetvédelmi Minisztériuma közötti együttműködési szándéknyilatkozat, amely a környezetvédelmi menedzsment tanulmányi program kialakítására és létrehozására irányul. A szándéknyilatkozat aláírását követően a jelenlévők kérdéseket tehetek fel Nagy József, környezetvédelmi miniszternek, Nagy Melinda, tudományért, kutatásért és akkreditációért felelős rektorhelyettesnek, valamint Rastislav Rybanič és Tomáš Kušík környezetvédelmi szakembereknek.

A rendezvényen körülbelül 150 résztvevő volt jelen – elsősorban az egyetem hallgatói és oktatói köréből. Annak ellenére, hogy a téma szakjukból adódóan elsősorban a biológia szakos és tanítóképzős hallgatókat érinti, a rendezvényen más szakon tanuló hallgatók is megjelentek, jelezve ezzel őszinte érdeklődésüket a téma iránt.

Nagy Melinda

Felhasznált szakirodalom:

Enviro-portál (2012): Videotéka. <http://www1.enviroportal.sk/video.php> (letöltve 2012. május 9-én)

Port.hu (2012): A láthatatlan madárfotós. http://www.port.hu/a_lathatatlan_madarfotos/pls/fi/films.film_page?i_topic_id=2&i_film_id=124343&i_city_id=3372&i_county_id=1 (letöltve 2012. május 9-én)

SJE portálja (2012): Envirofilm. <http://www.selyeuni.sk/hu/főoldal/432-envirofilm.html> (letöltve 2012. április 20-án)

Tankönyvkutatási szimpózium a Selye János Egyetem Tanárképző Karán

(Komárom, 2012. március 9.)

A Selye János Egyetem Tanárképző Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén 2009-ben alakult Variológiai kutatócsoport 2012. március 9-én harmadik alkalommal tartotta meg immáron hagyományosnak tekinthető tankönyvkutatási szimpóziумát. A tanszék oktatói és doktorandusai mellett egri, budapesti és pozsonyi kutatók előadásait hallgathatták meg a téma iránt érdeklődők. A szimpóziумot Lőrincz Juliannának, a kutatócsoport vezetőjének rövid ismertetője, majd Erdélyi Margit dékán asszony köszöntője vezette be, melyben a professzor asszony a kar alapító dékánjaként ismertette egyetemünk felépítését, a hallgatók és oktatók létszámát, a Tanárképző Karon belüli szerveződést. Ezenkívül betekintést nyújtott a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék munkájába, és ismertette a távlati terveket is.

Ezt követően Erdélyi Margit *A mese exegéziséről* tartott érdekes előadást. Szólt a gyermekirodalom értékeiről, a témáról szóló fontosabb kutatásokról is. A mesekutatáson belül kitért a mesének a közoktatásban betöltött szerepére, a tananyagban való megjelenésére, didaktikai aspektusaira és a meseszöveg értékalakzataira egyaránt. Részletesen vizsgálta a mesét, mint fogalmat is, valamint a meseszöveg jellemzőit és irodalmi értékeit.

Szintén e témában tartotta meg előadását Vass Kinga komáromi másodéves PhD-hallgató *Mesemorfológia az oktatásban* címmel, melynek pozitív hozadékaire tért ki. Részletesen az ötödik osztályosoknak szóló szlovákiai magyar tankönyv meseanyagát vizsgálta, melyet változatosnak, elméleti anyagát pedig igényesnek ítélte meg. Előadásában röviden bemutatta Propp módszerét, illetve Csikesz Erzsébet egyszerűsített jelrendszerét. Véleménye szerint a logikus rendszernek az oktatásban való felhasználása mindenképpen pozitív, hiszen ennek segítségével a diákokban kialakul egyfajta belső tudás, melyet könnyű alkalmazni s bevinni az oktatásba.

Simon Szabolcs *A szlovákiai középiskolai új magyar tankönyvek koncepciójáról és a kapcsolódó követelményrendszerről* címmel tartott előadást. Az egy tankönyvcsomagos, túlpolitizált, szlovákról fordított magyar nyelv és irodalom tankönyveket mutatta be didaktikai szempontból. Azt vizsgálta, hogy a tankönyveknek milyen hatásuk van a középiskolai tanulók magyar nyelv és irodalom tantárgy iránti érdeklődésére. Véleménye szerint az oktatásban a pedagógus dominál, majd a felhasznált módszerek, és csak ez után a tananyag. Előadásában az új magyar tankönyvekre is kitért. Bemutatta keletkezésük céljait és a felhasznált didaktikai szempontokat egyaránt.

Ezt követően Takács Edit, a budapesti Nemzeti Tankönyvkiadó főmunkatársa következett, aki előadását (*Tankönyvek és munkafüzetek a digitális világban*) egy rövid tankönyvtörténeti bemutatással kezdte. Szólt a tankönyvek történeti változásairól, a taneszközök szerepéről, az egyes taneszközfajtákról. Majd az új kihívásokra, új lehetőségekre és új technológiai változásokra tért ki. Ismertette a *flipbook*, és az *iPhone*-ra is letölthető *Puskatár* előnyeit. Következtetései közül nem hiányzott az a fontos kijelentés sem, hogy a tanár *ember* jellegét kell tudatosítani, melyet nem pótolhatnak még a háromdimenziós formában is előhívható ismeretek sem.

Az ebédszünetet követően Kurtán Zsuzsa *Szakmaiság és nyelvhasználat: tankönyvszövegek értelmezése* című előadásában a szakmaiságot és a nyelvhasználatot vizsgálta a tankönyvszövegekben. Kovács László *Magyar nyelvtan* című tankönyvét vetette össze Kiefer Ferenc *Magyar nyelv* című könyvével. Az előadó foglalkozott a szövegek tárgyával, témájával, majd a szövegszerkezeten belüli fizikai és fogalmi tagolódást érintette. A szövegjelentésen belül a retorikai funkciókról szólt bővebben. Példákat a már említett két tankönyvből mutatott be. Vizsgálta a felhasználók változtatásait, a szakmaiságot, a mondat szerkesztéseket és az osztályozási módokat.

Kalcsó Gyula, az egri Eszterházy Károly Főiskola tanára azt a kérdést boncolgatta, amely egyben előadásának címe is: *Hogyan érdemes tankönyvkorpuszt építeni?* Először kitekintett a külföldi korpuszokra, majd a korpuszépítés fázisait mutatta be, valamint a digitális formában rögzített szövegek összegyűjtését, konvertálását és annotálását. Az előadó vizsgálta azt is, hogy milyen formában tároljuk a létrehozott korpuszt, és hogy mit kezdhünk a képekkel. Nyers szövegnek a Halotti beszéd egy részletét választotta, ezen keresztül mutatta be az annotálási folyamatot, melyet nyelvészeti vizsgálatok céljára is fel lehet használni. Kitért a nemzetközileg elfogadott formátumra, a TEI kódolásra is, mellyel mély nyelvészeti annotációt lehet létrehozni.

A terminológiai összevetés lehetőségei egy párhuzamos korpuszban címmel Tóth Etelka, az ELTE tanára és Horváth Krisztina, az ELTE doktorandusa tartott előadást. A szerzők négy tankönyv makro- és mikrostruktúráját vizsgálták. Elemezték a terminusok egyezéseit és eltéréseit egyaránt. Fő következtetésük az volt, hogy nincs esély arra, hogy a diákok számára aktívvá váljon a tartalom, mivel a vizsgált tankönyvekben a kulcsszavak előfordulása csak 1 és 4 közötti. A párhuzamos korpuszok abban segíthetnek, hogy a gyermekek életkorának megfelelő kompetens tudást generáló taneszközöket alkalmazhassunk.

Zimányi Árpád, az Eszterházy Károly Főiskola tanára az anyanyelvi nevelésre ható legújabb infokommunikációs technológiákat vizsgálta *A legújabb infokommunikációs technológiák hatása az anyanyelvi nevelésre* című előadásában. Az elemzendő részterületek közé sorolta a kommunikáció színtereit, a szövegfajtaikat, a műfajokat, a stílust. Rövid szöveges üzenetekből és közösségi

oldaláról hozott példákat. Ismertette egy népszerű közösségi oldal, a *Twitter* kommunikációs céljait és mondatszerkezeti sajátosságait. Felhívta a figyelmet az ún. *oversharing* (túlzott megosztás) veszélyeire, ezáltal a digitális kultúrára nevelés fontosságára.

A kávészünetet követően Ledneczky Gyöngyi, a pozsonyi Állami Pedagógiai Intézet munkatársa tartott előadást az *Alsó tagozatos magyar nyelvtan könyvek didaktikai felszereltségének vizsgálatáról* címmel. Szólt a vizsgálat céljáról, a tankönyvek összehasonlító elemzéséről. Röviden jellemezte a kiválasztott tankönyveket. A didaktikai apparátuson belül a tananyag prezentálásának eszközeit és a tájékozódást segítő apparátust emelte ki. Ajánlásában pedig az órakereteknek megfelelő oldalszámú tankönyvekre és a borítók maximális felhasználására helyezte a hangsúlyt.

Vörös Ottó, a Selye János Egyetem nyugalmazott tanára nyelvismereti problémákat vizsgált az irodalmi szöveg feldolgozása során (*Nyelvismereti problémák az irodalmi szöveg feldolgozása során*), pontosabban azt vizsgálta, hogy az irodalmi szövegek feldolgozása során hogyan jelentkezhethet a nyelvi hiány. Az előadó úgy gondolja, hogy az otthoni olvasást a szöveggyűjteményeknek kellene segíteniük. Vizsgálódásában kitért azokra az idegen szavakra, régies szavakra és tájszavakra, amelyeket a szöveggyűjtemények általában nem értelmeznek. A befogadó diák szempontjából így nyelvi hiány léphet elő. A Vörös Ottó által elemzett tankönyvek nem értelmeztek olyan szavakat, mint például a *főveny*, *sarjürendek*, *üszök* vagy a *jer*, de a bibliai szövegek alatt sem talált értelmező szövegeket. Véleménye szerint fontos volna, hogy lapalji jegyzetekben megtalálhatóak legyenek ezeknek és hasonló szavaknak a magyarázatai.

A konferencia mesével indult, s akár keretnek is tekinthető, hogy a Kádár Kata, illetve az *Anyám tyúkja* című szövegvariánsok elemzésével zárult. Lőrincz Gábor, komáromi PhD-hallgató a Kádár Kata két variánsát, illetve az *Anyám tyúkja* és az *Apám kakasa* című szövegek közti különbségeket mutatta be. Előadásának címe: *A népköltészet és műköltészet szövegvariánsai a 6. osztályos irodalom tankönyvekben*. Az előadó a 6. osztályos tankönyv hiányosságait is vizsgálta a kerettanterv tükrében.

A szimpózium zárásaként Lőrincz Julianna röviden ismertette saját előadásának (*Stilisztikai fogalmak a magyar irodalom és nyelvtan könyvekben*) fő gondolatait, majd mindenkinek megköszönte a közös munkában való aktív részvételét, s reményét fejezte ki, hogy folytatódik a közös munka. A tankönyvekkel kapcsolatos kutatásokat érdemes és kell is folytatni, mivel a kutatások hozzájárulhatnak az igényesebb tankönyvek létrejöttéhez, s ezáltal az oktatás színvonalassá tételéhez is.

Interetnikus viszonyok Zoboralján és a szomszédos szlovákiai magyar kistérségekben

(Komárom, 2012. április 19.)

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara Történelem Tanszéke, Szociológiai Tanszéke és Óvópedagógiai Tanszéke szervezésében került megrendezésre az *Interetnikus viszonyok Zoboralján és a szomszédos szlovákiai magyar kistérségekben* c. szakmai szimpózium, amelynek szervezésében az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont–Kisebbségkutató Intézete is részt vett. A rendezvény az *Etnikai egyensúlyhelyzetek, lokális együttélési modellek két vegyes lakosságú kistérségben (Tövishát, Zobor-vidék)* c. OTKA-kutatás, és az *Interetnikus viszonyok Dél-Szlovákiában* c. kutatási program részeredményeit mutatta be.

A több, mint kétórás előadássorozat a *zoboraljai kistérség etnikai és demográfiai változásait* mutatta be. Kutatók, tanárok és egyetemi hallgatók egyaránt részt vettek a konferencia munkájában, prezentálták vizsgálataikat és ismertették kutatási eredményeiket.

A konferencia levezető elnöke Szarka László volt, aki megnyitójában köszöntötte az előadókat az egyetem nevében, majd bemutatta őket a hallgatóságnak.

Az első előadást az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont–Kisebbségkutató Intézete munkatársa, Ilyés Zoltán tartotta, amelynek keretében az *Etnikai egyensúlyhelyzetek, lokális együttélési modellek a Zobor-vidéken* c. kutatási programot mutatta be az érdeklődőknek. Felvázolta a térség etnikai szerkezetét és a magyar kisebbség együttélési modelljeit a magyar szórványtérségben. Emellett ismertette a kutatási program célját, módszereit és körülményeit.

A következő előadó Szarka László volt, aki a Nyitrai járás magyar tannyelvű óvodáinak és iskoláinak szerkezetéről, múltjáról és azok jelenlegi helyzetéről beszélt. Elsősorban a gyermekhiányból adódó problémákra hívta fel a figyelmet. Ezenkívül a magyar kulturális intézmények tevékenységének kulcsfontossága is szóba került. Az előadó az etnikai térképre rávetítve mutatta be a jelenleg működő magyar iskolai helyzetet a térségben.

Ezután Szemet Éva budapesti kulturális antropológus, egyetemi hallgató előadása következett. *Vegyes házasságok Alsóbodokon* címmel mutatta be kutatási eredményeit. A kutatás módszertanának felvázolásán kívül – oral history, élettörténet interjúk – kutatásának körülményeire és az ebből származó megfigyelések eredményeire fókuszált, ezeket osztotta meg a jelenlévőkkel.

A Selye János Egyetem két hallgatója is prezentálta Zoboraljához kapcsolódó kutatási eredményeit. Elsőként Bajcsi Ildikó történelem-magyar nyelv és irodalom szakos hallgató előadása került sorra, aki a szlovákiai vegyes házasságokat vizsgálta élettörténetek tükrében. Előadásában felhívta a figyelmet az általa vizsgált zoboraljai házaspár nyelvhasználati, gyermeknevelési, kultúra- és iskolaválasztási sajátosságaira, összehasonlítva a komáromi és a gömöri vegyes házaspárokkal.

Utána következett Bóna László előadása, aki a Selye János Egyetem történelem-informatika szakos hallgatója. Prezentációja az iskolaválasztás problémáit és kérdéseit érintette. A hallgató a Gímesen készített oral history interjúk feldolgozása alapján vizsgálta az iskolaválasztás és az oktatás problémáit a magyarok körében. Előadásában a szülőkkal készített interjúk alapján az iskolaválasztás legmeghatározóbb tényezőit ismertette a vizsgált térségben.

Az elhangzott előadások és a szünet után következett a konferencia második része. Az előadások sorát Gyurgyik László *Kormegoszlás és nemzetiségi változások a Nyitrai járásban* c. tájékoztatója nyitotta meg. Az elkészített nemzetiségi korfa-grafikonok az 1900-as évtől egészen 2001-ig tették még inkább szemléletessé a térségben lejátszódó etnikai folyamatok alakulását.

Ezt követően Tátrai Patrik, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet munkatársa, a *Zobor-vidéki magyarok megosztottsága a parlamenti választások tükrében* c. bemutatója következett. Az előadó röviden vázolta a szlovákiai magyar pártrendszer alakulását a rendszerváltás óta eltelt két évtizedben, majd egy dél-szlovákiai, községi lebontású választási térképeken mutatta be a 2010-es és a 2012-es parlamenti választások eredményeit a magyar pártokra leadott szavazatok tükrében. Felhívta a figyelmet a nyilvánvaló párhuzamokra és fontos következtetéseket vont le.

Végül, de nem utolsósorban ismét Ilyés Zoltán előadása következett. *A Zobor-vidéki magyar nyelvű pasztoráció gyakorlata a hívek és az egyházi vezetés törekvéseinek erőterében* címen egy igen érdekes témát tárt a hallgatóság elé. Bemutatta az Nyitra környéki magyar egyházközösségek mai és múltbeli helyzetét. Előadása a térség magyar nyelvű pasztorációjának gyakorlatára világított rá. Kiemelte a helyi plébániák jelentőségét és azok nemzet- és közösségmegtartó szerepét.

A tanácskozás előadássorozatainak sok értékes gondolat hangzott el. A szórványmagarság problémáinak felértékelődésén kívül a Zoboralja különleges szerepére hívta fel a figyelmet. Az előadások során bemutatott kutatások olyan kérdéseket vizsgáltak, melyek mind komoly befolyással bírnak Zoboralja magarságára nézve. Az oktatásnak, a vegyes házasságoknak és a vallási életnek egyaránt komoly ráhatása van az identitásváltozásra.

A kutatásnak mindenképp komoly hozadéka volt a térség vizsgálatára nézve. A szimpózium egyrészt kivételes alkalmat biztosított ahhoz, hogy a kutatók tapasztalataikat ismertessék egymással. Ezenkívül pedig ahhoz is hozzájárult, hogy az egyetemi hallgatók körében is prezentálja vizsgálatait, s ezáltal hívja fel a figyelmet Zoboralja és a szlovákiai szóránymagyarság helyzetére.

Bajcsi Ildikó – Bóna László

Bc. Bajcsi Ildikó

egyetemi hallgató
 Selye János Egyetem Tanárképző Kar
 Történelem Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK – 945 01 Komárno
 e-mail: bajcsii@freemail.hu

Baka L. Patrik

egyetemi hallgató
 Selye János Egyetem Tanárképző Kar
 Történelem Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK – 945 01 Komárno
 e-mail: baka.l.patrik@gmail.com

Bencéné Dr. Fekete Andrea, PhD.

Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar
 Neveléstudományi Tanszék
 Guba Sándor u. 40
 H – 7400 Kaposvár
 e-mail: Fekete.Andrea@ke.hu

Bc. Bóna László

egyetemi hallgató
 Selye János Egyetem Tanárképző Kar
 Történelem Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK – 945 01 Komárno
 e-mail: bl0854@selyeuni.sk

Edvy László

PhD hallgató
 Pannon Egyetem
 Testnevelési és Sport Intézet
 Egyetem utca 10.
 H – 8200 Veszprém
 e-mail: edvyl@almos.vein.hu

Hatos Rudolf

egyetemi hallgató
 Selye János Egyetem Tanárképző Kar
 Történelem Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK – 945 01 Komárno
 e-mail: h.rudolfo@gmail.hu

Paedr. Kinga Horváthová, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
 Neveléstudományi Tanszék
 Bratislavská c. 3322
 SK – 945 01 Komárno
 e-mail: kingah@selyeuni.sk

Mgr. Jóna Tamás

Jókai Mór Alapiskola
 ul. Mieru 2
 SK – 945 53 Komárom
 e-mail: joba.tamas@gmail.com

Mgr. Kiss Tímea

PhD hallgató
 Selye János Egyetem Tanárképző Kar
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK – 945 01 Komárno
 e-mail: kistimi77@freemail.hu

Mgr. Lőrincz Gábor

PhD hallgató
 Selye János Egyetem Tanárképző Kar
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK – 945 01 Komárno
 e-mail: kiscsakany@gmail.com

Prof. Dr. Miskolczy Ambrus, DSc

Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK
 Román Filológiai Tanszék
 Múzeum krt. 4
 H – 1088 Budapest
 e-mail: amiskolczy@gmail.com

Paedr. Nagy Melinda, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
 Biológia Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK – 945 01 Komárno
 e-mail: nagy.melinda@selyeuni.sk

H. Nagy Péter, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK – 945 01 Komárno
 e-mail: h.nagyp@gmail.com

Sorosy Dóra

PhD hallgató
Kodolány János Főiskola
Kulturális Tanulmányok Tanszék
Fürdő utca 1.
H – 8000 Székesfehérvár
e-mail: sorosydora@kodolanyi.hu

Bc. Szabó Tünde

egyetemi hallgató
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK – 945 01 Komárno
e-mail: st0785@selyeuni.sk

Mgr. Vas Kinga

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Doktori Iskola
Bratislavská cesta 3322
SK – 945 01 Komárno
e-mail: galagonya.kinga@gmail.com